

CĂRȚI NOI

- ❑ **Bucovineni în Parlamentul României întregite, Vol. 1: Sesiune 1919-1920** /Rodica Iațencu, Marian Olaru/, București, Editura Academiei Române, 2015, 300 p.
- ❑ **Andrei Emilciuc (alcăt., coord.), Ostașii basarabeni în Primul Război Mondial (1914-1918): Documente.** Vol. 1, Chișinău: Tehnica-Info, 2015 (Tipogr. „PIM”, Iași). 562 p.
- ❑ **N. Dulatbekov, O. Țicu, S. Miloiiu, Spassk 99: o istorie a prizonierilor de război români în documente,** București: Eikon, 2016, 601 p.
- ❑ **Igor Cereteu, Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Catalog,** Chișinău, 2016, 502 p.
- ❑ **Pavel Moraru, Relațiile internaționale în anii 1914-1947.** Ediția a doua, revizuită și adăugită, București: Editura Militară, 2016. 317 p.

ISTORIE
A MOLDOVEI

DIN SUMAR:

- ❑ **CONSIDERAȚII PRIVIND UNELE CATEGORII SOCIALE DIN ȚINUTUL IAȘI**
- ❑ **ȘCOALA DE POMICULTURĂ ȘI VITICULTURĂ DE LA AKKERMANN (CETATEA ALBĂ). 1832-1833**
- ❑ **LICEUL DE FETE „PRINCEPSA NATALIA DADIANI” ÎN PERIOADA INTERBELICĂ**
- ❑ **FILE DIN ISTORIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ARTĂ AL MOLDOVEI (1944-1990): REALIZĂRI ȘI IMPEDIMENTE**
- ❑ **THE MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE “KHRUSHCHEV THAW” IN THE CONTEXT OF GOVERNMENT POLICY IN RELATION “ TO THE PRESS**
- ❑ **O NOUĂ BIOGRAFIE A LUI CR. RAKOVSKI**

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3** (107)
iulie - septembrie
2016

Chișinău, 2016

SUMAR

IN HONOREM

ISTORICUL DEMIR DRAGNEV LA VENERABILA VÂRSTĂ DE 80 DE ANI	5
---	---

STUDII

Alexandru FURTUNĂ, CONSIDERAȚII PRIVIND UNELE CATEGORII SOCIALE DIN ȚINUTUL IAȘI	17
Maria DANILOV, ȘCOALA DE POMICULTURĂ ȘI VITICULTURĂ DE LA AKKERMAN (CETATEA ALBĂ). 1832-1833	36
Ștefan PETRESCU, LICEUL DE FETE „PRINCIPESA NATALIA DADIANI” ÎN PERIOADA INTERBELICĂ	48
Natalia MAFTEUȚĂ, PRINCIPII ALE POLITICILOR EDUCAȚIONALE DE STAT ÎN CONSTITUȚIILE UNOR STATE EUROPENE DIN PERIOADA INTERBELICĂ (ROMÂNIA, POLONIA, IUGOSLAVIA, GERMANIA, URSS)	62
Gheorghe NICOLAEV, FILE DIN ISTORIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ARTĂ AL MOLDOVEI (1944-1990): REALIZĂRI ȘI IMPEDIMENTE	71
Mariana BAGRIN, THE MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE “KHRUSHCHEV THAW” IN THE CONTEXT OF GOVERNMENT POLICY IN RELATION TO THE PRESS	96

ISTORIOGRAFIE

Igor CERETEU, TIPARUL ȘI CIRCULAȚIA CĂRȚII ÎN BASARABIA ÎN PREOCUPĂRILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI	108
--	-----

DOCUMENTAR

Gheorghe COJOCARU, O NOUĂ BIOGRAFIE A LUI CR. RAKOVSKI	134
--	-----

PERSONALITĂȚI

Dinu POȘTARENCU, BORIS IEPURE, PRIM-SECRETAR AL SFATULUI ȚĂRII (1917–1918) (SCHIȚĂ DE PORTRET)	144
--	-----

RECENZII

IGOR CERETEU, CARTEA BISERICESCĂ ÎN MĂNĂSTIRILE DIN REPUBLICA MOLDOVA	147
---	-----

Teodor CANDU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

<i>EVALUĂRI ȘI REEVALUĂRI A ISTORIEI CA DISCIPLINĂ DE STUDIU ȘI DE CERCETARE</i> LA PRIMUL CONGRES NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI. CLUJ-NAPOCA, 25-28 AUGUST 2016	150
---	-----

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

<i>ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT</i> <i>LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI III”, ZALĂU, 4-9 IULIE 2016</i>	153
--	-----

Eugen-Tudor SCLIFOS

CONTENTS

IN HONOREM

HISTORIAN DEMIR DRAGNEV AT THE VENERABLE AGE OF 80 YEARS	5
--	---

STUDIES

Alexandru FURTUNĂ, CONSIDERATIONS ON SOME SOCIAL CATEGORIES FROM IASI COUNTY	17
Maria DANILOV, SCHOOL OF POMICULTURE AND VITICULTURE FROM AKKERMANN (CETATEA ALBĂ). 1832-1833	36
Ștefan PETRESCU, HIGH SCHOOL FOR GIRLS "PRINCESS NATALIA DADIANI" IN INTERWAR PERIOD	48
Natalia MAFTEUȚĂ, PRINCIPLES OF STATE EDUCATIONAL POLICIES IN THE CONSTITUTIONS OF SOME INTERWAR EUROPEAN STATES (ROMANIA, POLAND, YUGOSLAVIA, GERMANY, USSR)	62
Gheorghe NICOLAEV, PAGES FROM THE HISTORY OF THE NATIONAL ART MUSEUM OF MOLDOVA (1944-1990): ACHIEVEMENTS AND IMPEDIMENTS	71
Mariana BAGRIN, THE MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE "KHRUSHCHEV THAW" IN THE CONTEXT OF GOVERNMENT POLICY IN RELATION TO THE PRESS	96

HISTORIOGRAPHY

Igor CERETEU, PREOCCUPATIONS OF ROMANIAN HISTORIOGRAPHY REGARDING BOOK PRINTING AND CIRCULATION IN BESSARABIA	108
--	-----

DOCUMENTARY

Gheorghe COJOCARU, A NEW BIOGRAPHY OF CHR. RAKOVSKI	134
---	-----

PERSONALITIES

Dinu POȘTARENCU, BORIS IEPURE, FIRST SECRETARY OF THE ȘFATUL ȚĂRII / COUNTRY'S COUNCIL (1917-1918) (SKETCH PORTRAIT)	144
---	-----

REVIEWS

IGOR CERETEU, RELIGIOUS BOOK IN THE MONASTERIES OF MOLDOVA	147
--	-----

Teodor CANDU

SCIENTIFIC LIFE

ASSESSMENT AND REASSESSMENT OF HISTORY AS A DISCIPLINE OF STUDY AND RESEARCH AT THE FIRST NATIONAL CONGRESS OF THE ROMANIAN HISTORIANS. CLUJ-NAPOCA, AUGUST 25 TO 28, 2016	150
--	-----

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC SUMMER SCHOOL "CHALLENGES OF HISTORY AS A DISCIPLINE OF STUDY AND RESEARCH AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM", ZĂLĂU, JULY 4 TO 9, 2016	153
--	-----

Eugen-Tudor SCLIFOS

IN HONOREM

ISTORICUL DEMIR DRAGNEV LA VENERABILA VÂRSTĂ DE 80 DE ANI

În cohorta istoricilor din Republica Moldova, cu contribuții de valoare în cercetarea istoriei neamului românesc din perioada medievală și premodernă, un loc de frunte ocupă Demir Dragnev. Întreaga activitate științifică și didactică a profesorului Demir Dragnev poartă amprenta seriozității și rigurozității, destul de diversă și vastă prin conținut și problemele abordate, opera sa științifică este circumscrisă prioritar trecutului Moldovei din Evul Mediu și Epoca Modernă Timpurie și este cunoscută nu doar în Republica Moldova, dar și peste hotarele ei.

Membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei (1995), doctor habilitat în istorie (1995), mulți ani director adjunct, director și președinte al Consiliului Științific al Institutului de Istorie (1994-2006), distins profesor universitar al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova (din 1960) și al Facultății de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” (din 1992), istoricul Demir Dragnev s-a impus în conceptul mai multor generații de istorici și opiniei publice din Republica Moldova și de peste hotare prin *vocația cercetării științifice*. Asume activitatea și vocația științifică, care îl definește pe oricare cercetător în parte ca membru al unei comunități academice și universitare, este acel barometru care măsoară amplitudinea și forța intelectuală a cercetătorului și profesorului Demir Dragnev.

Antrenat în ceea ce cunoscutul istoric francez Marc Léopold Benjamin Bloch (1886-1944) numește „meseria de istoric”, savantul și profesorul Demir Dragnev a găsit în explorarea arhivelor și în studierea trecutului poporului român, resurse inepuizabile de viață și de voință. Domnia sa a confirmat destul de ferm și argumentat, prin numeroasele sale studii și lucrări monografice, afirmațiile cunoscutului cronicar moldovean, unul dintre primii scriitori și istoriografi din literatura română Miron Costin (1633-1691), că pentru scrierea istoriei „gândul slobod și fără valuri trebuiește”.

Fiind unul dintre cei mai buni cunoscători a diverselor probleme de ordin științific ce vizează temporal secolele XVI-XIX din istoria spațiului românesc, Domnia sa lasă posterității lucrări de o înaltă erudiție științifică, scrise pe parcursul mai multor decenii, ce constituie, de fapt, rodul unei munci laborioase de lungă durată și cu mare pasiune de documentare și cercetare în diferite arhive din Rusia, Ucraina, România, Polonia, Bulgaria și Republica Moldova.

Lucrările cercetătorului Demir Dragnev sunt ghidate de sinceritate, onestitate și de respect pentru trecut și adevărul științific al poporului român. Aceste principii de abordare a demersului istoric în opera științifică a cercetătorului reprezintă, de fapt, deviza, cartea de căpătâi, care l-a călăuzit și l-a ghidat pe parcursul întregii sale activități științifice. Aceste afirmații capătă o semnificație și conotație majoră, deosebită, prin relația strânsă, dintre ceea ce crede și gândește ca Om și Cetățean și ceea ce scrie ca Istoric, ca Cercetător științific, între ceea ce cultivă în numeroșii săi discipoli și ceea ce culege – prin Școala Doctorală Demir Dragnev, fie din cadrul Universității, fie din cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

În investigația științifică, cercetătorul Demir Dragnev s-a afirmat în calitate de savant ambițios și veritabil, realizările sale istoriografice fiind apreciate la justa lor valoare în mediile academice și universitare nu doar din Republica Moldova, dar și de peste hotarele ei. În acest sens, evidențiem următoarele caracteristici specifice lucrărilor scrise de omul de știință Demir Dragnev: aspectul documentat și spiritul analitic; abordarea critică și noutatea conceptuală; acuratețea stilului și eleganța narațiunii; structura logică, bine ticluită; polemica cultă cu oponenții; abundența materialului factologic convingător; limba literară și științifică.

Regretatul profesor Gheorghe Gonța în prefața lucrării omagiale *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale: „Demir Dragnev la 75 de ani”*, constată că, deși „...în lucrările sale științifice de până la 1989 autorul utilizează terminologia caracteristică pentru istoriografia de orientare marxistă („orânduire feudală”, „mișcare țărănească”, „mase populare”), iar în publicații de popularizare se conforma aprecierilor istoriografiei oficiale, a reușit, totuși, să elaboreze și să puie în circuit concepții științifice, care își păstrează actualitatea până în prezent”¹.

Fiind de acord cu această ultimă afirmație a regretatului profesor, constatăm, la rândul nostru, că, prin lucrările publicate, cercetătorul Demir Dragnev oferă un exemplu de seriozitate științifică într-o perioadă în care facilitatea și graba recuperării istoriografice nu sunt de natură să aducă limpezime și claritate în studierea problemelor majore legate de o tematică extrem de controversată, cum este cea, pe care o abordează autorul. Făcând unele concesii în analiza și aprecierea unor evenimente care s-au petrecut în istoria Moldovei medievale, autorul se bazează, în fond, în investigațiile sale istorice, pe metodologia general-umană, apărând valorile naționale, adevărul istoric, limba, alfabetul și tradițiile naționale.

¹ Gheorghe Gonța, *Demir Dragnev la 75 de ani*. În: Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 9.

După 1989, confuziilor și mistificărilor statornicite în perioada ideologizată și reduționistă a istoriografiei din spațiul Est și Sud-Est European istoricul Demir Dragnev le opune temeiul documentar, folosit pe larg și în perioada precedentă, convins că numai astfel se poate ajunge la adevărul istoric, atât de necesar societății basarabene. Cercetătorul se detașează, ferm și hotărât, de clișeele statornicite în istoriografia sovietică ce au frânat demersul istoriografic și au dus în cele din urmă la denaturarea adevărului istoric.

După finisarea studiilor la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Moldova (pe atunci Universitatea de Stat din Chișinău) (1952-1957), atașat de trecutul istoric, de dragostea față de plaiul natal și oamenii lui, în care s-a născut, a copilărit și s-a format ca Om, tânărul cercetător științific al Institutului de Istorie al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS (din 1961 – Academia de Științe a RSSM) se încadrează în activitatea științifică, având deja experiența din anii de studenție, când publică primul său articol științific consacrat obștii sătești medievale din Țara Moldovei². Ulterior, împreună cu doctorul-conferențiar Mihail Muntean, pe atunci decan al Facultății de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău, unul dintre cei mai buni cunoșcători ai izvoarelor de arhivă, publică în 1958 articolul consacrat sistemului de măsuri medievale românești, articole care și-au păstrat importanța și actualitatea științifică până în prezent³.

La recomandarea membrului corespondent al Academiei de Științe Eugen Russev, tânărul cercetător Demir Dragnev este acceptat la școala științifică a renumitului academician rus Lev V. Cerepnin, de la care învață metodologia cercetării științifice, alegându-și ca temă de cercetare evoluția socială și economică a Țării Moldovei în epoca medievală și modernă timpurie.

Asupra formării Domniei Sale ca istoric și cercetător a influențat destul de mult mediul academic și universitar românesc, întâlnirile și prietenia întreținută pe parcursul vieții cu personalități notorii din domeniul istoriei din România. În anul 1968, când lucra la culegerea de documente „*Moldova în epoca feudalismului*”, vizitează pentru prima oară România, având nevoie de un stagiu de documentare în arhivele de peste Prut. Atunci face cunoștință cu distinsul profesor universitar, dr. Ioan Caproșu, pe atunci secretar științific al Anuarului Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași și membru al colectivului *Documenta Romaniae Historica. Seria A. Moldova*, care i-a facilitat lucrul în arhivele din România. Timpul avea să le rezerve o frumoasă prietenie, care durează până în zilele noastre. După o scurtă ședere la Iași, pleacă la București, unde îi cunoaște pe toți marii istorici români, care activau în acea perioadă, printre aceștia numărându-se Alexandru Gonța, Ștefan Ștefănescu, Șerban Papacostea, Mihai Berza ș.a.

² Д. Драгнев, *Общественный строй молдавской общины по грамотам XV века*. În: Сборник СНО, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1957, c. 13-20.

³ Д. Драгнев, М. Мунтян, *К вопросу о молдавской системе мер*. În: Учёные записки Кишинёвского Университета, 1958, Том. 35, c. 117-128.

În 1973, este cooptat în Comisia mixtă sovieto-română. Din acel moment are ocazia să viziteze România la fiecare doi ani, beneficiind de un program individual de lucru și o lună de ședere în România. Două săptămâni lucra în arhivele din Iași și două în cele din București. În secția de manuscrise a Academiei Române, îl cunoaște pe marele istoric român Constantin C. Giurescu. La Iași, are ocazia să-i întâlnească pe distinși istorici Gheorghe Platon, Leonid Boicu, Veniamin Ciobanu, Tahsin Gemil, Dumitru Agache, Nistor Ciocan, Nicolae Grigoraș ș.a. Tot atunci, face cunoștință pentru prima oară cu viitorul academician Alexandru Zub.

În anul 1980, participă la Congresul Internațional al Istoricilor, care s-a desfășurat la București. Din acea perioadă s-au remarcat întâlnirile sale cu Ștefan Olteanu, pe care îl cunoștea deja, Constantin Șerban și alți istorici români⁴. Colaborările cu acești mari istorici au influențat puternic și benefic asupra formării concepțiilor științifice și demersului istoriografic al istoricului Demir Dragnev.

Avea dreptate Domnia sa când spunea că „în breasla noastră (a istoricilor – V.T.) este necesar un dialog continuu cu mediile academice din țările vecine. Doar așa putem progresa și merge înainte. În această ordine de idei, Institutul de Istorie a stabilit și menține în continuare relații strânse cu instituții de profil și specialiști în domeniu din România, Polonia, Rusia, Ucraina, Grecia, Bulgaria, Turcia etc.”⁵

Pe parcursul anilor, în investigația științifică, cercetătorul Demir Dragnev a fost preocupat de mai multe direcții prioritare pentru istoria românilor. Una din aceste direcții este legată de depistarea și punerea în circuitul științific de noi surse documentare, prin editarea în calitate de membru și coordonator al culegerii de documente *Moldova în epoca feudalismului* (8 volume)⁶, *Documente*

⁴ „Din 1994 a început o nouă campanie revanșardă, de mistificare și falsificare a istoriei”. Interviu cu academicianul Demir Dragnev la 70 de ani (de Valentin Constantinov). În: astra.iasi.roedu.net/texte/nr45DemirDragnev.html (vizitat la 16.VI.2016).

⁵ Ibidem.

⁶ *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 1: Documente slavo-moldovenești (Veacul XV – întâiul pătrar al veacului XVII) / alcăt.: P. G. Dmitriev, D. M. Dragnev, E. M. Russev, P. V. Sovetov; red.: L. V. Cerepnin, Chișinău: Ed. „Știința” a Academiei de Științe a RSS Moldovenești, 1961, 452 p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 2: Documente slavo-moldovenești: Veacurile XV-XVI / Acad. de Științe a RSSM; Inst. de istorie; Alc.: D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinai, P. V. Sovetov; sub red.: L. V. Cerepnin, Chișinău: Știința, 1978, 447 p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 3: Documente slavo-moldovenești, 1601-1640 / Acad. de Științe a RSSM; Inst. de istorie; Alc.: D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinai, P. V. Sovetov; red.: V. P. Pașuto, Chișinău: Știința, 1982, 478 p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. 4: Cărți domnești și zapise slavo-moldovenești și moldovenești, 1641-1660 / Acad. de Științe a RSSM; Inst. de istorie „Ya. S. Grosul”; Alc.: D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinai, P. V. Sovetov; red.: P. V. Sovetov, Chișinău: Știința, 1986, 365 p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. V: Cărți domnești și zapise slavo-moldovenești și moldovenești, 1661-1670 / Acad. de Științe a RSSM. Inst. de istorie „Ya. S. Grosul”; Alc.: D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinai, P. V. Sovetov; red.: P. V. Sovetov, Chișinău: Știința, 1987, 326 [3] p.; *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VI. Cărți domnești și zapise moldovenești și slavo-moldovenești, 1671-1710 / D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, P. V. Sovetov, L. I. Svetlicinai; red.: P. V. Sovetov, Chișinău: Știința, 1992, 291[3] p.;

*privitoare la istoria Țării Moldovei în sec. al XVIII-lea (1751-1800) (3 volume)*⁷ și *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul sec. al XIX-lea (1801-1806)*⁸, ultimele două fiind, de fapt, o continuare a ediției precedente, în care au fost incluse documente inedite moldovenești depistate, de mai mulți cercetători, pe parcursul anilor, în diferite fonduri ale arhivelor din Chișinău, București, Iași, Moscova, Sankt Petersburg, Varșovia, Cracovia, Sofia, Kiev, Odesa și Cernăuți. În publicarea acestor documente, de o valoare inestimabilă pentru istoria poporului român, cercetătorul Demir Dragnev a colaborat cu cercetători cunoscuți precum: Eugen Russev, Pavel Dimitriu (Dmitriev), Pavel Sovetov, Alexandru Nichitici, Larisa Svetlicnii, Eugenia Bociarov, Valentin Constantinov etc. Prin editarea acestei prestigioase culegeri de documente, cercetătorii au contribuit la extinderea bazei documentare de studiere a diverselor probleme de istorie medievală și istorie modernă timpurie a Țării Moldovei.

În prezent, membrul corespondent D. Dragnev și colegii săi au inițiat editarea unei noi colecții în 5 volume: „Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc din 1806-1818”. În 2015 a fost publicat vol. I al acestei colecții (coordonatori, editori – D. Dragnev, L. Svetlicnii, editori – T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov). Colecția include documente inedite din Arhiva Națională a Republicii Moldova (în deosebi, din Fondul Senatorilor) și din Arhivele Naționale ale României (Iași, Sibiu). Datorită editării acestei colecții, cercetătorii vor avea la dispoziție noi surse documentare referitoare la situația internă a Moldovei sub ocupația militară rusă în anii care au precedat anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812.

O altă direcție prioritară de cercetare a istoricului Demir Dragnev este cea a evoluției sistemului agrar al Moldovei medievale⁹. Examinând evoluția structurilor agrare în baza relevării corelației dintre cultivarea plantelor, ca ramură economică, și creșterea extensivă a animalelor în diferite zone economice ale așezărilor rurale și economico-geografice, autorul evidențiază caracterul seden-

Moldova în epoca feudalismului. Vol. VIII. Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750): Cărți domnești și zapise / Demir Dragnev, Larisa Svetlicnii, Eugenia Bociarov; coord.: Demir Dragnev, Chișinău: Civitas, 1998, 256 p.

7 *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în sec. al XVIII-lea (1751-1774)*: Cărți domnești și zapise / alc.: Larisa Svetlicnii, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov; coord.: Demir Dragnev, Chișinău: Civitas, 2004, 315, [5] p.; *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în sec. al XVIII-lea (1775-1786)*: (cărți domnești și zapise). / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicnii; coord.: Demir Dragnev, Chișinău: Civitas, 2005, 314 p.; *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în sec. al XVIII-lea. 1787-1800*. Cărți domnești și zapise / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicnii; coord.: Demir Dragnev, Valentin Constantinov, Chișinău: CEP USM, 2008, 512 p. (Culegerea de documente „Moldova în epoca feudalismului”, Vol. XI).

8 *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul sec. al XIX-lea (1801-1806)* (Cărți domnești și zapise) / Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Larisa Svetlicnii; coord.: Demir Dragnev; red. șt.: Valentin Constantinov, Chișinău: Elan-Poligraf, 2012, 527 [1] p. (Colecția „Moldova în epoca feudalismului”, Vol. XII).

9 Д. М. Драгнев, *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII – нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1975, 287 с.

tar agrar *drept unul mixt*, cunoscut încă din perioadele precedente, în care populația îmbina cu succes atât cultivarea plantelor ca ocupație de bază, cât și creșterea animalelor, specifică și altor țări din Sud-Estul Europei în perioada respectivă. În baza unui vast și variat material documentar, analizând specificul dezvoltării economice, autorul constată că utilizarea pământului în Moldova se definea prin modificarea diverselor practici de defrișare a pădurilor și valorificarea pârluogelor. Un specific esențial al acestor practici a generat faptul că terenurile destinate creșterii animalelor de muncă și a celor predestinate comerțului depășeau cu mult pe cele destinate culturilor agricole.

Analizând specificul raionării economice ce a avut loc pe teritoriul Moldovei medievale, autorul evidențiază trei zone economico-geografice: *zona de dealuri cu păduri și silvostepă, zona de câmpie și zona montană*. Sistemul agrar tradițional din cadrul acestor zone era superior unor forme ale sistemului bazat numai pe cultivarea plantelor, propriu pentru mai multe țări europene. Acestui sistem agrar din Țara Moldovei, în opinia cercetătorului Demir Dragnev, erau subordonate și formele de stăpânire și utilizare a pământului. Satul, în hotarul său, alcătui un complex economic unic, care nu putea fi divizat în stăpâniri separate. Iată de ce, când într-un sat erau mai mulți proprietari funciari, ei stăpâneau doar părți ideale din hotarul lui (o doime, o treime, o pătrime ș.a.m.d.), dar în realitate - zonele economice ale satului (păduri, ape, imașuri etc.) rămâneau nedivizate. Divizarea în stăpâniri reale (în suprafețe de teren) s-a produs abia în secolul al XIX-lea, când sistemul tradițional de gospodărire mixt a fost înlocuit cu alt sistem, cel bazat preponderent pe cultivarea plantelor¹⁰.

O altă direcție prioritară de cercetare a istoricului Demir Dragnev (împreună cu regretatul Pavel Sovietov) este cea a evoluției obștii satești, în special a celei răzeșești în Țara Moldovei¹¹. Autorul demonstrează că obștea răzeșească în Moldova medievală are două origini: *prima*, bazată pe supraviețuirea (în anumite zone geografice puțin accesibile) unor comunități arhaice de săteni liberi (existente încă până la formarea statelor medievale românești) și *a doua*, bazată pe comunitățile constituite de nobilimea rurală, care stăpâneau pământul în devălmășie. Multe dintre acestea s-au ruinat pe parcursul secolelor XVII-XVIII,

¹⁰ Gheorghe Gonța, *Demir Dragnev la 75 de ani*. În: Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 9.

¹¹ Д. М. Драгнев, *О долевом (резешском) землевладении в Молдавии XVII–XVIII в.* În: Доклады сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы, Минск, 1962, с. 125-139; Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *О резешском землевладении в Молдавии XVI – середины XVIII вв.* În: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы за 1962 год, Минск, 1964, с. 254-264; Я. С. Гросул, Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *Основные этапы развития и разложения резешского землевладения в Молдавии*. În: Ученые Записки Кишиневского Госуниверситета (Серия юридическая), Т. 79, 1965, с. 162-183; Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до нач. XIX в.)*. În: Славяно-волошские связи, Кишинев: Штиинца, 1978, с. 64-114; Д. М. Драгнев, П. В. Советов, *Перестройка структуры землевладения в Молдавии XV–XVIII вв.* În: Журнал „История СССР” (Москва: Наука), 1968, № 1, с. 70-92.

în urma reorganizării proprietății funciare sub impactul schimbărilor politice (cauzate de accentuarea suzeranității otomane), și-au fărâmițat stăpânirile lor și în secolele XVIII-XIX s-au contopit cu țăranii liberi. Acest proces de „țăranire” a vechii nobilimi autohtone se accentuează în secolul al XVIII-lea, când apare și zicala: „De la armă la sapă”. Astfel, satele de țărani-răzeși din secolele XVIII-XIX erau locuite de descendenți ai vechii nobilimi de altădată, care s-au păstrat în mare parte în „ținuturile de margine” (Lăpușna, Orhei, Soroca, Câmpulung, Vrancea etc.)¹².

Istoricul Demir Dragnev a fost preocupat și de alte teme majore pentru istoria medievală și premodernă a românilor și a altor popoare din Sud-Estul Europei, cum ar fi: mișcarea haiducească¹³; relațiile moldo-ucrainene¹⁴ și moldo-ruse în epoca medievală¹⁵; lupta de eliberare de sub dominația otomană în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea¹⁶; personalitatea domului Moldovei Ștefan cel Mare și Sfânt¹⁷ și altor domni ai Țării Moldovei¹⁸; probleme de catagrafie din Moldova în sec. XVIII-XIX¹⁹; analiza documentelor depozitate în arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești²⁰; studierea cronicilor ucrainene cu referință la relațiile moldo-ucrainene la mijlocul secolului al XVII-lea²¹; legislația agrară

¹² Gheorghe Gonța, *Demir Dragnev la 75 de ani*. În: Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 9-10.

¹³ Д. М. Драгнев, *Гайдуки – народные мстители: Очерки истории героической борьбы молдавских гайдуков против местных и иноземных угнетателей*, Кишинев: Изд. Штиинца, 1962, 52 с.; Idem, *Haiducie*. În: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (E.S.M.). Vol. VII, Chișinău, 1977, p. 202.

¹⁴ Д. М. Драгнев. *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII века // Вековая дружба. Материалы научной сессии Института Истории МФ АНССР*, Кишинев: Штиинца, 1961, с. 183-197 [и др.], *Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов*; отв. ред.: Ю.Ю. Кондуфор, Киев: Наукова Думка, 1980, 323 с.

¹⁵ *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (Последняя треть XIV – нач. XIX в.): [Моногр.] / Коллектив авт.: П. В. Советов, П. Ф. Параска, ... Д. М. Драгнев и др.*, Кишинев: Штиинца, 1987, 464 с.

¹⁶ Demir Dragnev, *Lupta de eliberare de sub dominația otomană în Țara Moldovei* (sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVIII-lea), Chișinău: Cetini, 1998, 24 p.

¹⁷ Demir Dragnev, Igor Cașu, Emil Dragnev, Virgil Păslariuc, *Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și al posterității*, Chișinău: Civitas, 2004, 208 p.; Demir Dragnev, *Politica lui Ștefan cel Mare în ținuturile de est („de margine”) ale Moldovei*. În: *Ștefan cel Mare – în contextul epocii sale și al posterității*, Chișinău: Civitas, 2004, p. 39-46.

¹⁸ *Domnii Țării Moldovei. Studii / Demir Dragnev, Eduard Baidaus [et all.]*, Chișinău: Civitas, 2005, 320 p.; Idem, *Dimitrie Cantemir și epoca sa*. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, nr. 1(17), p. 78-79.

¹⁹ P. Dmitriev, D. Dragnev, *Catagrafii în Moldova în sec. XVIII-XIX*. În: *Cultura Moldovei*, 1958, nr. 45, p. 28-31.

²⁰ N. Mohov, E. Russev, P. Dmitriev, D. Dragnev, P. Sovetov, *Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești*. În: *Studii: Revistă de istorie* (București). – 1959 sau 1962, nr. 3 (An. XII), p. 135-162.

²¹ Д. М. Драгнев, *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII*

a domului Moldovei Constantin Mavrocordat²²; folosirea muncii salariate în gospodăriile de ocină din Moldova în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea²³; specificul dezvoltării economice a Țărilor Române în perioada medievală și modernă timpurie²⁴; procesele demografice în arealul Carpato-Dunărean în secolul al XVIII-lea²⁵; restructurarea structurii social-demografice a satului moldovenesc în perioada medievală târzie²⁶; relațiile diplomatice ale Țării Moldovei cu statele vecine în evul mediu²⁷; evoluția boierescului în satele țărănești din Moldova în perioada modernă timpurie²⁸; izvoarele istorice privind descrierea militaro-statistică a Moldovei și Țării Românești la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea²⁹; evoluția agriculturii și

века. În: *Вековая Дружба. Материалы научной сессии Инст. Истории молдавского филиала АН СССР* (сост. 27-29 ноября 1958), Кишинэу: Изд. Штиинца, 1961, с. 183-197.

²² Д. М. Драгнев, *Аграрное законодательство К. Маврокордата и изменение правового положения крестьян в середине XVIII в.* În: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы* 1961 г., Рига, 1962, с. 252-261.

²³ Д. М. Драгнев, *О применении и характере наёмного труда в вотчинном хозяйстве Молдавии XVII – нач. XIX в.* În: *Вопросы экономической истории Молдавии эпохи феодализма и капитализма*, Кишинев: Штиинца, 1972, с. 91-101.

²⁴ Д. М. Драгнев, *Прогресс, замедлённое развитие или экономический упадок? (Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в XVII-XVIII вв.)*. În: *Юго-восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишиневского симпозиума 1973 г.*, Кишинев: Штиинца, 1973, с. 99-107; Idem, *Об особенностях экономического развития Дунайских княжеств в конце XVII-XVIII вв.* În: *Балканские исследования: Проблемы истории и культуры. Сборник статей / Отв. ред.: Г. Л. Арш, Москва: Наука, 1976, с. 31-40.*

²⁵ Д. М. Драгнев, *Динамика численности народонаселения и некоторые миграционные процессы в Карпато-Дунайских землях XVIII в.* În: *Юго-Восточная Европа в средние века*, Кишинёв: Штиинца, 1972, с. 277-327.

²⁶ Д. Драгнев, *Перестройка социально-демографической структуры молдавского села в период позднего феодализма*. În: *Социально-демографические аспекты развития производительных сил деревни*, Москва, 1984, с. 177-181.

²⁷ Д. Драгнев, *Международное положение Молдавии после Прутского похода. Молдавско-австрийские и молдавско-польские отношения в 1711-1735 гг.*, În: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV – нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 253-259; Idem, *Дипломатические отношения европейских государств с Османской империей в 40-х – нач. 60-х гг. XVIII-го века и Молдавия*. În: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV – нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 278-283; Д. М. Драгнев, В. И. Ткач, *Молдавское княжество в русско-турецких и польско-турецких отношениях в 60-х гг. XVIII-го века*, În: *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (последняя треть XIV – нач. XIX в.)*, Кишинев: Штиинца, 1987, с. 283-292; Demir Dragnev, *Evoluția relațiilor politice rotâno-polone în lumina unei noi publicații de documente*, În: *Revista de istorie*, 2002, nr. 1-2 (49-50), p. 66-69.; Idem, *Evoluția situației demografice și circulația umană în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea*. În: *Tara Moldovei în contextul civilizației europene: Materialele Simpoz. Int. (Noiembrie, 2008)*, Chișinău: Cartdidact, 2008, p. 503-527.

²⁸ Демир Драгнев, *Эволюция отработочной ренты в царанской деревне в последней трети XVIII – 30 гг. XIX в.*, În: *Вопросы истории Молдавии XIX – нач. XX в.*, Кишинэу: Штиинца, 1989, с. 22-60.

²⁹ Демир Драгнев, *Военные статистические описания Молдовы и Валахии конца XVIII –*

raporturile agrare dintre proprietarii funciari și țăranii din Basarabia în secolul al XIX-lea³⁰; evoluția regimului de dominație țarist asupra Basarabiei în primele decenii după anexare³¹; alcătuirea dicționarelor³² și atlaselor de istorie universală și a românilor³³; pregătirea materialelor didactice la disciplina istorie pentru examenele de absolvire în gimnaziu³⁴ etc.

În afară de tematica enunțată supra, cercetătorul Demir Dragnev a ținut în vizor și ideea sintezei, una strict necesară și utilă discursului istoric și istoriografiei noastre naționale, participând, alături de alți cercetători, la scrierea și editarea lucrărilor de sinteză³⁵,

нач. XIX в. как исторический источник. În: Revistă de istorie a Moldovei, 1990, nr. 3, p. 34-40.

³⁰ Demir Dragnev, *Evoluția sistemelor de agricultură în Basarabia în sec. al XIX-lea*. În: Al XIV-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară al României: 23-27 august 1994 / Volum îngrijit de: Ioan Ciută, Ioan Mitrea, Ioan Ungureanu, Bacău: Editura societății de istorie și retrologie agrară din România, 1994, p. 98-112; Idem, *Considerații privind raporturile agrare dintre proprietarii funciari și țăranii din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. În: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă, Chișinău, 2003, p. 137-146.

³¹ Demir Dragnev, *Evoluția regimului de dominație a Imperiului Rusiei asupra Basarabiei până la începutul anilor 1830: (aspecte din politica economică, socială și administrativă)*. În: Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale, București: Ed. Academiei Române, 2014, p. 243-260.

³² *Dicționar de istoria românilor* / Alexei Agachi, Igor Cașu, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Octavian Munteanu, Chișinău: Civitas, 2005, 323, [13] p.; *Dicționar de istorie*. Ed. a 2-a rev. și adăug. / alcăt.: Alexei Agachi, Igor Cașu, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Virgil Păslariuc, Nicolae Enciu, Octavian Munteanu, Gheorghe Cojocaru, Chișinău: Civitas, 2007, 416 p.

³³ *Atlas de istorie universală și a românilor* / Demir Dragnev, Emil Dragnev, Chișinău: Civitas, 2005, 112 p.; *Atlas de istorie universală și a românilor*. Ed. a 2-a. (rev. și compl.) / Demir Dragnev, Emil Dragnev; consult. șt.: Ioan Caproșu, Constantin Rezachevici, Chișinău: Civitas, 2006, 112 p.; *Atlas de istorie universală și a românilor*. Ed. a 3-a, rev. și compl. / Emil Dragnev, Demir Dragnev; consult. șt.: Ioan Caproșu, Constantin Rezachevici, Chișinău: Civitas, 2010, 112 p.; *Atlas de istorie a românilor și universală*: hărți, eseuri, cronologii. Ed. a 4-a, rev. și compl. / Demir Dragnev, Emil Dragnev; consult. șt.: Ioan Caproșu, Constantin Rezachevici, Chișinău: Civitas, 2012, 112 p.

³⁴ *Istorie: Materiale pentru examenele de absolvire a gimnaziului*: Clasa a IX-a / Demir Dragnev, Gheorghe Bostan, Iurie Ciobanu [et al.], Chișinău: Civitas, 2012, 141 p.; *История: Пособие для сдачи экзаменов за гимназический курс* / Д. Драгнев, Г. Бостан, И. Чобану, ...; коорд.: Д. Драгнев; пер.: Т. Демченко, Chișinău: Civitas, 2012, 142 p.

³⁵ *Istoria RSS Moldovenești*. Vol. I, Chișinău: Cartea Moldovenească, 1967, 709 p. [coautor: Capitolul XI: Moldova în perioada înăsprirei regimului turco-fanariot, p. 308-340]; *История народного хозяйства МССР (с древнейших времен до 1812 г.)* / Д. М. Драгнев [и др.]; Редкол.: П. В. Советов [и др.], Кишинев: Штиинца, 1976, 435 с.; *Молдаване: Очерк истории, этнографии, искусствоведения* / Д. М. Драгнев [и др.]; Редкол.: Я.С. Гросул [и др.]; АН МССР. Институт истории, Кишинев: Штиинца, 1977, 459 с.; *История Молдавской ССР (с древнейших времён до наших дней)* / И. Анцупов, С. Афтенюк, Д. Драгнев [и др.], Кишинэу: Штиинца, 1982, 552 с.; *Istoria RSS Moldovenești*. Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. / I. Anțupov, S. Afteniuk, D. Dragnev [et al.], Chișinău: Știința, 1984, 551 p. (cu car. chirilice); *Очерки внешнеполитической истории молдавского княжества (Последняя треть XIV – нач. XIX в.)*: [Моногр.] / Коллектив авт.: П. В. Советов, П. Ф. Параска, ... Д. М. Драгнев и др., Кишинев: Штиинца, 1987, 464 с.; *Istoria Moldovei: Din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă*: Aspecte din viața politică, socială și a culturii / A. Eșanu, Gh. Gonța, V. Dergaciov, D. Dragnev, I. Niculiță, Chișinău: Știința, 1992, 230 p.; *Republica Moldova*: Album/ Coord. gen.:

enciclopediilor³⁶, manualelor școlare³⁷ și universitare³⁸, recomandărilor bibliografice³⁹ etc. Abordarea acestor subiecte, încununează un lung și migălos travaliu științific, pe parcursul căruia cercetătorul Demir Dragnev a stăruit asupra momentelor-cheie ale acestui interval, expunându-le în mai multe lucrări de sinteză, lucrări monografice și numeroase studii și articole⁴⁰, ce constituie, de fapt, etape importante de cercetare și cunoaștere în profunzime a componentelor acestei teme.

Profesorul Demir Dragnev este unul din primii cercetători din Republica Moldova, care a pus în discuție problema trecerii Țărilor Române de la medie-

Nicolae Cernomaz, Ion Pasescic; Aut. text.: Vladimir Axionov, ... Demir Dragnev [et all.], Chișinău: Litera, 1998, 144 p.; *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române: studii și materiale* / Demir Dragnev; vol. îngrijit de Emil Dragnev, Igor Șarov; ref.: Andrei Eșanu, Ion Eremia, Ion Gumenăi, Ion Jarcuțchi, Chișinău: Cartdidact, 2012, 596 p.

³⁶ *A se vedea* compartimentele publicate de D. Dragnev în: *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*. Vol. I, Chișinău, 1970; Vol. II, Chișinău, 1971; Vol. 4, Chișinău, 1974; Vol. 5, Chișinău, 1975; Vol. 6, Chișinău, 1976; Vol. 7, Chișinău, 1977 etc.; Republica Moldova. Ediție enciclopedică / responsabil de compartimentul „Istorie”, consultant, coautor, Ediția a doua revăzută și adăugită, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2010, 800 p.

³⁷ *Istoria RSS Moldovenești*: manual pentru cl. 7-8 / D. M. Dragnev, P. V. Sovetov, Chișinău: Lumina, 1983, 225 p.; *Istoria RSS Moldovenești*: manual pentru cl. 7-8. Ed. a 2-a / D. M. Dragnev, P. V. Sovetov, Chișinău: Lumina, 1984, 225 p. (cu car. chirilice); *Istoria medie a românilor* (până la mijlocul sec. al XVII-lea): manual experimental pentru clasa a VI-a a școlii de cultură generală / D. Dragnev, Gh. Gonța, Chișinău: Civitas, 1997, 191 p.; *Istoria modernă a românilor. Partea I (mijlocul sec. al XVII-lea – 1848)*: Manual experimental pentru cl. a VII-a a școlii de cultură generală / D. Dragnev, E. Dragnev, Chișinău: Civitas, 1997, 160 p.; *Istoria modernă a românilor. Partea a 2-a (1848-1918)*: Manual experimental pentru cl. a 8-a a școlii de cultură generală / Nicolae Chicuș, Elena Danu, Demir Dragnev, Chișinău: Civitas, 1997, 176 p.; *Istoria românilor. Materiale didactice*: teme pentru examenele de bacalaureat / D. Dragnev, E. Dragnev, Vl. Mischevca, I. Varta, I. Șicanu; coord.: Gh. Corovai, Chișinău: Civitas, 1999, 272 p.; *История средних веков. Всеобщая история. История румын: учебник для 6-го класса общеобраз. школы* / П. Кокырлэ, Е. Драгнев, Д. Драгнев, Г. Гонца, Кишинэу: Civitas, 1999, 320 с.; *Din istoria Transnistriei* (În contextul istoriei naționale): Materiale didactice pentru școala de cultură generală din Transnistria / D. Dragnev, I. Chirtoagă, I. Jarcuțchi, E. Negru; col. de red.: D. Dragnev (coord.), ..., Chișinău: Civitas, 2001, 192 p.; *Istoria românilor: Epoca modernă*. Manual pentru clasa a 11-a de liceu / Ion Varta, Demir Dragnev, Emil Dragnev, Chișinău: Civitas, 2001, 192 p.; *Istoria românilor: Sinteze și materiale didactice pentru bacalaureat* / D. Dragnev, Gh. Postică, E. Dragnev, I. Varta, N. Enciu, T. Mistreanu, Chișinău: Civitas, 2004, 135 p.; *Istorie. Epoca antică și medievală*: manual pentru clasa a 10-a / E. Dragnev, D. Dragnev, T. Mistreanu, V. Păslariuc, Gh. Postică; coord.: Demir Dragnev, Chișinău: Civitas, 2010, 276 p. (*A se vedea* aceste și alte lucrări și pentru alți ani).

³⁸ *Istoria modernă a Europei și Americii (sec. al XVII-lea – până în anul 1815)*. Partea I / Eugen Certan, Mihai Cojocariu, Vasile Cristian, Constantin Drachenberg, Demir Dragnev, Gheorghe Gonța, Efim Levit, Nina Petrovski, Valentin Tomuleț, Chișinău: Ed. Lumina, 1995, 382 p.; *Istoria modernă a Europei și Americii (sec. al XVI-lea – începutul sec. al XIX-lea)*. Ediția a II-a, revăzută și completată / Eugen Certan, Mihai Cojocariu, Vasile Cristian, Constantin Drachenberg, Demir Dragnev, Gheorghe Gonța, Nina Petrovski, Valentin Tomuleț, Elena Țurcanu, Chișinău: Univers pedagogic, 2008, 376 p.

³⁹ Demir Dragnev, *Recomandări bibliografice la Istoria Moldovei*: pentru învățători, Chișinău: Reclama, 1982, 16 p. [cu car. chirilice].

⁴⁰ *A se vedea* lista lucrărilor publicare de profesorul Demir Dragnev.

val la modern. Astfel în articolele dedicate viziunilor lui Nicolae Iorga privind începuturile epocii moderne în Moldova și Țara Românească⁴¹, autorul constată că marele istoric român afirmă că premisele modernității au apărut în perioada domniilor fanariote (1711/1716-1821), perioadă numită ca cea a „reformelor Bizanțului luminat”. Prin legăturile strânse pe care le întrețineau mulți domni fanarioți cu familiile boierești locale și reformele înfăptuite de aceștia în diferite domenii (printre care cea mai importantă – abolirea șerbiei în Țara Românească în 1746 și Moldova în 1749), în Țările Române s-au produs schimbări esențiale în viața socială, economică, politico-administrativă și culturală. Aceste reforme au modernizat societatea de atunci și, fiind efectuate concomitent în ambele principate, au creat structuri sociale și politice comune, care au contribuit la unitatea lor⁴². Cronologic însă Nicolae Iorga considera că fenomenele noi de ordin politic și cultural apar în Țările Române în secolul al XVI-lea, considerat „un secol de istorie modernă față de Evul Mediu ce fusese până atunci”⁴³.

Este semnificativ faptul că analizând concepțiile existente în istoriografie, cercetătorul Demir Dragnev constată că „după 1989 în istoriografia românească tot mai mult este promovată ideea despre o perioadă istorică, numită convențional „între medieval și modern”, care cuprinde câteva etape până la afirmarea societății moderne românești în secolul al XIX-lea. Această perioadă în istoria românilor a fost racordată la cronologia istoriei europene”⁴⁴. Cercetătorul susține părerea expusă de istoricul Eduard Baidaus care definește această perioadă „de tranziție” ca „epoca modernă timpurie”, încadrată în limitele cronologice: secolului al XVI-lea – sfârșitul secolului al XVIII-lea și împărțită convențional în două perioade: *prima perioadă* – secolul al XVI-lea – mijlocul secolului al XVII-lea și *a doua perioadă* – mijlocul secolul al XVII-lea – sfârșitul secolului al XVIII-lea. În același timp, cercetătorul Demir Dragnev constată în baza unor trăsături schițate de istoricul german Rudolf Vierhaus și istoricul român Bogdan Murgescu și cercetărilor proprii că „Epoca Modernă timpurie continuă în Țările Române până în anii '30 ai sec. al XIX-lea, când în economia, viața socială, politică și culturală se produc schimbări cardinale care duc la afirmarea națiunii moderne, a statului național modern”⁴⁵.

În concluzie voi mai adăuga încă câteva trăsături care îl caracterizează pe distinsul profesor. Istoricul Demir Dragnev este un savant cultivat și distins, are

⁴¹ Demir Dragnev, *Premisele epocii moderne în Moldova și Țara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga*. În: Revistă de istorie a Moldovei, 1992, nr. 1(9), p. 26-29; *Trecerea de la epoca medievală la cea modernă reflectată în opera lui N. Iorga*. În: Moștenirea lui Nicolae Iorga, Bălți: Ed. Universității, 1993, p. 33-42.

⁴² Demir Dragnev, *Începuturile epocii moderne în Moldova și Țara Românească în viziunea lui Nicolae Iorga*. În: Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 157.

⁴³ Demir Dragnev, *Epoca modernă timpurie (Contribuții istoriografice și observații preliminare)*. În: Demir Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Chișinău, 2012, p. 161.

⁴⁴ Ibidem, p. 163.

⁴⁵ Ibidem, p. 166.

un deosebit cult al prieteniei și cumsecădeniei. Este un om modest, chibzuit și limpede în gândire și judecată, onest, tenace și competent în tot ceea ce face, cu un pronunțat simț al datoriei și responsabilității civice, vertical și ferm în pozițiile pe care le ia, sincer și accesibil în dialog cu colegii. Dispune de o bogată experiență științifică și didactică și o ținută excelentă de pedagog. Acestor calități li se mai adaugă: hărnicia, acribia, responsabilitatea lucrului bine făcut, zelul administrativ. Întotdeauna politicos, înzestrat cu o cultură și inteligență deosebită, un optimism și o voință de invidiat, capacități incomparabile de lucru, profesorul Demir Dragnev se bucură de respectul și dragostea colegilor din mediul academic, a studenților și a tuturor celor care îl cunosc.

Profesorul Demir Dragnev se manifestă ca un bun cunoscător al istoriei, este un pedagog înăscut, prelegerile, prezentate de Domnia sa sunt urmărite cu interes de către studenți și masteranzi; este un om responsabil față de obligațiile sale. Prin activitatea prodigioasă, depusă în domeniul științifico-didactic membrul corespondent Demir Dragnev contribuie substanțial la dezvoltarea științei istorice și la pregătirea specialiștilor de înaltă calificare.

La acest moment aniversar – 80 de ani din ziua nașterii –, cercetătorul Demir Dragnev este plin de o energie demnă de invidiat, este în plin șantier editorial, cu proiecte multiple, interesante și originale, de perspectivă, fiind un model pentru colegii de breaslă.

Cu prilejul frumoasei aniversări, colegii de breaslă și prietenii îl felicită călduros cu venerabila vârstă, împărtășind cu sinceritate bucuria reușitelor și împlinirilor, dorindu-i sănătate deplină, mari realizări în activitatea științifică, bucurii din partea celor apropiați și dragi.

„La mulți ani!”, dragă prietene Demir Dragnev.

Vivas, noster professore! Crescas! Floreas! Semper sitis in flore!

În numele tuturor colegilor de breaslă,
*Valentin Tomuleț**

* **Valentin Tomuleț**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar la Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie al Facultății de Istorie și Filosofie, decan la Facultatea de Arte Frumoase, Universitatea de Stat din Moldova.

STUDII

Alexandru Furtună*

CONSIDERAȚII PRIVIND UNELE CATEGORII SOCIALE DIN ȚINUTUL IAȘI

În demersul de față, bazându-ne pe documente edite, vom analiza statutul, situația social-economică și aria de răspândire a unor categorii sociale din ținutul Iași (mazili, ruptași, nemeși și călărași).

Mazilii constituiau, scrie V. Tomuleț, o categorie socială privilegiată. Ei sunt urmașii boierilor moldoveni și ai boiernașilor, care și-au obținut pe timpul domnilor moldoveni slujbe, până la rangul de vel șătrar¹.

Conform dicționarului de istorie (editat la Chișinău în 2007), mazil (din turc. **destituit**) însemna: 1) domn sau mare dregător scos din funcție; 2) categorie socială, formată după reforma lui C. Mavrocordat din 1741, care prevedea acordarea titlului de mazil descendenților de boieri de gradul al treilea. Mazilii erau antrenați de către administrația locală în executarea anumitor funcții administrativ-polițienești ocazionale, plăteau la vistierie un impozit stabil pentru fiecare gospodărie, numit „dajdea mazilească”².

Mazilii puteau fi și răzeși. Spre exemplu, într-un document de la 30 octombrie 1790, sunt menționate „doâ moșii a mănăstirii Golâi, ce din veche să număsc Sălește și Hârceștii”, „... arătând și iguminul (mănăstirii Golia – A.F.), cum că un mazil Cujbă, într-o vreme au supărat pi mănăstiri, **răsăpunzându-să răzaș cu o parte în moșiia Sălește** (subl. n. – A.F.), și el atunci și au fost, căutând ace parte di sus, dispre Săliște”. În același document este amintit „Năstasă Mihăilă mazilul din Năvrânețu”³.

Mazilii erau „rânduieți” și la fixarea hotarelor. Astfel, în documentul pomenit mai sus, se spune: „...din scrisorile ce vor fi având asupraș, atât Curlucenii (Drojdienii – A.F.), cât și Cozminii (ar fi fost tot un trup cu acești Curluceni –

* **Alexandru Furtună**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ V. Tomuleț, *Statutul și fiscalitatea mazililor, ruptașilor și odnodvorțelor din Basarabia sub regim de dominație țaristă (1812 – 1871)*, în *Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială*. Vol. IV, nr. 5-6. Chișinău, 2013, p.11.

² Dicționar de istorie. Ediția a II-a revăzută și adăugită. Chișinău, 2007, p. 250.

³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800) / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. XI. Volum realizat de: L. Svetlicinii, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonatori: D. Dragnev, V. Constantinov. Chișinău, 2008, p. 78, 84, 86, 87.

A.F.) mai curat poate să se înțeleagă numiții mazili, ci au fost rânduiți la această cercetare, cari sunt vechi lăcuitori pi a sali moșii și di aproape megieși cu moșiile aceste, și știitori rândului moșiilor aice prinprejiur; **fiind ei și mai înainte rânduiți la multe hotărături di moșii** (subl. n. – A.F.) dau adevăriniță, atât prin cuvânt, cât și prin mărturia ân scris cu a sali iscălituri, cum că toate moșiile di pe Prut, câte sunt di rând di la gura Ciuhurului din gios până la Curluceni, stare și curgere din vechi așa au avut-o”⁴.

Mazilii plăteau, după cum arătăm mai sus, „dajdea mazilească”. Se întâmpla, însă, că unii mazili erau impuși să achite impozitele de rând cu țaranii. Grăitoare, în acest sens, este cartea domnească eliberată de către domnul Ioan Teodor Callimachi unui mazil din satul Măcărești, ținutul Iași. Domnul spune: „De vreme că în ponturile, ce s-au dat zlotașilor, **s-au hotărât mazârilor și feciorilor lor să nu li să dea peceti** (subl. n. – A.F.). Și fiindcă ne-am înștiințat de la dumnealor boierii, că **mulți din feciorii mazârilor să află supt slujba boiarilor** (subl. n. – A.F.), pre carii zlotașii, ce sunt cu slujba aceasta, a poclonului steagului (ploconul de la boieri la început de domnie – A.F.), necunoscându-i, vor să le dea peceti. Și nedându-li-se unora ca acelora, se dă pricină la mulți, arătându-să, că sunt mazâli și feciorii de mazâli, ca să nu ia peceti. Zlotașii încaș a da răvășalile lor la unii ca aceștia nu s-au găsit cu cale, ci am hotărât să se dea această carte a domniei mele cătră mazâmul Costandin, feciorul Iancolui, din ținutul Iași, din satul Măcărești, chipul unui om de mijloc, fața... ochii negri, barba rară la văz.

Și așa, cu această carte a noastră, arătându-o atâta la slujbași, cât și după la cercători, să fie nesupărat mai sus numitul mazâl”⁵.

În rândurile mazililor se intra la cerere și cu aprobarea domnului, pe baza unor dovezi și numai după o prealabilă cercetare a marilor boieri. Pe baza unor rapoarte favorabile, domnul aproba ca cei în cauză să fie „așezați cu dajdea la catastihul mazililor”. Totodată, ei primeau o „carte domnească”, semnată de domn și de marele vistier⁶.

Cărțile de mazili aveau conținut similar. Iată ce prevedea, spre exemplu, o carte de mazil eliberată la 21 aprilie 1765: „Io Grigorie Alexandru Ghica voievoda (...) Facem știre printr-această carte a domniei mele, de vreme ce prin cercetare ce s-au făcut de către dumnealor veliții boieri, ce-au fost rânduiți de domnie me pentru alegire mazililor Iftimie, brat lui Ion Pădure ot ținut Iași, s-au aflat că este neam de mazâl și după dovezi ce-au arătat, căzându-i-să a fi la rânduală sa, s-au așăzat cu dajde la catastihul mazârilor.

Și pentru întărire neamului său i s-au dat această carte a domniei mele spre încredințare. Aceasta înștiințăm”.

⁴ *Ibidem*, p. 88.

⁵ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea, 1751-1774 / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. IX. Volum realizat de: L.Svetlicin, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonor: D. Dragnev. Chișinău, 2004, p. 88,

⁶ N. Grigoraș, *Privilegiile fiscale în Moldova (1741 – 1821)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie* A.D. Xenopol, XIV, 1977, p.42.

În aceeași zi, de 21 aprilie 1765, cărți de mazil au primit: Ioniță Porcescu ot ținut Iași; Ștefan Buze, văr Sandului Râșca ot ținut Iaș; Ioniță Malcoci căpitan (de mazili – A.F.) ot ținutul Ieși; Gheorghită Bodrug căpitan ot ținut Iași⁷.

La „rânduiala” mazililor („Tabla vistieriei”) au mai fost „așezați”: Ioniță, sân Păladi Băltagu din satu Dumbrăvița de la ținut(ul) Eșului (la 29 martie 1791)⁸; Vasăli i Ioniți, sân Ioniți Mihălaș, de la ținut Eșii (la 23 decembrie 1801);⁹ Grigori să brat ego Ștefan, ficiori lui Miron Potlog, de la ținut Eșii (la 23 decembrie 1801); Ioniță Uscatul cu Neculaiu, sân lui, de la ținut(ul) Eșii (la 11 martie 1803);¹⁰ Neculai Pitoroagă de la ținut(ul) Eșii... ficior lui Ștefan Pitoroagă (la 20 mai 1803)¹¹ etc.

În anumite situații, când erau lezate drepturile mazililor, ei își căutau dreptate la Divanul Moldovei. Divanul, la rândul său, în scopul limpezirii lucrurilor, se adresa către ispravnicul ținutului Iași. Grăitor, în acest sens, este documentul de la 13 iulie 1790, în care se spune: „De la Divanul Cnejii Moldovii – către dum(nealo)r, ispravnici de ținut Iașului. Acest Ion Stavăr, mazil de la acel ținut, viind aice au dat jaloabă către Divan, arătând cum că având carte Divanului din trecutul an 1789 iuni(e) 22, ca să fii apărat de toate poroncile și rânduielele ce vor fi, **dum(neavoastră) nu-i țineți în samă cartea, ce-l rânduieți și pe dânsul, împreună cu alți mazili, la toate poroneile și havalele ce sunt** (subl. n. – A.F.). Pentru aceasta să scrii dum(itale), de iaste adevărat după cum au jăluit, fiindcă el este ertat pe capul lui de havalele și i s-au ștersu numile și din tagma (tabla? – A.F.) vistieriei. Dum (neavoastră), urmând după carte de mai dinainte, ce ari dată la mână, să nu-l supărați la nici unile din poronci sau la havalele, ce vor fi pe alți mazili, dând poroncă și zapciilor, ce-i veți fi având rânduieți spre împlinirea poroncilor, ca să nu-i pricinuiască întru nimică supărare”. Pe verso acestui document este scris: „S-au trecut la condica/vistieriei. Condicar Veisa ot vistierie”¹².

În așa fel, trecându-i-se numele la condica vistieriei, lui Ion Stavăr i s-a făcut dreptate.

Ajunși la bătrânețe, mazilii ce „s-au aflat slujindu la poroncile țerii”, nu erau dați uitării. Spre exemplu, la 9 ianuarie 1782, domnul Constantin Moruzi poruncește: „Facem știre cu această carte a domnii mele pentru Savin Racovițe, mazil ot ținutul Iașii, carele fiindu că nelipsit s-au aflat slujindu la poroncile țerii și acum, agiungându la vârsta de bătrâneță, domnie me am făcut milă și-l ertăm de dajde visterii pe capul lui. Pentru care poroncim domnie me dum(itale), vel vist (iernic), **să razi numele lui din catastihu dășjdilor vistieriei** (subl. n. – A.F.),

⁷ Documentele privitoare la istoria Țării Moldovei..., vol. IX, p. 150, 151-152, 154, 155.

⁸ Documente privitoare la istoria Țării Moldovei..., vol. XI, p. 94.

⁹ Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806) / Cărți domnești și zapise/. Colecția MEF. Vol. XII. Volum realizat de: L. Svetlicinii, D. Dragnev, E. Bociarov.

¹⁰ Ibidem, p. 141.

¹¹ Ibidem, p. 168.

¹² Documente privitoare la istoria Țării Moldovei..., vol. XI, p. 72-73.

cum și dum(nea)v(oastră), ispravnici de ținutu Iașii, și altor boieri slujbași, ce viți fi rânduiți ori cu ce slujbea l domnii mele aice, la ținutul Iașii, pe numitul mazil, de mai sus arătat, ântu nimică să nu-l supărați, ci să fie în pace, fiindu că domnie me m-am milostivit și l-am ertat atât de dăjdile visterii, cât și de toate angariile, ce vor fi pe aceialanți mazili. Aceasta poroncim”¹³.

De aceeași milostivire, a domnului Alexandru Moruzi, a avut parte și Ioniță Trohin – „mazâl de la ținut Eșului”, ajuns la „vârsta de bătrânețe și slăbăciune”¹⁴.

Unul din „mazilăi vechi și aleși”, și anume Ursul Mole din ținutul Iași, conform documentului de la 17 octombrie 1801, este miluit de către domnul Alexandru Suțu. Ursul Mole, de rând cu alte scutiri (vezi mai sus – A.F.), „la slujbile rusumaturi să aibă a scuti una sută stupi i sfini de desătină, doă sute oi de goștină și una sută vedri vin de vădrărit; acești bucati, fiind drepti ale sale, să nu să supiri întru nimică. Și poroncim domnie me, atât dum(nea)v(oastră), ispravnici de ținutu Eșii, cum și altor zapcii, ce veți fi orânduiți cu slujbe și poronci gospod, cum și slujbașilor desătnici, goștinari și vădrari, toți să aveți a urma întocma, precum mai sus să hotărâși”¹⁵.

De aceleași scutiri, după câte aflăm, dintr-o carte domnească a lui Alexandru Moruzi (de la 20 august 1803), s-au bucurat și feciorii lui Ursul Mole: „Grigoraș, Ioniță, Andrei și Gheorghe. În documentul respectiv se specifică: „... ei întru nimică să nu fii supărați, de asămine, și **de către drăgătorii ținutului să nu să poată orândui la vreo poroncă, căci cându a fi trebuință să vă rândui de aice prin deosăbită carte gospod** (subl.n. – A.F.). Deosebit am mai făcut domnie me milă cu dâșii și la sljibile visterii rusumaturi, să aibă a scuti una sută stupi i sfini de desetină, doă sute oi de goștină, una sută vedri vin de vădrărit. Aceste bucate, fiind drepte ali lor, să nu să supere întru nimică cu vreo cerire de plată, cum și **pentru trii liudi, oameni străini, ce-și va pute găsi și aduci dintr-alte țări di piste hotar, pentru slujba casii lor** (subl.n. – A.F.), cari fiind adiveriți prin mărturie dregătorilor de margini, **că sunt străini cu adivărat**, să fie scutiți și apărați de tot birul visterii și de toate alte dări și angării, oricâte vor fi asupra altor lăcuitori birnici, aceștia întru nimică să nu fii supărați, rămându ca să poată căuta numai pentru trebuința casăi lor”¹⁶.

Asemenea scutiri le-au fost acordate lui „Ioniță Teodorescul mazil, ce să află cu lăcuința la ținut Eșii” (la 12 martie 1802)¹⁷ și „pentru sânovi lui Miron Ciuhurianu, ce să află cu lăcuința la ținut Eșii... esti din mazilii cei vechi și că la multe poronci gospod au slujit cu sălinți și dreptate... după cum să adiverești și din cărțile gospod, ce au la mână” (la 14 februarie 1803)¹⁸.

¹³ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786) / Cărți domnești și zapise/*. Colecția MEF, vol. X. Volum realizat de: L.Svetlicinii, D. Dragnev, E. Bociarov. Coordonator: D. Dragnev. Chișinău, 2005, p. 135.

¹⁴ *Documentele privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. XI, p. 111.

¹⁵ *Ibidem*, vol. XII, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 195.

¹⁷ *Ibidem*, p. 102-103.

¹⁸ *Ibidem*, p. 132-133.

Când li se cerea să îndeplinească anumite porunci domnești, mazilii erau organizați, conform lui N. Grigoraș, pe „căpităanii, așa încât, în caz de nevoie domnii se adresau direct căpitanilor de mazili, pentru ca ei să pună la dispoziția ispravnicilor numărul necesar de mazili. Deoarece operațiile de percepere, impunere, reducere și scutire de dări a mazililor țineau de activitatea ispravnicilor și fiindcă domnii nu luau nici o măsură fără consultarea acestora, dacă se numea un ispravnic nou, mazilii erau înștiințați cerându-li-se să-l asculte. Pe cei neascultători, ispravnicul avea voie să-i puie în butuci și să-i trimită la domnie ca să fie pedepsiți. Când era nevoie de serviciul mazililor, ca, de exemplu, la strângerea și transportarea zaherelei, domnul scria mazililor să meargă la ispravnici și „după izvod” să-și îndeplinească serviciul ce le revenea¹⁹.

Și acest slujitor (căpitanul de mazili – A.F.), scria (în 1913), V. Nicolau, ca și ceilalți, făceau din slujba lor un mijloc de jăfuire a populației satelor, căci și despre ei, ca și despre ceilalți găsim că domnii adesea se plângeau. Așa, în anul 1795, Const. Mihail Suțu (corect: Mihail Suțu – A.F.) într-o poruncă dată ispravnicilor spune următoarele despre căpitanii de mazili: „Căpitanii de mazili, ce s-au obișnuit a se face, de la o vreme, fiindcă nu sunt pentru altă treabă, ci numai cât jăcuiesc pe mazili și ruptași, cu totul să lipsască, și să nu se mai afle căpitani de mazili, nici dintre acei făcuți până acum, nici de aici înainte să nu se mai facă, ci la poruncile cari vor fi, să se săvârșească cu mazilii și ruptașii, însuși ispravnicii să-i orânduiască păzându-le rândul cu bună dreptate și ținind condică pentru fiștecare mazil sau ruptaș, la ce poruncă s-au rânduit și la ce vreme”.

Se vede de aici, conchide V. Nicolau, că acești căpitani nu aveau nici o rațiune de a fi doar aceea pe care o constata și domnul: de a jăfui pe mazili și ruptași (...). Căpitanii de mazili au continuat a funcționa până la Regulamentul Organic²⁰.

Ruptașii. O categorie privilegiată (V. Tomuleț)²¹ sau distinctă (N. Grigoraș)²²; un grup social privilegiat, constituit definitiv pe la mijlocul secolului al XVIII-lea (D. Dragnev)²³. Ruptașii se împărțeau în trei grupe: ruptași – descendenți ai clerului; ruptași de vistierie, care plăteau impozite în haznaua statului; ruptași de cămară, care plăteau impozite în folosul domnului. Plăteau impozitul numit dajdie, câte 15 lei de la fiecare familie și achitau plata pentru prestații deopotrivă cu mazilii²⁴.

Acest sistem de impunere a contribuabililor, introdus în Moldova în secolul al XVII-lea, care prevedea plata dărilor într-o sumă fixă era numit **ruptă**, ruptoare (de la **a rupe**) (de aici; ruptași – A.F.). Cazurile izolate ale plății **ruptă** au fost extinse pe întreaga țară în 1700 de domnul Antioh Cantemir²⁵.

¹⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 46-47.

²⁰ V. Nicolau, *Priviri asupra vechii organizări administrative a Moldovei*. Bârlad, 1913, p. 195-196.

²¹ V. Tomuleț, *op. cit.*, p. 17.

²² V. Tomuleț, *op. cit.*, p. 47.

²³ Dicționar de istorie, p. 339.

²⁴ V. Tomuleț, *op. cit.*, p. 17, 18.

²⁵ Dicționar de istorie, p. 339.

N. Grigoraș consideră că cei încadrați în categoria fiscală a ruptașilor erau, în primul rând, oamenii străini, neamestecați „la bir” cu locuitorii țării (la fel și oamenii mănăstirii – A.F.), dar care îndeplineau un serviciu pe lângă vreo instituție²⁶. Pot fi aduse mai multe exemple care confirmă această afirmație. Astfel, la 13 august 1732, domnul Grigore Ghica, printr-o carte domnească, face știre „tuturor, cui să cade a ști, pentru oameni, ce are mănăstirea Svântâ Arhangheli* la Coiceani, la ținutul Iașilor. Iată că mi-am milostivit domnia mia și i-am așezat să fie ruptași mănăstirii și darea lor să fie ca și a ruptașilor Ierusalimului, câte trei galbeni de om într-un an; și acești bani să-i dea în trei rânduri: la avgust, și la noevri, și la mai, câte un galben de om la un cifertu; și să dea și răsuri, câte vinde un an visterii, iar cu allă nemică mai mult supărați să nu fie, nice cu țara la nemică de acmu să nu fie amestecați. Și lor li s-au dat tuturor pecetluituri roșii, scris pe feață, ca să fie cunoscuți dintr-alții, ca de s-ar tâmpla să iasă hârtii pe altă țară, iar ei să aibă pace.

Asijderea și alți oameni streini dintr-alte părți de loc, oricât de mulți ar vini și s-ar așeza la aceea săliște, iarăși ruptași mănăstirii vor fi, și darea lor tot pe tocmală, ce scriem mai sus, vor fi” (subl.n. – A.F.)²⁷.

Dar care era procedura de obținere de către străini a dreptului de a fi așezați la „dare birului cu rupta”? Pentru început, conform documentelor de referință, omul străin adresa o jaloabă domnului Țării Moldovei, rugând să fie așezat la „darea birului cu rupta la cămară gospod sau cu rupta la vistierie”. Mai apoi, domnul trimitea jaloaba, spre examinare, ispravnicului ținutului Iași. Acesta, făcând cercetare, elibera omului străin, o mărturie scrisă „prin carili îl adivereazi că este adivărat om strein și că n-au avut nici un amestic de bir până acum”.

Detalii, privind cele expuse mai sus, desprindem din cartea domnească a lui Alexandru Mavrocordat (de la 9 iunie 1783). Astfel, domnul poruncește: „Să faci știre cu această carte a domnii meli pentru acest Ion, sân Iani, sârbul de la Târnova, că fiind om strein și năzuind aice, în pământul Moldovii, s-au așezat cu lăcuința în satul Ciuciule, de la ținut Iașului, și s-au rugat, prin jaloaba ce-au dat, ca să fie așezată dare birului lui cu rupta la cămara gospod, după cum sunt și alți oameni streini. După care jaloabă a lui, orânduindu-să la dum(nea)lor ispravnici de ținut Iașului, s-au cercetat și, spre încredințare, i s-au dat de la dum(nea)lor mărturiia scrisă din let 1783, iunii 5, prin carili îl adivereazi că esti adivărat om strein și că n-au avut nici un amestic de bir până acum.

Pentru aceia, dar, iată am făcut domnia mea milă cu dânsul și s-au așezat dare birului lui cu rupta la cămara gospod, într-acest chip, ca să dea cincisprezece lei într-un an și câte cinci parale de leu răsura. Care bani să aibă a-i da într-un an cu doaă vadele, adică șapte pol lei la Sfeti Gheorghii, și șapte pol lei la Sfeti Dimi-

²⁶ N. Grigoraș, *op.cit.*, p. 47.

* Mănăstire nou zidită, Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, Frumoasa (A.F.).

²⁷ *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VIII. *Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750)*. Cărți domnești și zapise. Coordonator: D. Dragnev. Volum întocmit de L. Svetlici-nii, D. Dragnev și E. Bogaciov. Chișinău, 1998, p. 118. Vezi și p. 122 (documentul nr.90, de la 13 mai 1733).

trii; și osăbit să aibă a mai da și o cheltuială a țării, care să scoate în locul agiu-torinții, socotindu-sa o a patra parte din toți banii, ci iaste așezat să dea într-un an. Iar cu altă cu nemică mai mult să nu fie supărat pe capul lui. Și fiindcă pentru încredințare, că-și va plăti toți banii, ce s-au așezat deplin la rânduita vremi, au dat chizeș în visterie, poroncim domniia mea, dum(nea)v(oastră), ispravnici de ținut Eșuhii, și altor zapcii, ce veți fi rânduiți cu slujbile în ținut(ul) acela, văzând cartea domnii meli să aveți a urma întocma, precum mai sus să poruncești”²⁸.

Cu rupta la cămara gospod, pe parcursul anilor, au mai fost „așezați”: Tă-nasi Desăgar de la cordon – „cu lăcuința în târgul Iașii” (la 25 mai 1786)²⁹. Tudosii Hăceanu din raiaua Hotinului – „cu lăcuința în satul Izărenii, de la ținut Eșului” (la 13 august 1787)³⁰; Iftimii să sân ego Costantin, dintr-alte părți de locuri – „cu lăcuința în satul Cornești de la ținutul Iașii” (la 9 iulie 1792)³¹ etc.

Cu rupta la visterie gospod au fost „așezați”: Paraschiv Tulburi „din sat, din Brăvița, de la ținut Eșii (la 25 mai 1802)³²; Vasile Mustiață, din satul Zâmbroanii, de la ținutul Eșii (la 19 martie 1803)³³; Lefter, din satul Sănești, țin. Eși (la 3 februarie 1806)³⁴ etc.

În categoria ruptașilor intrau, scrie N. Grogoraș, și urmașii ruptașilor. Cei în cauză, pentru a-și menține situația trebuiau să ceară confirmare domnească. „Cartea domnească” pe care o primea orice ruptaș se baza pe o prealabilă cercetare și pe dovezi scrise. Numai după ce se constată că petiționarul se cuvine să intre în rânduiala neamului său, „era așezat în dajdea în catastihul visteriei, la rânduiala ruptașilor”. Ulterior se făceau alte cercetări și pe cartea domnească se consemna data și următoarea însemnare: „s-au cercetat și au rămas bun la orânduiala ruptașilor”³⁵.

Spre exemplu, la 18 iulie 1783, „Samsonu Pălitul din satul Teșcurenii, de la ținut(ul) Iașii, dând jalobă la măria sa vod(ă), am arătat că iaste niam de ruptaș și toate niamurile lui să află cu dare rânduiala ruptașilor. Și el, aflându-să slujind pe a unii din boieri, păr acum n-au intrat nici la o rânduială de bir. Dar acum, așăzându-să la casa lui, s-a rugat ca să să așăzi cu dare la ruptaș, precum sunt și alti niamuri a lui. Și din porunca mării sale, lui vodă, fiind rânduit la dum(nea) lui, ispravnic de ținut Iașii, ca să cerceteze și să înștiințeze, au adus mărturii de la dum(isal): Ioniță Canano biv vel pah (arnic), ispravnic de ținut Iașii, scrisă din 1783, iulie 15, întru care îl arată că ari neamuri, cari sunt la rânduiala ruptașilor, și iaste văr cu un Tudos Lașco ot Orheiu și Sămion Hârbul, ot Soroca, îi iaste nepot și văr, cu un Prodan, tij ot Soroca, cari și acum să află purtând dajde cu ruptașii, și amestic de biru cu nimine n-au avut până acum.

²⁸ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. X, p. 149.

²⁹ *Ibidem*, vol. X, p. 219.

³⁰ *Ibidem*, vol. XI, p. 38.

³¹ *Ibidem*, p. 105.

³² *Ibidem*, vol. XII, p. 108.

³³ *Ibidem*, p. 147.

³⁴ *Ibidem*, p. 341.

³⁵ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 48.

Deci, după mărturie ce-au adus, s-au așezat numile lui în catastih(ul) visterii la rânduiala ruptașilor. Și pentru încredințare i s-au dat acest răvaș la mână”³⁶.

În „rânduiala ruptașilor” puteau intra și fiii diaconilor. La 20 martie 1803, Alexandru Constantin Moruzi a hotărât însă ca feciorii de protopopi și preoți, „care nu erau cuprinși între birnici” să se poată „așeza la rânduiala ruptașilor, însă nu la mazili”, iar feciorii de diaconi au fost incluși „la bir cu țara”³⁷.

Ruptașii dispuneau și de anumite proprietăți. Astfel, la 27 iunie 1807, Vasile Bălănescu ruptaș, gineri diaconului Savin Negrei, vinde lui Mihalache, biv vel stolnic, partea sa din moșia Trăisteni, ținutul Iași („să se știe că di pe soție me Marie, având parte în moșie Trăisteni, de la ținut Eșului”³⁸.

Și unii locuitori din categoria ruptașilor, dacă aveau rude mazili, la cerere puteau fi trecuți, „în rândurile mazililor”. Asemenea cereri erau cercetate mai atent și se luau mărturii de la mazilii și ruptașii care-i cunoșteau pe petiționari³⁹.

În cele expuse mai sus ne-am axat, în principal, în jurul problemelor sociale și economice ale mazililor și ruptașilor. De rând cu elucidarea acestor probleme, considerăm că e necesar de stabilit și aria de răspândire a categoriilor respective. Aici ne vin în ajutor recensământurile populației Țării Moldovei. Au existat, însă, și „catastive”, pe ținuturi, cu numele mazililor și ruptașilor. Nu ne sunt cunoscute, la etapa actuală a investigațiilor, asemenea „catastive”. De aceea, principala sursă documentară privind aria de răspândire a mazililor și ruptașilor, rămân a fi recensămintele efectuate în anii 1772-1773, 1774, 1803 și 1817. În recensământul ținutului Iași, efectuat în anii 1772-1773, sunt fixate numele mazililor și ruptașilor, precum și denumirea localității în care erau înregistrate. Recensămintele din 1803 și 1817 conțin doar date statistice.

Să începem cu recensământul din anii 1772-1773. Astfel, la data respectivă, ținutul Iași era împărțit în 6 ocoale: Ciuhurului, Peste Prut, Braniște, Codrului, Copoului, Turii. Să le luăm pe rând.

1. Ocolul Ciuhurului. În total – 39 de așezări omenești, inclusiv 19 așezări în care sunt înregistrați, uneori împreună, mazilii și ruptașii: **Fundurile** – 1 ruptaș, **Ferjeni** – 2 ruptași și 1 mazil, **Sarata** – 1 mazil, **Slobozia Năvârneț** – 2 mazili, **Năvârneț** – 2 ruptași, **Cajba** – 2 mazili, **Ciuciulea** – 3 mazili, **Câșla** – 1 mazil, **Chilia** – 3 mazili, **Bisericieni** – 11 mazili și ruptași, **Butești** – 2 mazili, **Vasiliuții Noi** – 2 mazili, **Butești** – 5 mazili, **Camânca** – 1 mazil, **Lucăceni** – 3 mazili, **Balașeni (Gălășeni – A.F.)** – 2 mazili, **Mălăiești** – 1 ruptaș, **Cucueți** – 3 ruptași, **Hranauți** – 1 mazil.

În total – 49 de mazili și ruptași. Cei mai mulți mazili și ruptași erau la Bisericieni, sat răzășesc.

³⁶ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. X, p. 158.

³⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 48.

³⁸ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc 1806-1812*. Vol. I. Noiembrie 1806 – iulie 1808. Coordonatori, editori: D. Dragnev, L. Svetlicinii. Editori: T. Candu, T. Ciobanu, V. Constantinov. Chișinău, 2015, nr. 65.

³⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 43.

2. **Ocolul Peste Prut.** În total – 20 de așezări; inclusiv 14 așezări în care sunt înregistrați mazili și ruptași: **Vărzărești** – 2 mazili și 2 ruptași, **Siliște** – 2 ruptași, **Ciutești** – 10 ruptași, **Pănășești** – 2 ruptași, **Bălănești** – 8 mazili, **Boldurești** – 21 mazili și ruptași, **Onțești** – 24 mazili și ruptași, **Milești** – 11 mazili și ruptași, **Pojarna** – 2 (?), **Sânești** – 2 mazili și 22 de călărași, **Izăreni** – 3 ruptași, **Rădeni** – 1 ruptaș, **Măgurele** – 6 mazili și 9 ruptași, **Dumbrăvița** – 3 mazili și 8 ruptași, **Chirstinești** (**Cristinești** ? – A.F.) – 3 ruptași.

În total – 141 de mazili și ruptași. Cei mai mulți mazili și ruptași erau în **Onțești**, sat răzășesc – 24; **Boldurești**, sat răzășesc – 21; **Măgurele**, sat răzășesc – 6 mazili și 9 ruptași; **Dumbrăvița**, sat răzeșesc – 3 mazili și 8 ruptași etc. Deci, mazilii și ruptașii predominau în satele răzășești.

3. **Ocolul Braniște.** În total – 13 așezări, inclusiv 7 așezări în care sunt înregistrați mazili și ruptași: **Măcărești** – 12 mazili și ruptași, **Moreni** – 2 ruptași, **Bohotin** – 4 ruptași, **Cozia** – 6 ruptași, **Covasna** – 1 mazil, **Valea Hiliții** – 4 mazili și ruptași, **Rotari** – 1 mazil.

În total – 35 de mazili și ruptași. Cei mai mulți mazili și ruptași erau în **Măcărești**; sat răzășesc – 12.

4. **Ocolul Codrului.** În total – 21 de așezări, inclusiv 7 așezări în care au fost înregistrați mazili și ruptași: **Socola** – 1 mazil, **Hlincea** – 1 ruptaș, **Târgușor** – 1 mazil, **Horpazul** – 1 ruptaș, **Miroslava** – 3 mazili și 1 ruptaș, **Balciul** – 1 mazil și 3 ruptași; **Valea Adâncă** – 1 ruptaș. În total – 13 (6 mazili și 7 ruptași). Majoritatea erau înregistrați în sate mănăstirești.

5. **Ocolul Copoului.** În total – 22 de așezări, inclusiv 6 așezări în care au fost înregistrați mazili și ruptași: **Mălăiești** – 2 ruptași, **Letcanii Noi** – 1 mazil, **Moimești** – 1 mazil, **Șorogari** – 3 mazili și ruptași, **Coada Stâncii** – 1 mazil, **Rediul Aldii** – 1 ruptaș. În total – 9 mazili și ruptași.

6. **Ocolul Turii.** În total – 30 de așezări, inclusiv 17 așezări în care au fost înregistrați mazili și ruptași: **Iugani** – 1 mazil, **Risipeni** – 4 mazili și 3 ruptași, **Slobozia Izvoarele** – 1 ruptaș, **Cotul lui Iepure** – 1 ruptaș, **Sculeni** – 1 ruptaș; **Olteni**, **Vrănești**, **Toxobeni** – 4 mazili și 5 ruptași, **Tabăra** – 1 mazil, căpitan de poștă; **Trifești** – 3 mazili și ruptași; **Spineni** – 1 mazil și 5 ruptași, **Borșa** – 1 ruptaș, **Petrești** – 1 ruptaș, **Cârnicești** – 14 mazili și ruptași, **Cănești** – 9 mazili și ruptași; **Glodeni** – 6 mazili și ruptași băștinași și 6 mazili veniți din ținutul Hârlău, **Vlădeni** – 6 mazili, **Rădeni** – 18 mazili și 7 ruptași, **Glăvănești** – 1 mazil. În total – 89 de mazili și ruptași⁴⁰. Majoritatea au fost înregistrați în satele răzășești.

În fine, datele generale privind numărul și aria de răspândire a mazililor și ruptașilor din ținutul Iași, în comparație cu alte date statistice, au fost incluse în următorul tabel:⁴¹

⁴⁰ MEF. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P.G. Dmitriev. Chișinău, 1975, p. 193-203.

⁴¹ *Ibidem*, p. 193-203.

	Ocolul	Numărul așezărilor (total)	Numărul gospo- dăriilor (total)	Numărul așezărilor în careau fost înregistrați mazili și ruptași	Numărul mazililor și ruptașilor
1	Ciuhurului	39	1611	19	79
2	Peste Prut	20	584	14	141
3	Braniște	13	411	7	35
4	Codrului	21	490	7	13
5	Copoului	22	386	6	9
6	Turii	30	676	17	89
	Total	145	4158	70	336

Conform acestui tabel, cei mai mulți mazili și ruptași au fost înregistrați în satele răzășești din ocoalele Peste Prut, Turii, Ciuhurului și Braniște. Cei mai puțini mazili și ruptași au fost înregistrați în satele mănăstirești și boierești. În general, mazili erau mai mulți decât ruptași.

În ținutul Iași, după datele recensământului din 1803, erau 312 mazili și 104 ruptași (liudi-oameni, cap de familie – A.F.)⁴².

Conform recensământului din 1817, situația mazililor și ruptașilor din fostul ținut Iași, era următoarea:⁴³

	Ocolul	Numărul satelor ocolului	Mazilii		Ruptașii	
			Familii	Văduve	Familii	Văduve
1	Ciuhurului	37	49	3	8	-
2	Prutului	21	30	2	7	1
3	Câmpului	23	76	4	13	-
4	Codrului	25	201	3	25	-
5	Braniștii	30	66	2	4	-
6	Turii	32	20	4	14	-
	Total	169	446	18	72	1

În legătură cu informațiile ce se conțin în recensământurile din anii 1772-1773, 1803 și 1817 privind numărul mazililor și ruptașilor din țin. Iași, găsim de cuviință să atragem atenția asupra faptului că ele (informațiile – A.F.) prezintă doar situația de moment. Datele din recensământuri nu pot alcătui obiectul comparării, întrucât, pe parcursul anilor, arta geografică a ținutului Iași a

⁴² *Condica vistieriei Moldovei la 1803*. Editor C. Istrati. Iași, 2010, p. 300.

⁴³ *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*. – Обработал по официальным данным И.Н. Халиппа, in *Труды Бессарабской Ученой Архивной Комиссии*. Том третий. Печатано под редакцией правителя дел Комиссии И.Н. Халиппы. Кишинев, 1907, с. 116. Vezi și: V. Tomuleț, *op. cit.*, p. 38.

suferit diverse schimbări. Și încă un factor e necesar de luat în considerație: în recensământul efectuat în anii 1772-1773, mazilii și rușii nu sunt înregistrați, întotdeauna, separat.

Nemeșii. Primul act de cancelarie domnească și singurul din secolul al XV-lea în care a fost menționut un nemeș, conform lui A. Gonța, a fost acela dat de Ștefan cel Mare (la 18 martie 1495) (...).

Cronica moldo-polonă ne spune categoric, scrie în continuare A. Gonța, ca în cele 24 de ținuturi cu același număr de pârclabi și vătăfi mari, adică staroști sau stegari, „erau de obicei 8000 de oameni pentru război și străji, iar când mergeau numai nemeșii erau 3000 (de oameni)” (...).

Ca urmași de boieri, neamuri și răzeși ajunși dregători cu „slujbă drept credincioasă”, având averi mari ei au fost încadrați într-o categorie fiscală deosebită de aceea a țăranilor, vătăfilor și popilor, la 20 februarie 1591, în catastiful incomplet al lui Petru Șchiopu. După acesta, numărul lor era de peste 3221 nemeși, față de 4983 curteni, 574 vătăfi, 1349 popi și 37090 țărani (...).

Repartizați (cei peste 3221 de nemeși – A.F.), vin 34 - la Hârlău, 49 - la Roman, 50 - la Cărligătura, 50 - la Dorohoi, 56 - la Neamț, 61 - la Suceava, 64 - la Bacău, 66 - la Cernăuți, 73 - la Troțuș, 82 - la Covurlui, 93 - la Soroca, 122 - la Hotin, 129 - la Bârlad, 148 - la Tutova, 177 - la Fălciu, 217 - la Tecuci, 226 - la Orhei, 253 - la Vaslui, 279 - la Iași, 315 - la Putna, 325 - la Tigheci și 352 - la Lăpușna. Ca număr ei întrec pe acela al vătăfilor, dar sunt aproape în majoritatea ținuturilor depășiți de curteni. Lipsesc ținuturile Chilia, Cetatea Albă și Tighina, devenite raiale și încă două din interior (din cele 24 – A.F.), scăpate lui Petru Șchiopul (...).

Însă, din cei 279 de nemeși înregistrați (în 1591) în ținutul Iași, îi aflăm în documente, după cum a constatat A. Gonța, numai în Bășeni și Tăpceeni pe Turia și în Pașcani pe Ciuluc (...).

Deși cu nume împrumutat de la vecini, instituția nemeșiei este o creație originală a regimului feudal moldovenesc din secolele XIV-XVII. Oricine ar citi documentele istorice ale Moldovei se va convinge, afirmă A. Gonța, că oamenii cu atributul de nemeși din această perioadă sunt, întotdeauna, locuitori ai sateilor de ținut, bărbați nemeși și femei nemeșoaie și niciodată în satele de ocol sau orașel (...).

Nemeșul este definit de către A. Gonța, ca un coproprietar devălmaș într-un sat sau în mai multe sate, care poate vinde partea sa cu vecini întotdeauna, „cât se va alege aflată în indivizie încă, din vatră, țarină, câmp, tolocă ș.a....”. Independent, ei nu pot stăpâni decât cel mult o seliște întreagă, nu un sat⁴⁴.

Spre exemplu, la 20 noiembrie 1599, Voicu, pârclab de Soroca, cumpără de la Pașco neamiș, seliștea Pașcani ce este în ținutul Iașilor, pe Ciuluc⁴⁵.

⁴⁴ A. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*. București, 1986, p. 269, 283, 280, 281, 273, 279.

⁴⁵ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. IV (1591-1600). București, 1952, p. 273.

Drept dovadă că nemeșii erau coproprietari devălmași într-un sat, poate fi adus un document de la 20 septembrie 1643. În documentul respectiv se spune: „Adică au venit înaintea noastră Balan, feciorul Vărvarei, nepotul Grozei de Mircești, și Marco, feciorul Irinei de Telinești, așijdere nepot Grozei, de nime nevoiți, nice siliți, ce de a lor bunăvoie, ș-au vândut a lor dreaptă ocină și moșie, din sat din Bumbotești, **din giumătate de sat din partea nemișilor** (subl. n. – A.F.), din a treia parte, doao părți. Aceea au vândut dumiisale, lui Toderașco logofătul cel mare, dereptu optu galbeni, bani gata”⁴⁶.

În ținutul Iași este menționat, într-un document de la 9 aprilie <1643>, un sat numit Nemeș. Ne referim la un „uric al răposat(u)lui Vasilii vod(ă), domnul Moldovei, prin care întărește stăpânirea Ursului vătaf preste a treia parte din trei părți din **satul Nemeș, din ținutul Iașilor, la Prutu** (subl.n. – A.F.), cu câmpu, cu vad de moară și cu baltă dă pește, ce i-au dăruit mătuși-sa, Tudora, fiica Ambrohiei, jupâneasa lui Dumitrașco pitaru”⁴⁷.

Călărașii, după cum scrie N. Grigoraș, au făcut parte din marea categorie a slujitorilor. Ei formau un corp de trupă des menționat în informația documentară, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea. S-ar părea că la început ei au constituit o unitate militară cu caracter permanent, deși nu era cazată în întregime la curtea domnească, fiind folosită de domnitori în special pentru paza străinilor, ambasadorilor și misiunilor diplomatice în trecere prin Moldova și chiar în campanii (...).

Așa-zișii „călărași de țară”, organizați pe ținuturi și steaguri, se recrutau de obicei, scrie în continuare N. Grigoraș, dintre micii proprietari ai timpului (țărani liberi – A.F.) în schimbul unor reduceri sau scutiri de impozite. În caz de război domnitorii le acordau în mod excepțional și recompense bănești. Datorită privilegiilor fiscale de care s-au bucurat, acești călărași erau datori să-l urmeze pe domn în timp de război, pe cheltuiala lor. Când numărul unor asemenea mici proprietari s-a redus, în rândul călărașilor de țară au fost admiși și țărani vecini. Călărașii care-și pierduseră pământurile proprii erau colonizați pe moșii domnești și chiar pe cele boierești și mănăstirești⁴⁸.

În timpul domniei lui Vasile Lupu, conform lui N. Stoicescu, erau cel puțin 4000 de călărași, de vreme ce domnul poate plasa acest număr la marginea țării, pentru paza ei de tătari (...).

În timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, existau încă circa 2 000 de călărași, comandați de 20 de căpitani. Dintr-o relație din aceeași vreme aflăm, scrie în

⁴⁶ *Documenta Romaniae Historica*. A. Moldova. Vol. XXVII (1643-1644). Volum întocmit de P. Zahariuc, C. Chelcu, M. Chelcu, S. Văcaru, N. Ciocan, D. Ciurea. București, 2005, p. 165.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁸ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVII-lea*. București, 1971, p. 190, 198. Vezi și: V. Tomuleț, *Statutul călărașilor din Basarabia: de la administrația moldovenească la cea imperială rusă, în Tyrageția. Istorie. Muzeologie*. Serie nouă. Vol. VII [XXII], nr.2, p. 9-29.

continuare N. Stoicescu, că slujitorii numiți călărași erau răspândiți îndeosebi în satele de la marginea țării.

În Moldova, breasla sau ceata călărașilor s-a menținut mai mult decât în Țara Românească. În 1757 mai sunt amintite următoarele categorii de călărași: hătmănești, de la steagul lui vel căpitan, de la menziluri, de câmp și de margine, iar la 1776, mai existau încă 13 steaguri, cu un efectiv de circa 6 000 de oameni. În această vreme, însă, călărașii nu mai alcătuiau o oaste permanentă; ei „se făceau” după cum cereau nevoile statului feudal⁴⁹.

Odată prezentat tabloul general al situației călărașilor din Țara Moldovei, urmează să ne referim la unele categorii de călărași din ținutul Iași, cum, ar fi: călărașii hătmănești, călărașii de la menziluri și călărașii de margine. Să-i luăm pe rând.

1. Călărașii hătmănești. Călărașii de țară, fiind sub comanda hatmanului, se mai numeau și călărași hătmănești. Denumirea apare în secolul al XVIII-lea.⁵⁰

Din categoria respectivă făceau parte și mazilii. De multe ori, chiar din rândul mazililor, erau aleși căpitani de călărași hătmănești. Ei se bucurau atâta timp cât erau în slujba hătmăniei, de anumite privilegii. Edificatoare, în acest sens, este porunca (de la 10 mai 1778) domnului Constantin Moruzi. Domnul spune: „De vreme ce cinstit și credincios boierul domnii mele, dum(isale) Lascărache, fost hatman, ne-au arătat cum că Ifrim, sân Neculaiu, mazil din satul Mircești, ot ținut Eșului, l-au făcut căp(itan) de călărașii hăt(măniei) la satul Sineștii, și fiindcă acmu să află la slujba hot(arului), deci iată domniea me l-am ertat de dajdiile lui, ce dă la vistierie, să nu mai dee, însă **cât va fi în slujba hăt(măniei), să nu fie supărat cu dajdiie, cum nici cu alti dări și angării, ce să fie în pace. Iar când s-a întâmpla să iasă de la slujba hăt(măniei), să aibă a da iarăși dajdii la visteriie domnii mele** (subl. n. – A.F.).

Și poroncim domniie me dum(nea)v(oastră), isprav(nici) de ținut Eșului, cum și altor zapcii, ce veți fi orânduți cu niscariva poronci aice, la ținut Eșului, pe numitul căpitan de mai sus să nu-l supărați întru nimică, ce să-i dați bună pace, fiindcă să află slujindu la hatmanii. Aceasta poroncim⁵¹.

Deci, o parte din călărașii hătmănești se trăgeau din mazili și se bucurau de anumite scutiri fiscale. Dar care era aria lor de răspândire? Acest lucru îl aflăm din recensământul ținutului Iași, efectuat în anii 1772-1773. Conform recensământului respectiv, călărașii hătmănești erau răspândiți în următoarele ocoale: **Ciuhurului** – 0; **Peste Prut** – 173, repartizați astfel: Bălănești, sat răzășesc – 19; Rezina, sat răzășesc – 64; Milești, sat răzășesc – 12; Sinești, sat răzășesc – 33; Dumbăvița, sat răzășesc – 12; Chirstești (Cristești ? – A.F.), aparținea mănăstirii Slatina – 25; **Braniște** – 0; Codrului – 5, repartizați astfel: Socola, aparținea mănăstirii Socola – 2; Izăreni, aparținea mănăstirii Socola – 3; **Copoului** –

⁴⁹ N. Stoicescu. *Curteni și slujitori*. București, 1968, p. 109.

⁵⁰ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 197.

⁵¹ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. X, p. 83.

0; **Turii** – 22, înregistrați în localitatea răzășească Risipeni. În total în țin. Iași erau 200 de călărași hătmănești, inclusiv 173 în ocolul Peste Prut, 5 – în ocolul Codrului și 22 – în ocolul Turii⁵².

Astfel, din cei 200 de călărași hătmănești, doar 6 au fost fixați în trei sate mănăstirești, care, din capul locului, e posibil să fi fost tot sate răzășești. În satele boierești n-am dat de urmele călărașilor hătmănești. Pe când în satele răzășești au fost înregistrați 194 de călărași hătmănești, de rând cu mazilii și ruptașii. Localitățile respective, așezate mai mult sau mai puțin compact, pare să fi făcut parte din două microzone geografice, numite în documentele din perioada medievală „Codrul Bâcului (Botnii)” și „La Botne”. Nu-i exclus că hotarele acestor două microzone, într-o oarecare măsură, să fi coincidă. În același timp, înclinăm a crede că în perimetrul microzonelor respective ar fi putut exista și „romanii populare”. Problema în cauză fiind destul de complexă și complicată, necesită un studiu special.

2. Călărașii de la menziluri.

Menzilul semnifică, conform lui D. Lăzărescu și N. Stoicescu, instituția poștei domnești, împrumutată de la turci, care, la rândul lor, au receptat-o de la imperiile orientale anterioare. Paralel cu extinderea dominației otomane asupra spațiului carpato-dunărean, sultanii au dispus reformarea vechiului sistem de comunicații organizat de domni (prin cai de olac) și constituirea unor corpuri de curieri permanenți; în sfârșit, din secolul al XVII-lea și mai ales **din sec. al XVIII-lea, organizarea unei instituții speciale însărcinate cu transportul curierilor și a știrilor, ulterior și a călătorilor** (subl. n. – A.F.). Prima mențiune se referă la Moldova, după 1672, când „Antonie vodă (Ruset) ținea meziluri de la Ștefănești până la Camenița”, după spusele lui Neculce (...). Caii de menzil sunt menționați, în Moldova, la 1692, iar un căpitan de menzilgii la 1693 (...). Noua instituție a fost reorganizată după războiul ruso-turc din 1769-1774, pentru a îngădui Porții să fie informată cât mai rapid posibil asupra evenimentelor politice și militare de la nord de Dunăre (...).

Fiecare stație avea un căpitan de poștă, iar întreaga instituție era coordonată de un vel căpitan de menziluri, controlat de marele spătar, care era pentru aceste probleme ajutat de un logofăt de menzil (...).

În Moldova, coordonarea și supravegherea menzilirilor o asigura marele hatman, și se foloseau cca 1000 de căpitani de poștă și surugii⁵³.

Evident, că pe teritoriul ținutului Iași au funcționat un șir de menziluri, așezate pe drumuri importante, cum ar fi cel de la Ștefănești la Camenița etc. (și această problemă necesită un studiu special – A.F.). Însă, la etapa actuală a investigațiilor, dispunem doar de anumite informații privind menzilul de la Răzina. Avem în vedere porunca, de la 19 iunie 1780, a domnului Țării Moldovei Constantin Moruzi: „De vreme ce la menzilu Răzinii, ot ținut Eșii, fiindu trebu-

⁵² MEF. Vol. VII, partea I, p. 193-203.

⁵³ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*. București, 1988, p. 292, 293.

ință de a se face capit(an) de menzilu acolo, pentru ca să fii purtătoriu de griji la toate cele, ce or fi trebuință pentru menzilu, deci, iată domnia me, prin alegerea dum(nealui) hat(man), am [făcut – A.F.] căpit(an)pe Vasile Căldare acolo, la menzilu Răzinii, căruie i-au dat poroncă să poarte de griji la toate trebuințele menzilului și să fii silitoriu spre toate a le săvârși, nerămâindui nici câtu picu de cusur la vreuna. Și poroncim domnie me și voă, **călărașilor de me(n)zilu Răzina** (subl.n. – A.F.), viindu numitu căpit(anu) acolo, să căutați, și la toate cele, ce va arăta pentru trebuința menzilului, să-l ascultați și să vă supuneți, ca unii căpit(an) ce vă este, căci carile dintre voi nu i-ați da toată ascultare și supunere, are voie numitul căpit(an) pe unul ca acela să-l certi după vina lui și să-l trimită și la dum(isale) hat(man), ca și cu mai mare certuri să-l certi. Cum și voi, de veți ave vreo strâmbătare sau asupreală fără dreptate dispre numitu căpit(an), să viniți aice și să arătați dum(isale) hat(manului), și veți găsi dreptate voastră, și elu după vina lui își va luaru căzuta pedeapsă. Aceasta poroncim”⁵⁴.

Deci, prin această poruncă domnească, erau reglementate relațiile dintre căpitanul menzilului și călărașii de menzil. Împuternicit, cu „facerea” dreptății, era hatmanul.

În perioada războiului ruso-turc din anii 1769-1774, numeroși locuitori din ținutul Iași au fost orânduiți să îndeplinească servicii de poștă. Cele mai multe informații privind numărul locuitorilor din ținutul Iași, care întrețineau poștele, le găsim în recensământul din 1772-1773. Astfel, în **ocolul Ciuhurului** asemenea locuitori erau 233. Ei erau repartizați în modul următor: **Fundurile** – 32, **Sărata** – 48, **Scumpia** – 18, **Slobozia-Navârneț** – 68, **Navârneț** – 58, **Bisericiani** – 9 (e posibil ca aceste sate să fi fost așezate, la o anumită distanță, pe un drum de poștă – A.F.). În **ocolul Peste Prut** erau 52 de locuitori, care avem grijă de poștă. Au fost înregistrați în satul **Boldurești**. În **ocolul Braniște**, poștele erau întreținute de către 140 de persoane, repartizate astfel: **Măcărești** – 48, **Moreni** – 31, **Oprișeni** – 36, **Rotari** – 7, **Osoiul** – 18; în **ocolul Codrului** 7 persoane aveau grijă de poște: 1 – în satul **Oprișani** și 6 – în satul **Socla**. În **ocolul Copoului** n-au fost înregistrate persoane responsabile de întreținerea poștelor. Pe când în ocolul Turii au fost înregistrate 186 de persoane, repartizate în modul următor: **Slobozia Izvoarele** – 12, **Cotul lui Epure** – 13, **Sculeni** – 44, **Tabora** – 74, **Trifești** – 26, **Roșcani** – 17⁵⁵.

Analizând datele de mai sus, ajungem la concluzia că cei mai mulți locuitori din ținutul Iași – întreținători de poște, au fost înregistrați în ocoalele Ciuhurului (233), Turii (186), Braniște (140) și Peste Prut (52). În ocolul Codrului au fost înregistrate doar 7 persoane, iar în cel al Copoului persoanele care ar fi trebuit să îngrijească de poște lipseau cu desăvârșire.

Aceste date ne duc la gândul că, în ocoalele Ciuhurului, Turii, Braniște și Peste Prut au existat, de mai multă vreme, așa-numitele drumuri ale poștei (cu

⁵⁴ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. X, p. 100.

⁵⁵ MEF. Vol. VII. Partea I, p. 193-203.

stații de poștă). Drumurile respective, nu-i exclus să se fi suprapus, într-o oarecare măsură, peste vechile drumuri comerciale (fie mai mari, fie mai mici).

De rând cu aceste constatări, se mai cere subliniat faptul că locuitorii care întrețineau poștele erau scutiți de prestații. În unele sate, aproape toți locuitorii erau responsabili de buna funcționare a poștelor. Pe când în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, în unele situații, doar anumite persoane erau responsabile de expediția poștei. Este vorba, din nou, de călărași. Detalii, în această privință, găsim în scrisoarea boierilor Divanului Țării Moldovei adresată lui Serghei Cușnicov – președintele „Divanurilor Cnejei Moldaviei și Valahiei și a feliuri de ordine”. Boierii spun: „După predlojânie excelenții tale, supt nr. 767, de a să rânduî doi călărași cu cheltuiala țării lângă expediție ce de poște de aice din Eș, precum și scriitorului, ce va fi rânduit la poșt-expediție aceasta, să să rânduiască proviantul și câte 20 parale pe săptămână, banii porției. **Divanu întocmai puni în lucrare hotărâre poruncii și din călărașii cei mai vechi pământești, care sunt a ocârmuirii cei pământești, cercați întru învechite slujbi, au rânduit a fi lângă expediție de poștă din Iași, pentru purtatul poștilor și a estafetelor** (subl.n. – A.F.).

Iar răspundere pentru pierdere a vreunor lucruri de să va întâmpla, nu să va socoti a Divanului, ci învinovățire lor, pentru că **Divanul datorie sa o împlinește, alegând cei mai credincioși din ciata călărașilor pământești** (subl.n. – A.F.). Și după datorie cu cinsti arată excelenții sale.

Semnează: Costache Ghica log(ofăt), Iordache Balș vist(iernie), Teodor Balș vor(nic), Iordache Roset vor(nic), Dumitru Sturza vor(nic), Grigore Ghica vor(nic)”⁵⁶.

Pornind de la acest document, putem concluziona că „la purtatul poștelor și a estafetelor”, erau numiți „călărașii cei mai vechi pământești”, „cercați întru învechite slujbe”. Probabil, în acest caz, ar putea fi vorba de călărașii de Țarigrad și urmașii lor.

3. Călărașii de margine. Asigurau paza hotarelor țării. În cazul ținutului Iași, este vorba de hotarul cu raiaua Hotinului. Când raiaua s-a extins până la acest râu (Ciuhur – A.F.), scrie I. Gumenâi, el a devenit frontieră. Din această cauză satele, care aveau hotar pe ambele maluri, au fost despărțite, unele părți rămânând în raiaua Hotinului, iar altele în ținutul Iași. Este posibil ca turcii să fi revendicat sate din ținutul Hotin, care se întindeau pe amândouă maluri ale Ciuhurului, încercând astfel să rășluiască pământuri din ținutul vecin. Documentar însă acest lucru nu poate fi demonstrat. Un argument în plus că otomanii n-au trecut Ciuhurul este și formarea Căpităniei Ciuhurului. Înființată pentru paza marginii dinspre raia, ea și-ar fi putut îndeplini cu greu misiunea, conchide I. Gumenâi, dacă hotarul nu ar fi fost fixat pe acest râu, singurul hotar care putea garanta stabilitatea⁵⁷.

⁵⁶ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc 1806-1812. Vol. I, nr. 309.*

⁵⁷ I. Gumenâi, *Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806*. Chișinău, 2002, p. 48-49.

Granița spre raiaua Hotinului fiind prea întinsă, desigur, consideră L. Boga, că și aici erau mai multe căpităanii de margine. Din materialul documentar ce posedăm, scrie L. Boga, cunoaștem numai căpitănia Ciuhurului, unde era un „vel căpitan” (mare). La 1800 vel căpitan de Ciuhur era Dimitrachi Stârpul, și cartea de rânduire ce s-a păstrat emană de la Sandul Sturza „hatman și pârcălab Sucevii”⁵⁸.

Până la Dumitrachi Stârpul, vel căpitan de Ciuhur a fost făcut Toderașcu Buzneanu. Este numit în funcția respectivă, în decembrie 1785, printr-o carte domnească a lui Alexandru Mavrocorda. Această carte reglementa relațiile între vel căpitan și călărașii de Ciuhur pe de o parte și cele dintre vel căpitan și locuitori, pe de altă parte. În cartea respectivă erau stipulate drepturile și obligațiile vel căpitanului, călărașilor, locuitorilor etc. Iată ce spune domnul Alexandru Mavrocordat:

„Să faci știri cu această carte a domnii mele, că iată prin alegerea a cinstit și credincios boieriul nostru, dumnealui Costachi Ghica hat(man), am făcut domnie mea vel căpitan de Ciuhur, ot ținut Iașii, pe Toderașcu Buzneanu, căruia i s-au dai poroncă și îndestula învățătură, cum să urmezi și să poarte de grijă la toată treaba aceștii căpităanii, și la poroncile, ci să vor da din poronca ... nii mele, și di cătră ispravnici de ținut Iașii, să fii sâlitoriu a împlini toate la vreme lor, dându-i-să și pe toți călărașii de... și lăcuitori de pi margini, să-i aibă căpit(anul) supt mână și ascultare. Pentru aceia poroncim domniia mea voă, calărașilor de Ciuhur și <trăi>tori² de pi margine, cu toții să aveți a da ascultari numitului la toati celi, ci va arăta din poronca domnii mele, cari să vor da <pe>³ ispravnici ținut Iașului, căci pentru cei ce nu-i vor da ascultare, ari voi d<e la>³ domniia mea să-i certe după vina lor.

Deci, și numit(ul) căp(itan) la toate să s(e) no... să se poarte cu dreptate, să nu asuprească pe cineva împotriva por<uncii>³ și a dreptății, ce să se sâlească în tot chip(ul) a odihni pi lăcuitori d<upă> dreptatea lor, după cum i s-au poroncit. Și obicinuit poclon al hătmăni<ii>³, ci este rânduit prin condica visteriei, să căutați; voi, călărașilor de<inut>, ce sunteți supt ascultare căp(itanului), să-l dați la numitul căp(itan), și el încă îl va trimite la dum(nealui) hat(manul); pripasurile, ce vor fi la ocol(ul) Ciuhurului, toate să le strângă cap(itanul) și să le ții la un loc știut de toți, iar alții să nu să amestice. Și după ce va căde orice feliu de vită de pripas, să aibă numit(ul) căp(itan) a da di știre pin tot ocolu căpit(ăniei) sale, ce feliu de vită au căzut de pripasu, ca a cui va fi ace vită, să margă la căp(i-tan), și cunoscându-o că este dreaptă a lui, după dovada ce va scoate, dându-și colac, după obicei, după condica visteriei, să-și iai bucatele sale. Iară mâind acel pripasu fără de stăpân, va fi a căpit(ăniei). Aceasta poroncim”⁵⁹.

⁵⁸ L. Boga, *Paza marginii. Căpităniile de margine depe Nistru, Ciuhur spre raiaua Tighinei și Bugeac*. Chișinău, 1932, p. 20.

⁵⁹ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei...*, vol. X, p. 213. Tot acolo, p.174-176: „Ponturile după care au să urmezi căpitanii la paza marginii”.

La capătul acestor investigații privind statutul călărașilor din ținutul Iași, se cere subliniat faptul că ei au făcut parte din categoria micilor proprietari (a țăranilor liberi). Cu anii, însă, cauzele fiind multiple, călărașii au trecut printr-un șir de greutăți.

Concluzii

1. **Mazilii** au constituit o categorie socială privilegiată. Sunt urmașii boierilor și boiernașilor. Categoria respectivă a fost formată după reforma domnului Constantin Mavrocordat (din 1741), care prevedea acordarea titlului de mazil descendenților de boieri de gradul al treilea.

În rândurile mazililor se intra la cerere și cu aprobarea domnului, pe baza unor dovezi și numai după o prealabilă cercetare a marilor boieri. Pe baza unor rapoarte favorabile, domnul aproba ca cei în cauză să fie „așezați cu dajdea la catastihul mazililor”. Totodată, ei primeau o „carte domnească”, semnată de domn și de marele vistier. Cărțile de mazil aveau conținut similar.

Mazilii erau rânduiți, deseori, la stabilirea și fixarea hotarelor moșiilor. Când erau nedreptățiți, ei apelau la Divanul Țării Moldovei. Instituția respectivă, la rândul ei, readresa jaloaba mazililor către ispravnicul ținutului Iași. Mazilii, care „au slujit la poroncile țării”, ajunși la bătrânețe și având sănătatea șubrezită, continuau să aibă anumite privilegii.

Mazilii, când li se cerea să îndeplinească anumite porunci domnești, erau organizați pe „căpităanii”, așa încât, în caz de nevoie domnii se adresau direct căpitanilor de mazili, pentru ca ei să pună la dispoziția ispravnicilor numărul necesar de mazili.

2. **Ruptașii** au fost o categorie fiscală privilegiată, constituită definitiv pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Se împărțeau în trei grupe: ruptași – descendenți ai clerului; ruptași de vistierie, care achitau impozitele în vistieria țării; ruptași de cămară, care plăteau impozitele în folosul domnului („cămara domnească”). Cei încadrați în categoria fiscală a ruptașilor erau, în primul rând, oamenii străini, neamestecați „la bir” cu locuitorii țării, dar care îndeplineau un serviciu pe lângă vreo instituție.

Asemenea mazililor, „cartea domnească” pe care o primea orice ruptaș, se baza pe o prealabilă cercetare și pe dovezi scrise. Numai după ce se constata că petiționarul se cuvine să intre în rândurile neamului său, „era așezat cu dajdea în catastihul vistieriei, la rânduiala ruptașilor”.

3. Aria de răspândire a mazililor și ruptașilor, poate fi stabilită în baza recensământurilor populației ținutului Iași, efectuate în anii 1772-173, 1803 și 1817. Conform acestor recensământuri, mazilii și ruptașii locuiau, în cea mai mare parte, în satele răzășești din ocoalele Peste Prut, Turii, Ciuhurului și Braniștii. Numărul mazililor și ruptașilor înregistrați în satele boierești și mănăstirești, în comparație cu cele răzășești, era destul de mic.

4. În secolele XIV-XVII, oamenii cu atributul de **nemeși** au fost, întotdeauna, locuitori ai satelor de ținut și niciodată în satele de ocol sau orașe. În

general, nemeșul este un coproprietar devălmaș într-un sat sau în mai multe sate, care poate vinde partea sa cu vecini întotdeauna, „cât se va alege, aflată în indizie încă, din vatră, țarină, câmp, toloacă ș.a.”. Independent, ei nu pot stăpâni decât cel mult o seliște întreagă, nu un sat.

În ținutul Iași au fost înregistrați (este vorba de catastiful domnului Petru Șchiopol din 1591 – A.F.) 279 de nemeși. Aria lor de răspândire nu este cunoscută.

5. **Călărașii** au făcut parte din categoria slujitorilor. Recrutați, de obicei, dintre micii proprietari (țărani liberi), călărașii erau răspândiți îndeosebi în satele de la marginea țării. În cazul țin. Iași, călărașii asigurau paza hotarului cu raiaua Hotinului. Au existat câteva categorii de călărași: hătmănești, steagul lui vel căpitan, de la menziluri, de câmp și de margine. Majoritatea călărașilor hătmănești, conform recensământului din anii 1772-1773, au fost înregistrați, de rând cu mazilii și ruptașii, în satele răzășești din centrul Țării Moldovei. Localitățile respective, așezate mai mult sau mai puțin compact, pare să fi făcut parte din două microzone numite „Codrul Bâcului (Botnii)” și „La Botna”. Nu-i exclus ca hotarele acestor două microzone, într-o oarecare măsură, să fi coincid. În același timp, înclinăm a crede că în perimetrul microzonelor nominalizate, ar fi putut exista și „romanii populare”. Problema în cauză, fiind destul de complexă și complicată, necesită un studiu special. Ca de altfel, și sistemul de comunicații din ținutul Iași în perioada medievală.

Summary

In this article the author analyzed, on the basis of published documents, the status, socio-economic situation and area of spreading of some social categories in Iasi County. The paper refers to mazili, ruptași, nemeși and călărași. As a result of the investigations, the author ascertains that the hetman călărași, along with mazili and ruptași prevailed mainly in răzeși villages from central regions of Moldavian Country. These localities, arranged more or less compact, may have been part of two microzones called “The forest of Bâc River (also known as Botna)” and “At Botna”. The author considers that within the perimeter of nominated microzones, there could have existed some “Wallachias”.

Maria Danilov*

ȘCOALA DE POMICULTURĂ ȘI VITICULTURĂ DE LA AKKERMANN (CETATEA ALBĂ). 1832-1833

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, școala basarabeana a funcționat în baza statutului școlar din 1828, introdus odată cu noul *Așezământ* de administrare a regiunii (al lui Voronțov), care, în fapt, echivala cu lichidarea autonomiei provinciei, Basarabia fiind administrată la fel ca și o gubernie din interiorul Imperiului Rus¹. Toate tipurile de școli existente în imperiu erau obligate să funcționeze în baza statutului din 1828 (aprobat pe 28 februarie).

Învățământul profesional din Basarabia a avut – în prima jumătate a secolului al XIX-lea – o dezvoltare foarte slabă. Iar acest fapt nu trebuie privit doar ca un fenomen specific local, ci unul tipic pentru toate guberniile Imperiului Rus din perioada respectivă. Vom observa, totuși, că unii cercetători afirmă nejustificat că „învățământul profesional în Basarabia a început să se dezvolte numai în urma reformelor școlare din 1864”². Dimpotrivă, începuturile învățământului profesional în Basarabia sunt atestate în anii ’30 ai secolului al XIX-lea. Astfel, în baza Statutului aprobat din 1828, s-a realizat înființarea Școlii de Pomicultură și Viticultură în 1833, a Școlii pentru Funcționarii de Cămară, în 1835³, și cea a Școlii de Horticultură, în 1842⁴. Altceva este să constatăm că procesul de constituire a unui sistem de învățământ profesional a continuat în epoca reformelor sociale din anii ’60-’70 ai secolului al XIX-lea, înregistrând în această etapă și unele performanțe care soluționau într-o anumită măsură satisfacerea economiei locale cu cadre calificate.

Sursele istorice cu privire la încercările întreprinse de administrația imperială în vederea organizării Școlii de Viticultură și Pomicultură de la Cetatea Albă sunt destul de scunde, însă, acestea nu lipsesc cu desăvârșire. Insuficiența surselor (în arhivele locale) cu privire la istoricul fondării și activității Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkermann (Cetatea Albă) a fost semnalată încă

* **Maria Danilov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ *Așezământul pentru ocărmuirea oblatei Basarabiei*, 16 martie. Tip. Senat. St. Petersburg; 27 aprilie, Tipografia Duhovnicească, Chișinău, 1828, 21 f.

² Андрус О.П., *Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской С.С.Р. первой половины XIX века*, Кишинев, Школа Советикэ, 1952 с. 16-17.

³ Высочайше утвержденный Устав Училищ для детей канцелярских служителей: от 16 февраля 1828 г. № 1814. ПСЗРИ, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830-1884. Собрание 2, Т. 3, СПб., с. 158-168 (№ 1814); ANRM, F. 176, inv. 1, d. 3, f.19-20.

⁴ Teodor Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia*, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1962, p. 156-157.

la începutul anilor '60 ai secolului XX⁵. În consecință, problema înființării Școlii de la Cetatea Albă este insuficient reflectată în istoriografia basarabeană. Unii cercetători, totuși, constată că această școală „a fost transmisă în subordonarea lui C. I. Tardan, primarul coloniei elvețiene Șaba, vestit viticultor și oenolog din această localitate”⁶. Așadar, cercetările noastre sunt orientate spre a reconstitui contextul istoric în care administrația imperială a întreprins unele măsuri concrete în vederea organizării Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Cetatea Albă.

Cert este că în anii '30 ai secolului al XIX-lea, plantațiile de vii și livezi de la Akkerman erau într-o stare delăsată, iar întreținerea acestora necesitau foarte mari cheltuieli. În 1831, în calitate de director al plantațiilor de vii de la Akkerman a fost numit Osip Krinițki⁷, care avea sarcina de reabilitare a plantațiilor⁸. Administrația locală încă la 1824 a întreprins un demers oficial către autoritățile centrale în vederea obținerii unei aprobări oficiale pentru vânzarea unor plantații de pe domeniul statului, urmând să fie păstrate doar 66 deseatine. În acest scop, pe 23 ianuarie 1826, a fost emisă o directivă specială care permitea să fie vândute o parte din terenurile de vii și livezi de la Akkerman, iar banii obținuți să fie folosiți în scopul organizării unei școli de viticultură. Se afirmă chiar că acești bani au fost investiți în așa-numitul „Fond al gospodăriei agricole”, care, mai apoi a fost utilizat pentru dezvoltarea viticulturii și pomiculturii în Basarabia⁹.

Proiectul de întemeiere a Școlii de Pomicultură și Viticultură de pe plantațiile de la Cetatea Albă. Preocuparea autorităților centrale de soarta domeniilor statului de la Cetatea Albă, a favorizat, de fapt, întemeierea Școlii de Viticultură și Pomicultură. Asupra ideii fondării școlii s-a revenit în 1831.

După cum ne sugerează sursele cercetate – corespondența dintre autoritățile centrale și cele din locale (din Basarabia) cu privire la crearea unei comisii de supraveghere a plantațiilor de vii de la Cetatea Albă – au existat, cel puțin două variante de proiect cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman (ambele fiind elaborate de funcționarii Ministerului de Interne): primul proiect a fost semnat la 26 septembrie 1831 (nr. 100), iar cel de-al doilea - la 21 octombrie 1831, fiind recepționat la Chișinău pe 4 februarie 1832¹⁰.

Înainte de a prezenta conceptul asupra proiectului Școlii de Pomicultură și Viticultură (din 26 septembrie 1831), vom observa că autorul acestuia își exprimă

⁵ Крачун Т.А., *Очерки по развитию школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1969, p. 80-81.

⁶ Ion Chirtoagă, *La originea științei și învățământului agrar din Moldova*, în *Enciclopedia*, nr.1 (4), Chișinău, 2013, p. 21.

⁷ Osip Krinițki a fost numit, în 1831, directorul principal al plantațiilor de vii și livezi de pe domeniile statului de la Cetatea Albă.

⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 26.

⁹ Баллас М. К., *Виноделие в России: Южная Россия (Бессарабия, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губернии)*, Издание Департамента Земледелие, 1899, с. 177-184.

¹⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 12, 27.

atitudinea critică față de Comisia de supraveghere a Domeniului Statului, care „timp de 20 de ani nu și-a îndeplinit misiunea”¹¹. În opinia acestuia, nobilul Osip Krinițki, directorul plantațiilor de vii de la Cetatea Albă, va fi obligat să ia în primire de la Comisie „vinul și instrumentele”, conform Regulamentului¹². Dintre membrii Comisiei sunt menționați: șeful de poliție (fostul cinovnic de accize) și ispravnicul județului Akkerman.

Să urmărim în continuare unele prevederi ale proiectului „Cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură” de la Akkerman (21 octombrie 1831), care, de altfel, s-a conservat într-o copie multiplicată în sursele locale. Noul proiect a fost discutat de Comisia specială de supraveghere a Domeniului Statului¹³:

- „Domeniile statului din Basarabia sunt foarte bogate, încât nu este nevoie de mari cheltuieli pentru a cultiva plantații de vii și livezi. Fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură va fi de mare folos pentru domeniile statului și va fi deschisă pentru 40 de elevi (art. 1)¹⁴;
- Locuitorii acestor domenii sunt în marea majoritate ruși, deși le place să muncească, însă ei nu au deprinderi practice de a se ocupa cu cultivarea viței de vie, mai ales pe plantațiile de pe Domeniile Statului. Or, acești locuitori trebuie să însușească anumite deprinderi pentru asemenea ocupații. (art. 2)¹⁵;
- Școala se va deschide la Akkerman, pe domeniile statului, și se va afla în supravegherea directorului. Elevii admiși la studii vor însuși anumite deprinderi practice și vor învăța cum se cultivă vița de vie și cum se produce vinul” (art.3);
- Școala va avea inițial, cel puțin, 25 de copii sub vârsta de 20 de ani și vor fi aleși dintre muncitorii de pe Domeniul Statului. Totodată, acești copii vor munci și pe plantațiile școlii. De aceea nici nu va fi nevoie să angajăm în bază de contract alți muncitori (art.4) ;
- Școala va fi în subordinea Guvernatorului general și va depinde de el” (art. 5)¹⁶;
- Cei trimiși la studii vor fi aleși: câte un copil din cătunele mici și 2-3 din cele mai mari. Fiecare elev va urma studiile timp de 3 ani și va acumula deprinderi de cultivare a viței de vie, de selectare și sădire a butucilor și puietilor. De asemenea va avea obligația să îngrijească 1000 de butuci de viță de vie și 100 de puieti (art. 6);
- La sfârșitul celor trei ani de studii, Direcția întreprinderii de stat le va elibera un atestat de absolvire, instrumente de muncă și butași de viță de vie. (art .7);

¹¹ Ibidem, F. 2, inv 1, d. 1270, f. 7.

¹² Ibidem, f. 7.

¹³ Ibidem, f. 7.

¹⁴ Ibidem, f. 12.

¹⁵ Ibidem, f. 28.

¹⁶ Ibidem, f. 13.

- Drept recompensă pentru muncă fiecare elevi va primi proviant și câte 25 kop./ zi și 7 rub. 50 kop., din suma totală eliberată directorului întreprinderii. La fel, vor primi ca recompensă pentru muncă instrumente de lucru în livadă (art.8);
- Executarea întocmai ale prevederilor din regulament va fi în supravegherea unui uter-ofițer (invalid) angajat în acest scop (art. 9)¹⁷;
- Pentru a fi admiși la școală fiecare elev trebuie să dispună de cămașă nouă – 3; schimburi – 2; cizme noi – 2 perechi; pantaloni negri, joc, pernă, albituri (art. 10)¹⁸;
- Directorul școlii este în drept să decidă asupra setului de îmbrăcăminte al elevilor (art. 11);
- După trei ani de funcționare a Școlii vor veni mai mulți copii de țărani, iar pentru a le crea condiții mai bine, ar fi de dorit ca 10 elevi dintre cei mai buni absolvenți ai cursului școlar să fie lăsați la școală pentru ai învăța pe noii veniți (art. 12);
- Organizarea administrativă a Școlii este în supravegherea directorului școlii (art. 13);
- Reveniți acasă elevii absolvenți vor răspândi cunoștințele însușite la școală; ei au obligația, timp de 10 ani, să învețe și pe alții din localitate.(art. 14); Școala de Viticultură și Pomicultură se află în supravegherea Camerei de trezorerie, care decontează banii și proviantul (art. 20; 21, 23)¹⁹.

Precizăm că proiectul de statut a mai fost completat cu „Regulamentul Camerei de trezorerie în vederea conducerii și supravegherii Școlii de Viticultură și Pomicultură”, alcătuit din trei puncte:²⁰.

- 1) În fruntea Școlii de Pomicultură și Viticultură este numit un director, aflat în subordonarea guvernatorului general al Novorossiei și Basarabiei și/sau al celui civil. Acesta va fi remunerat cu 700 rub./anual;
- 2) Directorul Școlii de Pomicultură și Viticultură alege un supraveghetor, munca căruia va fi remunerată din bugetul guvernatorului general, însă acesta se va afla în subordonarea directorului școlii;
- 3) Directorul Școlii de Pomicultură și Viticultură este responsabil de creșterea și recoltarea roadelor mari în vederea producerii vinului

Noul act normativ a fost discutat în ședința Comisiei speciale de supraveghere a Domeniului Statului pe 23 octombrie 1831. În urma discuțiilor s-au propus unele modificări și precizări: 1) Școala va fi deschisă pentru 25 de elevi; 2) Proviantul – făina și crupele – pentru fiecare elev va fi eliberat în suma de 50 rub./anual; 3) Elevii vor beneficia și de veniturile primite recompensă pentru muncile în livadă și pe plantațiile de vii; 4) Elevii sunt admiși la studii cu haine

¹⁷ Ibidem, f. 14.

¹⁸ Ibidem, f. 14. Precizăm că acest articol a trezit discuții printre membrii Comisiei, ulterior fiind modificat în sensul ca elevii să poarte haine „de casă” (vezi modificările de statut: ibidem, f. 30-32).

¹⁹ Ibidem, f. 30-32.

²⁰ Ibidem, f. 37.

de acasă, pentru că le va fi dificil să respecte cerințele înaintate de statut (art. 10); 5) În cazul în care elevii vor avea nevoie de încălțăminte și îmbrăcăminte, atunci ei vor putea suporta cheltuieli individuale din banii câștigați drept recompensă pentru muncă; 6) Pentru instruirea elevilor noi veniți la școală, vor fi numiți ca suplinitori dintre absolvenții localnici (din Akkerman), ceilalți se vor întoarce în localitățile lor (art. 12); Munca elevilor nu poate fi utilizată și pe sectoarele private, de aceea ei se vor afla sub o supraveghere strictă²¹. Acestea sunt, în temei, conceptul și criteriile în bază cărora s-a elaborat proiectul de întemeiere a Școlii de Pomicultură și Viticultură pe lângă plantațiile de la Cetatea Albă. Ceea ce trebuie reținut este faptul că acest act normativ nu cuprinde specificări cu privire la programul de studii, obiectele ce urmau să fie predate în această școală profesională.

Deschiderea Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman (Cetatea Albă). În baza înaltului decret emis la 21 iunie 1832, pe lângă plantațiile de vii de la Cetatea Albă a fost fondată Școala de Pomicultură și Viticultură²². Regulamentul de funcționare a școlii a fost aprobat pe 28 iunie 1832, fapt despre care aflăm din circulara trimisă guvernatorului Basarabiei²³. Precizăm imediat că informațiile cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură sunt extrase din corespondența întreținută, în 1837, de funcționari de mai multe trepte: șeful poliției din Akkerman, Pavel I. Fiodorov, guvernatorul Basarabiei, contele M.S. Voronțov, guvernator general al Novorosiei și Basarabiei și funcționarii de la Ministerul de Interne. După cum vedem, este vorba de o perioadă mult mai târzie – cinci ani de la întemeierea școlii. Este curios să constatăm că Pavel I. Fiodorov²⁴, la 1837, nu cunoștea situația reală cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Cetatea Albă, de aceea pentru a raporta către șefii superiori acesta a solicitat informații de la șeful poliției din Akkerman (adresa din 3 noiembrie 1837). Conținutul adresei, de fapt, al chestionarului, este elocvent, de aceea vom reda un fragment succint din cuprinsul documentului, care conține în fond niște întrebări, la care se solicita un răspuns:

„1) Câți copii, anume, timp de 10 ani²⁵, au făcut studii la Școala de Pomicultură de la Akkerman, mai ales dintre copiii categoriilor libere, dar și dintre cei de

²¹ Ibidem, f. 25.

²² Ibidem, d. 2233, f. 25. (*Переписка с Новороссийским генерал губернатором об упразднении должности директора Аккерманских казенных садов и об учреждение училища садоводства и виноградарства. 1835 г.*). Dosarul cuprinde 160 file.

²³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 17, 25.

²⁴ Pavel I. Fiodorov, guvernator general interimar al Novorosiei și Basarabiei, în mai multe rânduri: 1838-1839; 1840; 1843-1844; 1845-1854, aflat, însă, sub șefia superioară a contelui M. S. Voronțov.

²⁵ Se pare, contele P. I. Fiodorov atribuia existența Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman din momentul în care această problemă a fost discutată în anturajul funcționarilor din Sankt Petersburg. Amintim în context că pentru prima dată ideea fondării școlii a fost enunțată în decretul din 23 ianuarie 1826, care prevedea să fie vândute o parte din plantațiile de vii și livezi de la Akkerman, iar banii obținuți să fie folosiți în scopul organizării unei școli de viticultură.

pe Domeniul Statului; câți elevi au absolvit acea școală și unde au fost îndreptați; câți dintre aceștia mai sunt la moment?;

2) Câte terenuri, vin și vodcă s-a vândut timp de 10 ani, câtă producție s-a realizat cu bani și cât cu împrumut?”²⁶.

După cum se vede din sursa citată Pavel I. Fiodorov, guvernatorul Basarabiei, era foarte departe de ceea ce se petrecea pe plantațiile de la Cetatea Albă. Toate informațiile solicitate de guvernator au fost structurate și trimise în raportul șefului de poliție pe 17 decembrie 1837. Însă, între timp, acestuia i s-au solicitat și alte informații. Ministerul Afacerilor Interne intenționa să întreprindă o inventariere generală a proprietăților statului aflate pe plantațiile de vii și livezi la Cetatea Albă (adresa din 24 noiembrie 1837)²⁷.

Dar să revenim asupra raportului șefului de poliție de la Cetatea Albă în care se conțin informații prețioase cu privire la deschiderea și activitatea Școlii de Pomicultură și Viticultură. Acesta consemna în continuare: „Școala de Viticultură a fost înființată pe lângă Domeniile Statului de la Akkerman, în 1832. Primii elevi au sosit la studii pe 11 ianuarie 1833. Dintre aceștia, 10 au fost trimiși de la Casa de copii din Voronej. Au mai fost primiți și copii din regiunea Basarabiei, dintre categoriile celor liberi: de la Bender – 11, de la Greteni – 2, din județul Iași – 5: în total 18 persoane. Elevii aveau purtarea foarte rea, adeseori fugeau, furau lucruri (instrumente). Ei nu aduceau nici un folos pentru stat și nu promiteau niciun beneficiu pentru plantațiile de vii și livezi. La 23 noiembrie 1833, în urma vizitei contelui M.S. Voronțov, guvernatorul general al Novorossiei, s-a dat poruncă ca după finisarea lucrărilor de toamnă toți copiii să fie trimiși pe la casele lor, unde se vor afla până vor fi rechemati după necesitate. De atunci, Direcția plantațiilor de livezi n-a mai primit întreținere de la stat, decât o jumătate din roadă (vin), recoltată de Tardan”²⁸.

Referitor la cea de a doua parte a informațiilor solicitate de guvernatorul general: „câte terenuri, vin și vodcă s-a vândut timp de 10 ani, câtă producție s-a realizat cu bani și cât cu împrumut”), șeful de poliție relatează următoarele: „Începând cu anul 1828 și până acum (1836) s-au vândut 11 346 căldări de vin. Din 1832 gospodăria de pe Domeniul Statului de la Akkerman are dreptul să producă și vodcă. Astfel, s-au produs 65 de căldări. O bună parte din producția obținută s-a realizat coloniștilor bulgari și Administrației Financiare din Herson – 71 ½ căldări de vin”. Tot acolo, șeful de poliție adăuga, precum că „de-a lungul Prutului prețurile la vin sunt ieftine”²⁹.

În baza celor relatate în raportul șefului de poliție din Akkerman (15 decembrie 1837), constatăm că Școala de Pomicultură și Viticultură de la Akker-

²⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 15 (Pavel I. Fiodorov nici nu avea idee când s-a fondat acea școală, aceasta fiind închisă încă în 1833).

²⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 21.

²⁸ Ibidem, f. 18.

²⁹ Ibidem, f. 18-20; Vezi, de asemenea Крачун Т.А., *Очерки по развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1969, p. 80-81.

man s-a deschis abia în luna ianuarie 1833. Primii elevi au fost cei 10 copii veniți din Voronej (școală internat), la care s-au adăugat pe parcurs încă 18 copii veniți din ținuturile Basarabiei, de pe moșiile statului, aceștia aparținând categoriilor de țărani liberi. Se pare, motivele invocate de șeful de poliție, precum că acești copii „aveau o purtare rea și lipseau de la lecții” erau doar o acoperire ale unor cauze mult mai serioase, care ar trebui căutate cu totul în altă parte.

Sursele avute la dispoziție scot în vileag faptul că una dintre cauzele care au determinat disponibilizarea elevilor a fost insuficiența surselor financiare. Or, tocmai statul nu dorea să-și asume niciun fel de cheltuieli pentru întreținerea școlii. Acesta a fost motivul pentru care, pe 23 noiembrie 1833, contele M. S. Voronțov, guvernatorul general al Novorossiei a luat decizia ca după terminarea lucrărilor în livadă copii să fie trimiși acasă, până vor fi rechemati „după necesitate”, fapt, care nu s-a mai întâmplat. Mai mult: funcționarul imperial (de exemplu, contele M. S. Voronțov) era de părere că întreprinderea de stat de la Akkerman, ar trebui vândută cu toate plantațiile de vii și livezi. Acesta se întreba ironic: „Este, oare nevoie, de o astfel de întreprindere a vinului în Basarabia?”. Și, tot acolo: „Aceste plantații de vii și livezi să fie vândute, iar capitalul obținut să fie dat cu împrumut proprietarilor din Basarabia, cu scopul de a fi utilizați pentru dezvoltarea agriculturii sau pentru înființarea unei școli de pomicultură și silvicultură în locul celei de la Akkerman”³⁰. Iată, deci, unde se ascunde esența problemei.

Sursele cercetate stau dovadă – corespondența păstrată în arhiva Cancelariei guvernatorului civil și/sau militar al Basarabiei – că șeful provinciei a revenit în repetate rânduri asupra problemei Școlii de Pomicultură și Viticultură. În adresa din 2 martie 1838, expediată lui P.I. Fiodorov sunt prezentate informații noi asupra problemei școlii de la Cetatea Albă, deși, unele cu privire la momentul de fondare a școlii se repetă, totuși, vom reda integral conținutul documentului pentru a contura o imagine exactă a contextului imperial de administrare a provinciei în anii '40 ai secolului al XIX-lea.

Adresa șefului de poliție de la Cetatea Albă, expediată guvernatorului P.I. Fiodorov, la 2 martie 1838:

„Pe lângă întreprinderea de vii și livezi de stat din Akkerman a existat o școală destinată pentru copii de pe domeniul statului și care avea scopul să pregătească specialiști cu deprinderi practice în cultivarea viței de vie și a puieților. Școala a fost fondată în baza înaltului decret (21 iunie 1832), aprobat prin regulamentul emis de Ministerul Afacerilor Interne din 28 iunie 1832 (nr. 549) și expediat contelui Palen, guvernator general al Novorusiei și Basarabiei³¹.

³⁰ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 36.

³¹ Contele F. P. Palen (1780-1863) a deținut funcția de guvernator general interimar al Novorossiei și Basarabiei în mai multe rânduri: din 26 mai 1826 până la 1 ianuarie 1828 a ocupat funcția de șef al orașului Odesa cu însărcinări speciale de a conduce și regiunea Basarabiei în lipsa guvernatorului general, contele M. S. Voronțov (plecat la Sankt Petersburg pentru a participa în ședințele Senatului). Apoi, din nou, a fost numit în funcție de guvernator general interimar al

„După cum deja cunoașteți plantațiile au fost date în arenda lui Ludovik Tardan., ca urmare elevi de acolo – 10 de la Casa de copii din Voronej au fost trimiși la livada „Nikitin”³². Cât despre cei de pe Domeniul Statului, apoi aceștia, cu excepția a doi copii – Tudor Bardu din satul Puhoi, ținutul Bender și Tudor Tocanu din Chirileni, ținutul Iași, care au dorit să-și continue studiile – s-au întors acasă.

„Cei doi elevi au continuat studiile și au rămas să muncească pe plantațiile de vii și livezi date în arendă lui Tardan, însă acesta n-a fost de acord să le asigure întreținerea. De aceea elevii au fost trecuți în supravegherea ex-directorului O. Krinițki³³. După cum susține Osip Krinițki, elevii au absolvit cu succes programul de școală și au însușit suficiente deprinderi practice în vederea cultivării vitei de vie, producerii vinului și rachiului. Totodată. Rog să dispuneți ca cei doi copii – Tudor Tocanu și Tudor Bardu, care au fost în supravegherea lui O. Krinițki să întoarcă instrumentele luate și să achite banii cheltuiți pentru întreținere”³⁴.

La adresa șefului de poliție de la Cetatea Albă a fost anexat un document foarte prețios – copia decretului imperial cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură (21 iunie 1832). Deși este vorba de o copie realizată ceva mai târziu, în 1838, actul conține unele amănunte, care nu se regăsesc în alte surse consultate, de aceea, credem, că merită să fie reprodus integral.

Copia decretului imperial „Cu privire la fondarea Școlii de Pomicultură și Viticultură de pe lângă plantațiile de vii și livezi de la Akkerman, aflată în subordonarea guvernatorului general al Novorossiei și Basarabiei”.

„În scopul asigurării supravegherii elevilor admiși la studii să fie numiți doi ostași dintre cei în rezervă. Școala este destinată pentru copii din categoriile de locuitori de pe domeniul statului din regiunea Basarabiei.

Înființarea Școlii de Pomicultură și Viticultură s-a realizat în baza înaltului decret emis în 21 iunie 1832, în baza următoarelor principii:

- 1) Să fie aleși elevi dintre categoriile locuitorilor de pe domeniile statului din regiunea Basarabiei, dintre cei care iubesc munca, în vârstă de până la 20 de ani, ținându-se cont și de recomandările obștii satului;
- 2) Din satele mici să fie aleși câte un copil, iar din satele mari – câte doi sau trei, ca mai apoi, după absolvirea studiilor, să cultive vița de vie pe moșiile lor;
- 3) Perioada de studii va dura 3 ani. Elevii vor fi folosiți la toate muncile de pe plantații, iar pentru munca depusă vor fi retribuiți cu alimente și locuință;

Novorossiei și Basarabiei în anii 1831-1832. Se vede, acest funcționar rus cunoștea destul de bine situația din Basarabia, odată ce a condus treburile militare ale administrației ruse din Principatele Române în timpul războiului ruso-turc din anii 1828-1829 (a deținut și funcția de președinte al Divanurilor Moldovei și Valahiei din aprilie 1828- 1829).

³² Livada „Nikitin” a fost fondată în 1811, în urma decretului imperial emis de Alexandru I. Primele plantații au fost realizate de către savantul botanist Christian Steven, în 1812.

³³ Osip Krinițki a fost numit, în 1831, directorul principal al plantațiilor de vii și livezi de pe Domeniile Statului de la Cetatea Albă.

³⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2233, f. 26.

- 4) Elevii vor purta haine de acasă, tipice și comode acestei categorii. Ei vor fi remunerați pentru muncile lor, însă nu vor purta uniforme;
- 5) După absolvire fiecare elev va primi tot inventarul agricol necesar. Reveniți în satele lor, ei sunt datori să răspândească cultura viței de vie și să învețe sătenii s-o cultive pe plantațiile proprii;
- 6) În fiecare localitate –livada obștii satului – va servi drept model pentru toți sătenii, iar livădarul va fi întreținut pe banii obștii până când acea livadă va da venit. Pentru a trezi interesul sătenilor în cultivarea și întreținerea pomilor să li se dea a treia parte din roadă din livadă. Pe deasupra, regulamentul cu privire la diverse distincții onorifice să fie răspândit și printre cei care îngrijesc de livada obștească;
- 7) Pentru supravegherea elevilor Școlii de viticultură să fie numiți doi supraveghetori dintre militarii în rezervă, care vor beneficia de aceeași întreținere ca și șeful de poliție;
- 8) Să fie admiși la studii și 10 copii din alte gubernii, care vor fi întreținuți pe aceleași baze legale;
- 9) Școala de viticultură va fi în subordonarea administrativă a directorului Domeniilor statului din Akkerman³⁵.

Așadar, în adresa din 2 martie 1838, a șefului de poliție de la Cetatea Albă expediată lui P.I. Fiodorov sunt prezentate informații noi despre școala de la Cetatea Albă. Din documentul respectiv aflăm că cei doi elevi – Tudor Bardu din Puhoi, ținutul Bender, și Tudor Tocanu din Chirileni, ținutul Iași, au dorit să-și continue studiile și au rămas să muncească pe plantațiile de vii și livezi date în arendă lui Tardan, însă acesta n-a fost de acord să le asigure întreținerea și elevii au fost trecuți în supravegherea ex-directorului O. Krinițki. Or, trecerea plantațiilor de vie, în baza contractului de arendă, în supravegherea lui L. Tardan a contribuit indirect la desființarea Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman. Faptul că cei doi elevi au absolvit totuși cursurile se datorează mai mult lui Osip Krinițki, ex-directorul Domeniilor Statului de la Cetatea Albă.

Contractul de arendă încheiat cu Ludovik Tardan și desființarea Școlii de Pomicultură și Viticultură. Plantațiile de vii și livezi de pe domeniile statului de la Cetatea Albă se aflau în subordonarea directă a guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei. În circulara din 14 mai 1835 expediată guvernatorului din Basarabia, acesta îl informa despre lichidarea funcției de director special al plantațiilor de vii și livezi și trecerea acestora în supraveghere privată, în bază de contract de arendă. În anexă era expediată și copia contractului încheiat cu Ludovik Tardan, ex-primarul coloniei elvețiene Șaba³⁶.

³⁵ Ibidem, f. 31-32.

³⁶ Ibidem, f. 1. *Переписка с Новороссийским генерал губернатором об упразднении должности директора Аккерманских казенных садов. Об учреждении Училища садоводства и виноградарства. 1835 г.*

Copie: „Conducerea oblastei a găsit de cuviință să întrerupă practica existentă în conducerea întreprinderii vinicole de stat din Akkerman și s-o transmită lui Ludovik Tardan, primarul coloniei elvețiene Șaba, în baza următoarelor condiții:

- 1) Ludovik Tardan va conduce cu plantațiile de vii și livezi de pe Domeniile Statului de la Akkerman, aflate în subordonare directă a guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei.
- 2) Odată cu încheierea contractului, L. Tardan va lua în primire plantațiile de vii și livezi de la Akkerman și își va asuma responsabilitate pentru toate etapele de îngrijire a plantațiilor fără nicio susținere financiară de la stat.
- 3) Vinul obținut pe plantații va fi păstrat pentru vânzări publice.
- 4) Pentru întreținerea plantațiilor în stare bună va sădi anual altele noi pe cont propriu – nu mai puțin de 4 mii de puiți tineri de viță de vie – și-i va îngriji până vor da rod. Va îngriji ca plantațiile să fie roditoare și va stropi via după cele mai avansate tehnologii.
- 5) Conducerea este în drept să hotărască – în loc de plată pentru obligațiile asumate, pentru cheltuieli (paznic, lucrători) – $\frac{1}{2}$ din roadă adunată. (valoarea profitului anual). În acest scop, va fi delegat un funcționar de stat care va controla câtă roadă a fost adunată și cât vin să i se împartă³⁷.
- 6) L. Tardan se va folosi de beciurile și alte construcții ale întreprinderii vinicole de la Akkerman.
- 7) L. Tardan se va folosi și de acea roadă obținută din livadă, deși mulți copaci sunt uscați.
- 8) În baza unui registru, L. Tardan va primi toate instrumentele necesare pentru lucrările în livadă și în vie cu drept de a le folosi pe toată perioada cât va deține arenda, având obligația să le estituie după cum le-a primit.
- 9) L. Tardan își va construi din mijloace proprii o casă cu odaie pentru servitori și cu depozite pentru păstrarea inventarului agricol, care va rămâne în proprietatea statului, fără remunerarea cheltuielilor cuvenite.
- 10) L. Tardan este responsabil de întreținerea tuturor construcțiilor și sub răspunderea proprie se va folosi de cele 15 sectoare de livadă. În cazul în care vor apărea probleme de plată cu cei angajați la diverse munci pe plantații, achitățile le face L. Tardan, el va plăti și cele 10 % de capital, fără a avea și dreptul decisiv.
- 11) Toate cheltuielile de întreținere și supraveghere ale plantațiilor de vii și livezi și le asumă L. Tardan, iar în vederea elevilor de la casa de copii din Voronej, care vor munci pe plantațiile de vii și livezi de la Akkerman, după încheierea contractului, va primi separat o circulară specială.
- 12) Livezile și viile de la Akkerman au intrat în supravegherea lui L. Tardan în luna august 1834, de aceea în acest an va primi doar $\frac{1}{3}$ din roadă, iar celelalte două părți vor fi remunerate întocmai conform contractului.

³⁷ ANRM, F. 2, inv 1, d, 2233, f. 3.

- 13) L. Tardan va respecta condițiile de întreținere a clădirilor și a inventarului de muncă conform contractului încheiat.
- 14) La rezilierea contractului, L. Tardan se obligă să predea toate proprietățile fără nicio pretenție față de stat, în baza registrului de inventar pe care l-a primit³⁸.

În adresa trimisă lui Pavel Fiodorov, pe 22 martie 1836, șeful poliției din Akkerman îl anunța pe guvernatorul Basarabiei despre decesul lui Ludovik Tardan și, totodată, despre intențiile fiului mai mare a lui Tardan de a lua în primire plantațiile de stat sub aceleași condiții ale contractului încheiate cu tatăl său. La aceeași dată, în cancelaria guvernatorului general este înregistrată o adresa a văduvei lui Tardan, care prin care solicită ca fiul său să preia îngrijirea plantațiilor de vii și livezi: „cu atât mai mult că el a lucrat împreună și are deprinderi practice de muncă, cunoaște meseria, iar cele mai multe lucrări de primăvara sunt deja realizate”³⁹. Astfel, guvernatorul general al Novorosiei îl ruga pe P. Fiodorov să-l informeze cu privire la decizia luată⁴⁰. După cum vedem, încheierea contractului de arendă a plantațiilor de vii și livezi de pe Domeniul Statului de la Cetatea Albă s-a realizat în luna august 1834 (copia contractului nu specifică data semnării). Problema școlii, a elevilor înscriși în programul de studii, în contractul încheiat cu L. Tardan este semnalată o singură dată (art.11), fiind amintiți doar elevii de la „Casa de copii din Voronej”, ceea ce lasă să credem că ideea școlii, în 1834, încă nu era cu totul abandonată.

Concluzii. Contractul de arendă încheiat cu Ludovik Tardan, deși a fost de scurtă durată (august 1834 – 18 martie 1836), a avut un impact direct asupra Școlii de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman. Faptul că cei doi elevi au absolvit, totuși, cursurile de școală se datorează mai mult lui Osip Krinițki, directorul plantațiilor de pe domeniul statului de la Cetatea Albă. Pe când, ceilalți elevii disponibilizați (10 de la Casa de copii din Voronej și 16 basarabeni), în urma decretului emis de contele M.S. Voronțov (23 noiembrie 1833), n-au mai fost rechemati la studii.

Înaltul decret cu privire la înființarea Școlii de Pomicultură și Viticultură de pe domeniile statului de la Cetatea Albă (21 iunie 1832) s-a realizat doar parțial. Școala a activat o perioadă foarte scurtă (11 ianuarie 1833 - 23 decembrie 1833). Astfel, încercările administrației imperiale – de fondare a școlii într-o zonă cu tradiții bogate în creșterea vitei de vie – pot fi atribuite unor experiențe nereușite, eșuate. Chiar și sub așa o formă concepută Școala de Pomicultură și Viticultură de la Akkerman (1832-1833), era, mai degrabă, o stație de experimentare și a

³⁸ Ibidem, f. 4 (contratul este avizat cu semnătura guvernatorului general al Novorosiei, contele M.S.Voronțov).

³⁹ Karol Tardan (fiul lui L. Tardan), a obținut în 1841 din proprietățile statului un teren masiv de 27 desetine la periferiile Cetății Albe și a pus temelia unei gospodării model, considerat unul dintre ucenicii lui Augustin Pyrămus (Pyrăme) de Candólle.

⁴⁰ ANRM, F. 2, inv 1, d, 2233, f. 22.

avut o existență efemeră, ca urmare a unei concepții greșite a administrației imperiale, precum că inițiativa privată în zona Akkerman este atât de puternică, încât nu avea nevoie de a fi dirijată și organizată. Astfel școala a fost lichidată, iar viile și livezile au fost date în arendă privată, iar mai apoi vândute la licitații publice.

Summary

A distinctive feature of Bessarabian education was its focus on development of local economy branches. After 1812 a certain level of development has been reached in viticulture and winemaking. Concern for the fate of central areas of state Akkerman led to the foundation of the School of Horticulture and Viticulture, intended to educate specialists with practical skills in the cultivation of vines and saplings. The school founding was issued under the High Decree (June 21, 1832), but the institution itself opened on January 11, 1833 and had 18 students (10 children from the Voronezh Orphanage and 8 from Bessarabia). From the very beginning the school's administration has struggled with funding, which led to Count M.S. Vorontsov, Governor General of Bessarabia and New Russia to issuing a Decree on 23 November 1833 that dismissed students and sent them home for the winter. The course of studies (3 years) was completed by only two pupils: Tudor Bardu by and Feodor Tocanu, both supported by O. Krinitzki - director of vine orchards of Akkerman. The attempts of the Imperial administration to establish and fund viticulture education in an area with rich traditions in vine making was met with failure.

Ștefan Petrescu*

LICEUL DE FETE „PRINCIPESA NATALIA DADIANI” ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

„Dumnezeu să binecuvânteze pe doamna directoare și pe toți profesorii și profesoarele și elevele și să sporească în învățătură spre binele lor și gloria patriei”

Arhiepiscopul Gurie, 15 martie 1928¹

Povestirile bunicii mele mă poartă deseori în atmosfera Chișinăului interbelic. Liceul „Principesa Natalia Dadiani” era mereu prezent în amintirile ei, fiind absolventă a acestei instituții prestigioase. Consultând inventarul de la Arhivele județului Ilfov, am fost plăcut surprins să găsesc registrul de inspecții al Liceului „Principesa Natalia Dadiani” (însemnări de la 29 martie 1924 până la 10 martie 1944) și registrul de eliberarea diplomelor de bacalaureat (1926-1945). Fondul arhivistic al Ministerului Educației de la Arhivele Centrale oferă, de asemenea, numeroase date referitoare la corpul profesoral al școlii. Informații utile am primit și din partea doamnei Lucia Argint, profesoară de istorie la Liceul Teoretic „Gheorghe Asachi” din Chișinău, care mi-a adus la cunoștință faptul că la Arhiva Națională din capitala Republicii Moldova există un fond al Liceului Principesa Natalia Dadiani, pe care însă nu l-am consultat.

În 1864 a luat ființă Gimnaziul Zemstvei, prima școală secundară de fete din Basarabia. În perioada interbelică, odată cu instaurarea administrației românești, școala a fost rebotezată „Regina Maria” (azi Liceul Teoretic „Gheorghe Asachi”)². La sfârșitul secolului al XIX-lea a fost înființat Gimnaziul nr. 2 de fete, devenit în 1918 liceul „Principesa Natalia Dadiani”. În 1925, în Chișinău, existau alte trei licee de fete: liceul „Regina Maria” (nr.1), liceul „Principesa Natalia Dadiani” (nr. 2) și Liceul Eparhial de Fete. În anii 1930 s-a înființat alte instituții secundare: Liceul „Jeanne d’Arc” și liceele de băieți din Chișinău - „B. P. Hasdeu”, „Mihai Eminescu”, „Alexandru Donici” și „Alec Russo”³.

* **Ștefan Petrescu**, doctor, asistent de cercetare, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Academia Română, București.

¹ Arhivele Naționale ale Județului Ilfov, fondul Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, f. 7.

² Tatiana Chicaroș, *Evoluția învățământului liceal din Basarabia sub dominația țaristă (1833-1917)*, în „Tyragetia”, Chișinău, vol. II (XVII), 2008, nr. 2, p. 276; Lucia Argint, *Pagini din istoria gimnaziului nr. 1 de fete din Chișinău*, în „Destin Românesc. Revistă de Istorie și Cultură”, Chișinău-București, 2006, nr. 3-4, p. 125.

³ Despre învățământul românesc în Basarabia în perioada interbelică: Natalia Mafteuță, *Integrarea învățământului din Basarabia în cadrul sistemului de învățământ românesc* în „Destin Românesc. Revista de Istorie și Cultură”, Chișinău-București, 2004, nr. 3-4, p. 116-133; Gheor-

Cine a fost principesa Natalia Dadiani (княгиня Наталья Георгиевна Годлевская-Дадияни 1865-1903)? Natalia Godlevskaia, devenită cneaghina Dadiani prin căsătoria cu Beglari Giorgi Davit, descendent al unei familii nobiliare din Abhazia, s-a afirmat ca promotoare a învățământului secundar de fete în Basarabia. Inscripția funerară în limba rusă de pe mormântul cneaghinei din Cimitirul Central Ortodox din Chișinău este dedicată „Neobositei truitoare pe tărâmul învățământului feminin, neuitatei principese Natalia Dadiani, de la colaboratori și prieteni”. Absolventă a Gimnaziului de Fete (Școala nr.1 de Fete), inițial, Natalia Godlevskaia predă geografia la această instituție, mai apoi va pune bazele propriei școli⁴. Nina Beliaevsky, elevă a școlii în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, creionează portretul cneaghinei Dadiani: o femeie deșteaptă și interesantă, o blondă înaltă, nu frumoasă, dar cu o față expresivă, de origine rusoaică și căsătorită cu un principe gruzin. În 1894, școala condusă de cneaghina Dadiani funcționa într-o clădire veche, cu un singur cat, inconfortabilă și neîncălzită corespunzător⁵. În 1901, cneaghina Dadiani a ridicat din fonduri proprii un local impunător⁶.

Localul

În 1938, într-un raport de inspecție citim: „În partea de sus a orașului în «cartierul latin» a școalelor din Chișinău [în perimetrul descris de strada Alexandru cel Bun și strada Viilor] se află și Liceul de obârșie nobilă zis Principesa Dadiani”⁷.

Clădirea, în stil eclectic, inspirat din goticul florentin, este opera lui Alexandru Bernardazzi, arhitect-șef al orașului Chișinău în timpul mandatelor primarului Karl Schmidt⁸. Astăzi somptuoasa clădire adăpostește Muzeul Național de Artă a Moldovei și a intrat într-un amplu proiect de restaurare. Școala se afla pe strada Carol I (azi, 31 august 1989) colț cu Regele Ferdinand (azi, Aleksandr Pușkin).

ghe Palade, *Aspecte privind naționalizarea învățământului în Basarabia după Unirea de la 1918*, în „Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova”, Seria „Științe socio-umanistice”, vol. III, Chișinău, 2005, p. 11-18; Natalia Mafteuță, *Statutul social al cadrelor didactice în perioada interbelică*, în „Buletin științific al tinerilor istorici. Materialele conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători 2012”, Serie nouă, Vol. 1 (6), Chișinău, 2013, p. 200-204; Cătălina Mihalache, *Școala din Basarabia în anii 1918-1923. O istorie uitată*, „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, tom. LI, 2014, p. 315-350.

⁴ *Liceul Teoretic Principesa Natalia Dadiani la răscruce de secole și milenii. 80 de ani de ascensiune spre culmile desăvârșirii*, Chișinău 2009, p. 9; *Chișinău. Enciclopedie*, Museum, edit. Iurie Colesnic, 1997, p. 287, *Femei din Moldova*, Chișinău, articol Iurie Colesnic, p. 92; Iurie Colesnic, *Chișinăul din amintire*, Grafema Libris, 2011, p. 43.

⁵ http://www.domarchive.ru/docs/letopis1/let1_69-200.pdf

⁶ Iurie Colesnic, *op.cit.*, p. 43.

⁷ Radu Cosmin, 14 mai 1938, 37v. (vechi de 40 de ani) Perimetrul de la strada Alexandru cel Bun până în strada Viilor.

⁸ Despre Karl Schmidt, vezi, Olga Garusov, *Karl Schmidt, Primar al Chișinăului, 1877-1903*, Cartier, Chișinău, 2014.

În 1925, în același local funcționa Liceul de Fete și Liceul nr. 2 de băieți (Liceul „Mihai Eminescu”) ⁹. În 1929, internatul a fost instalat în clădirea anexă a fostei școli primare de pe strada Regele Ferdinand.

Localul era spațios, elegant, cu sălile de clasă mari, curate și luminoase. Sala festivă era folosită și ca sală de gimnastică ¹⁰. Există un cabinet pentru științele fizico-chimice și naturale și o cameră separată pentru bibliotecă ¹¹. Cancelaria era împodobită cu „tablouri, lucrări din frunze, aduse de la Comarna, ieșite din mâna elevilor și elevelor de la școala primară mixtă”. Inspectorul Radu Cosmin ¹² observă și alte tablouri și creații artistice reușite, unele lucrări de o elevă a școlii, Natalia Cogeaenco ¹³.

În 1931, se făceau lucrări ample de amenajare a unei grădini botanice în curtea școlii, unde urmau să se desfășoare lecții în aer liber ¹⁴.

Școala avea propriul cabinet medical. În 9 decembrie 1941, inspectorul N. Simionescu, deplângea faptul că o parte din mobilier și instrumentarul medical al cabinetului fusese prădat de „hoardele roșii”. Registrul medical era la zi, iar fișele medicale în curs de finalizare, cu rezultatele examenelor de radiologie și Wasserman, în conformitate cu dispozițiile ministerului. Bufetul școlii aflat la capătul unui culoar oferea dulciuri și ceai ¹⁵.

Ocupația sovietică din 1940-1941 a provocat stricăciuni mari. În 23 martie 1942, Alexandru Golovei, arhitect stagiar al serviciului de arhitectură de pe lângă Directoratul de învățământ din Basarabia, constată faptul că starea localului era bună, nici interiorul, nici exteriorul „nu prezintă defecte amenințătoare”. Totuși, sistemul de calorifere era uzat, locuința direcțiunii complet defectată și arsă, iar clădirea internatului avea nevoie de reparații generale ¹⁶. În 3 iunie 1942, urmele ocupației sovietice, a „barbarismului” nu mai erau vizibile, totul fiind reparat și vărui ¹⁷, iar mare parte din mobilierul capturat fusese recuperat ¹⁸.

În 10 februarie 1944, clădirea liceului a fost ocupată de Comandamentul Militar din Tiraspol, mutat la Chișinău după ocuparea Transnistriei de către sovietici. În următoarele luni școala a funcționat în clădirea Liceului Comercial „Regina Maria”, în orele de după-amiază ¹⁹.

⁹ Arhivele Naționale ale Județului Ilfov, fond Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, Maria gen. Dobrescu, 13 ianuarie 1925, f.3.

¹⁰ Idem, 30 ianuarie 1928, f. 5v, 6.

¹¹ Idem, 30 ianuarie 1928, f. 5v, 6.

¹² Pseudonim al lui Nicolae Tănăsescu, născut în Craiova în 1879, autor de versuri, prozator și publicist, vezi *Dicționarul General al literaturii române*, Academia Română, București, 2004, vol. II, p. 397.

¹³ Idem, 14 mai 1938.

¹⁴ Idem, inspector D. Colescu, 2 aprilie 1931, f. 20v, 21.

¹⁵ Idem, f. 62.

¹⁶ Idem, 23 martie 1942, f. 69v, 71.

¹⁷ Idem, f. 90.

¹⁸ Idem, f. 75.

¹⁹ Idem, 11 februarie 1944, f. 129.

Obiectivele școlii

În perioada interbelică, Basarabia a devenit parte a „zonei culturale”, așa cum erau numite în legislație regiunile multilingvistice, unde învățământul românesc era expus iredentismului țărilor vecine. În aceste regiuni, erau acordate facilități corpului profesoral, inclusiv salarii mai mari²⁰. În Basarabia populația românească era majoritară la sate, dar extrem de redusă în mediul urban. În Chișinău 45,9% din populație erau evrei, iar 27% ruși²¹.

Constantin Angelescu, ministru al învățământului în mai multe guverne liberale – care s-au succedat începând cu 1919 – considera că „școala trebuie să închege unitatea sufletească a tuturor românilor” și să șteargă granițele regionale²². El promova „școala națională” în noile ținuturi ale României Mari, așa cum făcuse Spiru Haret cu „școala sătească” în Vechiul Regat²³.

Care era statutul juridic al școlii? Într-un document al Ministerului Instrucțiunii se precizează că „în timpul rușilor, liceul era particular cu drepturi de stat”. Între 1918 și 1923 liceul a funcționat ca instituție particulară, iar din 1923 a trecut la stat²⁴. În toamna lui 1941, după reinstaurarea administrației românești, Liceul „Principesa Natalia Dadiani” a fost comasat cu Liceul „Regina Maria”²⁵, iar din octombrie 1942 s-a numit „Liceul Teoretic de Fete Regina Elisabeta”²⁶. Liceul a fost desființat în 1945. În 1996, gimnaziul nr. 1, fosta școală nr. 22 din sectorul Buicani, a primit numele „Principesa Natalia Dadiani”²⁷.

Obiectivul școlii era educarea viitoarelor generații de români. Într-un raport de inspecții se precizează: „Totul trădează aici viața de familie [...] pregătește pe femeia cultă de mâine, bună româncă și bună mamă”²⁸. Un alt raport de inspecție din 1938 consemnează că școala „se înfățișează azi în plină energie de muncă și prosperitate românească”²⁹. În 1943, Liceul Principesa Natalia Dadiani era apreciat ca o „școală model, poate una dintre primele școli din țară”³⁰.

Schimbarea regimului politic din 1938 impune noi reguli de conduită în școală. Școala a devenit un spațiu de propagare a ideologiei carliste. În 1938, Radu Cosmin se interesează de aplicarea dispozițiilor referitoare la străjerie și la stadiul lucrărilor pentru ridicarea pavilionului. Directoarea Raisa Galin a urmat

²⁰ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1938*, Humanitas, București, 1998, p. 58.

²¹ *Ibidem*, p. 111.

²² *Ibidem*, p. 46.

²³ *Ibidem*, p. 42.

²⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Educației, dos. 324/1932, f. 73.

²⁵ Arhivele Naționale ale Județului Ilfov, Fond Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, 20 octombrie 1941, f. 60.

²⁶ Idem, 20 octombrie 1942, 79v, Liceul „Regina Elisabeta”.

²⁷ *Liceul Teoretic Principesa Natalia Dadiani la răscruce de secole și milenii...*, p. 9.

²⁸ Arhivele Naționale ale Județului Ilfov, Fond Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, 2 aprilie 1931, f. 20v.

²⁹ Idem, Radu Cosmin, 14 mai 1938, f. 37v.

³⁰ Idem, 25 mai 1943, f. 116, 117 (inspector Mihail Popovici).

cursul de la Predeal, pentru a putea fi comandanta stolului³¹. În fața intrării la etaj în capătul scării monumentale de marmură se ridica bustul Regelui Carol II, încadrat de tricolor și deviza „Credință - Muncă”³².

În timpul războiului antisovietic, în școală a fost amenajat „colțul eroului și al războiului nostru sfânt”³³, unde era așezată o troiță și icoana Mântuitorului³⁴. În 1942, profesorii sunt sfătuiți „să deprindă elevele cu salutul roman însoțit de vorbele «sănătate» deoarece acest salut corespunde orientării noastre în politica națională și cea externă”³⁵.

În timpul războiului elevele sunt angajate în acțiuni de voluntariat la Cenzura Militară, spitale, poștă, Azilul de copii Principele Mircea, Primărie, Direcția Silvică, Consiliul de Patronaj etc³⁶.

Conducerea școlii

Între anii 1907 și 1930 directoarea liceului a fost Maria Gontarieva³⁷, născută în 1864 la Grigoriopol (Tiraspol) și absolventă în 1882 a școlii secundare de fete Ceașanski din Odesa. În 1902 a fost numită cu titlu definitiv profesoară de matematică și franceză³⁸. În 1930 Maria Gontarieva a demisionat și în locul ei a fost numită Ludmila Florov³⁹.

În 1933, direcția școlii a trecut în mâinile Raisei Galin, născută în 1888 la Erdek-Burnu, azi Utkonosovka (Ismail), absolventă a Liceului de Fete din Ismail (1905), și a Facultății de Științe Naturale de la Universitatea din Odesa (1912)⁴⁰. Tânăra licențiată a predat la școala pedagogică din Odesa (1912-1913), Liceul de Fete din Cetatea Albă (1913-1916), apoi la o școală superioară din Odesa (1916-1920). În 1921 Raisa Galin, căsătorită Balaban, s-a mutat la Chișinău, unde a activat mai întâi la Liceul de Fete „Regina Maria” (1921-1924), iar din 1924 la Liceul „Principesa Natalia Dadiani”⁴¹. Raisa Galin s-a remarcat ca o profesoară excelentă și un bun administrator de școală, „bună româncă și distinsă profesoară”⁴². În 1936, găsim consemnat în registul de inspecții al școlii: „liceul Dadiani din Chișinău e cunoscut ca o școală de perfectă selecțiune din Basarabia și aceasta grație conducătoarei care s-a identificat cu înșiși școala ce conduce”⁴³. Se

³¹ Idem, 14 mai 1938.

³² Idem, 14 mai 1938, f. 37v.

³³ Idem, 28 ianuarie 1943, f. 85.

³⁴ Idem, 23 februarie 1943, f. 95.

³⁵ Idem, 20 octombrie 1942, f. 79v.

³⁶ Idem, 17 iunie 1942, f. 76.

³⁷ Idem, 30 ian 1928, f. 5v.

³⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Ministerul Educației, dos. 368/1925, f. 277-278.

³⁹ Arhivele Naționale ale Județului Ilfov, Fond Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, 2-3 septembrie 1930, f. 14 (predare inventarului: registre contabile, biblioteca).

⁴⁰ ANIC, Ministerul Educației, 368/1925, f. 277-278.

⁴¹ Idem, 688/1938, f. 204.

⁴² Arhivele Naționale Ilfov, Registrul de inspecții, 14 mai 1938, f. 41.

⁴³ Idem, 15 decembrie 1936, f. 32.

pare că era o profesoară bună, cel puțin așa reiese din raportul inspecției din 4 februarie 1930. Recapitulând lecția „Clorofila”, profesoara „a examinat aproape toată clasa, cât se poate de metodic, cu exemple luate din viață, cunoscute de eleve”⁴⁴.

După revenirea autorităților române în Basarabia, Raisa Galin nu a mai revenit la post. Știu că ea s-a stabilit la Cernobâl. Bunica mea corespundea cu fosta directoare a liceului, iar în anii 1976-1987 a participat la mai multe reuniuni ale absolvenților liceelor din Chișinău, care au avut loc pe teritoriul României. De la ea știu că Raisa Galin a decedat la venerabila vârstă de o sută de ani.

În toamna anului 1941, directoare a Liceului „Principesa Natalia Dadiani” a fost numită Elena Muhanov, profesoară de română la Liceul Eparhial de Fete din Chișinău. Cleopatra Vnoroschi (1911-2005), absolventă a liceului eparhial, care va deveni o remarcabilă profesoară de psihologie la Universitatea Pedagogică de Stat din Moldova sovietică, relatează în memoriile ei: „La lecțiile de limbă și literatură română, predate de mult iubita dna Elena Muhanov am învățat și am admirat frumusețea limbii, muzicalitatea ei. Când am intrat în școala primară aproape că nu cunoșteam limba română, dar la liceu am ajuns să fiu premiată nu numai în școală, dar și la «Tinerimea Română»”⁴⁵. După reocuparea Basarabiei de către sovietici, Muhanov s-a refugiat în România, la Craiova, unde a trăit până la vârsta de 100 de ani. În timpul refugiului, Muhanov și-a schimbat numele în Mușatescu, fiindcă se temea să nu fie „repatriată” de sovietici⁴⁶.

Elena Muhanov a fost apreciată pentru „toată osteneala ei pentru ca liceul să funcționeze bine”, mai ales că școala suferise pagube însemnate în timpul ocupației sovietice din 1940⁴⁷. Directoarea întreținea „o atmosferă caldă și senină în cancelarie”⁴⁸.

În 1926 președinte al comitetului școlar a fost ales profesorul Pantelimon Erhan, „fost ministru, român de datină veche, gospodar, harnic și fără prihană”⁴⁹. Comitetele școlare fuseseră înființate în 1919 cu scopul de a atrage oameni cu stare spre școală și nevoile ei, făcând donații în bani și alte bunuri mobile și imobile⁵⁰. Erhan a funcționat în această calitate timp de 12 ani, fiind „rugă în fiecare an de părinți să rămână în fruntea Comitetului”⁵¹. El se bucura de mare prestigiu ca fost director general al învățământului din Basarabia în anii 1918-1922. Născut în 1884 în satul Tănătari, jud. Tighina, Erhan a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău și Facultatea de Litere la Universitatea din Petrograd. Ca licențiat în filologie, el a funcționat ca profesor la Petrograd, apoi la Chișinău.

⁴⁴ Idem, 4 februarie 1930, f. 10v.

⁴⁵ Cleopatra Vnorovschi, *O viață închinată învățământului*, Chișinău, 1999, p. 33-44.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 21-32.

⁴⁷ Arhivele Naționale Ilfov, Registrul de inspecții, 20 martie 1942, f. 69.

⁴⁸ Idem, 28 ianuarie 1943, f. 85.

⁴⁹ Idem, Dr. I. Velichi, 12 octombrie 1933, f. 24v, 25.

⁵⁰ Irina Livezeanu, *op.cit.*, p. 49-50.

⁵¹ Arhivele Naționale Ilfov, Registrul de inspecții, 14 mai 1938, 37v.

Erhan s-a remarcat în plan politic ca prim director al guvernului Republicii Democratice Moldovenești, deputat în Sfatul Țării, apoi ca deputat și senator în Parlamentul României Mari⁵². Soția sa, Sofia Erhan, profesoară în Chișinău, era președintă a Societății gospodinelor române, filiala Chișinău⁵³.

În calitate de director general al învățământului din Basarabia, P. Erhan și succesorii lui au echivalat diplomele de studii ale corpului profesoral în conformitate cu dispozițiile administrației rusești, numind în posturi chiar și pe cei care nu știau bine românește⁵⁴.

Profesorii și activitatea pedagogică

În 1925 școala avea 17 profesori din care 3 cu studii la Kiev, 2 - la Odesa, 2 - la Petersburg, 2 - la Paris, 1 - la Iași, 1 - la București, 3 - la Chișinău, 3 - neprecizat⁵⁵. În 1938 liceul funcționa cu 12 profesoare titulare⁵⁶. În 1943 erau 21 profesoare, 1 profesor și 15 angajați auxiliari⁵⁷.

Un raport de inspecție din 1936 precizează: „corpul didactic are elemente de elită”⁵⁸.

Educația religioasă se bucura de o atenție specială. Cursurile începeau în fiecare zi cu rugăciunea de dimineață. La orele 7.45 o elevă citea evanghelia zilei în sala de festivități⁵⁹, unde ardea tot timpul zilei candela în dreptul icoanei Precestei cu Pruncul⁶⁰.

Remarcabilă este personalitatea profesorului de religie, Antonom Vâlcov. Născut în 1876, în Tighina, Vâlcov a absolvit Seminarul de Teologie din Chișinău în 1900, apoi și-a luat licența la Academia din Kiev (1912). Vâlcov a fost hirotonisit preot, dar fără parohie. El a fost numit profesor în 1903⁶¹.

Preotul Vâlcov, „sufletul acestei școli”, se ocupa cu abnegație de educația moral-religioasă a elevilor, pe care le însoțea personal la biserică. El se preocupa de îmbogățirea materialului didactic. De pildă, în 1935 preotul ruga autoritățile să-i cumpere Biblia ilustrată a mitropolitului Moldovei, Nicodim⁶².

După primul refugiu, în 1943, profesor de religie era preotul Vasile Țepordei (1908-2008), director și redactor al revistelor „Raza” și „Basarabia”⁶³.

Pentru elevele evreie exista și un profesor de religie mozaică. Inspecțiile nu vizau aceste cursuri. De pildă, în 15 decembrie 1936 un inspector consemnează

⁵² Lucian Predescu, *Enciclopedia României*, ediție anastatică, București 1999 (1939), p. 310.

⁵³ ANIC, Ministerul Educației, dos. 732/ 1922, f. 3.

⁵⁴ Irina Livezeanu, *op.cit.*, p. 57.

⁵⁵ ANIC, Ministerul Educației, 368/1925, f. 277-278.

⁵⁶ Arhivele Naționale Ilfov, Registrul de inspecții, 14 mai 1938.

⁵⁷ Idem, lista cu profesori, 25 mai 1943, f. 155.

⁵⁸ Idem, 12 februarie 1936, f. 30.

⁵⁹ Idem, Bujacovschi, consilier eparhial, 9 aprilie 1930, f. 12v, 13.

⁶⁰ Idem, 13 decembrie 1935, f. 29.

⁶¹ ANIC, Ministerul Educației, dos. 368/1925, f. 277-278.

⁶² Arhivele Naționale Ilfov, Registrul de inspecții, 13 decembrie 1935, f. 29v.

⁶³ Idem, 25 mai 1943, f. 155.

dezamăgit: „am brodit tocmai când cursuri de religie ortodoxă nu figurau în orar”. În aceste condiții, inspectorul a intrat la orele de instrucție civică și religie mozaică. Profesoara de religie mozaică era complet nepregătită: „nu știe limba română”, „a întrebat ce lecție nouă e în carte, și „și-a pus singură certificatul că habar n-are de lecția ce o va predă, iar elevele nu știu nimic doar două-trei lucruri desigur cunoscute din familie”⁶⁴.

Într-o școală multilingvistică din Basarabia, însușirea corectă a limbii oficiale de către copii era o prioritate. În anii 1920 inspecțiile constată faptul că „elevelor li se iartă expresii greșite și fraze neliterare, iar cuvintele dialectale abundă în conversația dintre profesoare și eleve”⁶⁵. Chiar dacă „elevele cunosc limba statului binișor”, ele „au nevoie de perfecționare în pronunțare”⁶⁶. În 1928 biblioteca școlară era „foarte săracă”⁶⁷. În 1930 biblioteca număra 2.123 de volume, legate și înregistrate⁶⁸. În câțiva ani, în 1938, numărul cărților s-a dublat, ajungând la peste 4.000 volume⁶⁹. Printre profesoarele de limba română remarcăm pe Ecaterina Baltagi, Beatrice Abageru, Constanța Dinu și Elena Muhanov.

După Unirea Basarabiei cu România, mulți profesori din Vechiul Regat obțin posturi în Basarabia. Este cazul Constanței Dinu, absolventă de filologie modernă la Universitatea București (1909). Ea a fost mai întâi profesoară la școli din Galați (1911), Cernavodă (1914), iar după război a obținut transfer la Liceul de Fete din Tighina (1918), apoi la o școală particulară din Chișinău (1919-1922). În perioada 1922-1926, ea a ocupat posturi la Pitești, Slatina și Piatra Neamț, iar din 1926 s-a mutat definitiv la Chișinău, unde a predat mai întâi la școala normală, apoi, din 1933, și la Liceul „Principesa Natalia Dadiani”⁷⁰.

Multe profesoare nu știau bine românește, fapt ce îngreuna procesul de predare-învățare. De pildă, aflăm că în 1933 profesoara de istorie, N. Boicenco, „nu posedă cum trebuie limba română și de aceea modul de a întreba nu este clar și precis” generând „idei de neînțeles”⁷¹. În 1938 acest handicap lingvistic pare să se fi remediat. La lecția profesoarei M. Brandușanu, elevele răspund prompt. „Sentimentul național de iubire de țară și neam trebuie să vibreze la tot pasul” mai ales când elevele învățau despre războiul mondial⁷².

La Liceul „Principesa Natalia Dadiani” se învățau limbile germană și franceză. La germană inspectorul observă că „elevele de origine română nu stăpânesc așa de bine limba, precum o stăpânesc colegele lor evreice”, prin urmare recomandă ca profesoara să „se ocupe mai de aproape cu cele dintâi”⁷³. Între 1923

⁶⁴ Idem, 15 decembrie 1936, f. 31v.

⁶⁵ Idem, 30 ianuarie 1928, f. 5v.

⁶⁶ Idem, 29 mai 1924, f. 1, 2.

⁶⁷ Idem, 30 ianuarie 1928, f. 6.

⁶⁸ Idem, 2-3 septembrie 1930, f. 14.

⁶⁹ Idem, 14 mai 1938, f. 33v.

⁷⁰ ANIC, Ministerul Educației, dos. 688/1938, f. 151.

⁷¹ Arhivele Naționale Ilfov, Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, 30 septembrie 1933, f. 25v.

⁷² ANIC, Ministerul Educației, 575/1938, 27 martie 1938, 244, inspector C. Stamboliu.

⁷³ Arhivele Naționale Ilfov, Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, 30 mai 1928, f.8.

și 1940 profesoară de germană a fost Nona Ivancenco, absolventă de filosofie la Cursurile superioare de femei din Petrograd, în 1916. Ea a predat la gimnaziul nr. 1 din Chișinău (1921), școala medie de fete din Chișinău, iar din 1923 la „Dadiani” cu completări de normă la Liceul de Fete „Regina Maria”, între 1923 și 1929⁷⁴.

Franceza era predată de Liudmila Bogaevski, născută Plotnicov (1882), absolventă a Liceului de Fete din Voronej în Rusia (1907) și licențiată în litere la Universitatea Sorbona din Paris (1908)⁷⁵. Bogaevski și-a început cariera didactică la Liceul de Fete din Grigoriopol (Transnistria). Între 1912 și 1938, ea a funcționat ca profesoară la Liceul „Principesa Natalia Dadiani”, cu întreruperi între 1929 și 1931⁷⁶. În 1934, inspecția era neiertătoare cu o absolventă de la Sorbona: „elevele pronunță așa de rău încât limba lui Voltaire este mutilată complet”. Profesoara încuraja memorizarea mecanică, rezumându-se doar la lecturarea unor fragmente literare⁷⁷.

Un loc aparte îl ocupă profesoara de geografie, Ioana Măță, care organiza excursii școlare în toată țara. Născută în 1900, în comuna Ciocâlteni (Orhei), I. Măță a obținut licențe în drept (1924) și istorie-geografie (1929) la Universitatea din Iași. În primii ani de învățământ, tânăra a predat la școala elementară de comerț și la Liceul „Domnița Ileana” din Bălți (1926-1930), iar din 1933 la școala normală de conducătoare din Chișinău și Liceul „Principesa Natalia Dadiani”⁷⁸.

Eleonora Mărdărescu era profesoară de filosofie și drept. Un inspector din 1937 apreciază faptul că profesoara „are darul de a expune materia cea mai abstractă într-o formă precisă, atrăgătoare chiar pentru elevele mai apatice, ceea ce-i lipsește este voiciunea în mișcări, în modulațiile vocii și în întreaga atitudine în clasă, pare obosită și puțin comunicativă”. Școala dispunea de un laborator de psihologie experimentală, elevele fiind trecute prin testări psihologice, iar rezultatele erau trimise la laboratorul de psihologie experimentală din București. În urma evaluării la clase, inspectorul constata că elevele fuseseră bine examinate, iar rezultatele corect prelucrate, existând o „concordanță perfectă între aspectul general psihologic al elevei și randamentul ei exprimat în note matricole”. Rezultatele testărilor psihologice erau păstrate în perfectă ordine în arhiva laboratorului⁷⁹.

În anii 1920 și 1930 profesoară de muzică era Pandora Tului, căsătorită Magiari, născută în 1883 în Perlepe (Monastir). Ea era absolventă a școlii normale de fete din Bitolia (1899) și a Conservatorului de muzică și Declamațiune

⁷⁴ ANIC, Ministerul Educației, dos. 688/1938, f. 226, 229.

⁷⁵ Idem, 368/1925, f. 277-278.

⁷⁶ Idem, 688/1938, f. 113-199.

⁷⁷ Arhivele Naționale Ilfov, Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, 19 octombrie 1934, f. 26v.

⁷⁸ ANIC, 688/1938, f. 213, 216, 218, 219 (cerere pentru obținerea grad II, anexate copii după diplomele de licență).

⁷⁹ Arhivele Naționale Ilfov, Liceul Principesa Natalia Dadiani, Registrul de inspecții, 15 mai 1937, f. 32 v, 33.

din București (1903) și de muzică vocală (1919). În 1924, ea s-a titularizat în învățământ⁸⁰.

Corul școlii era compus din 50 de eleve, organizat pe trei voci. Corul se reunea pentru repetiții în sala de festivități. Pianul era dezacordat. Repetițiile au loc „fără instrument, fără niciun repertoriu de note coral”. La examenul de definitivat, profesoara nu convinge: „Fetele știu ceva, însă la sofegiu fiecare bate măsura altfel, puțin nemeresc”⁸¹.

Lecțiile de educație fizică la liceu erau ținute în sala de festivități. Inspectoarea Mary Dinculescu observă în 1938: „un inconvenient al sălii este lustruirea parchetului, care provoacă accidente”. Ea propune renunțarea la lustruirea parchetului sau găsirea unei soluții pentru a împiedica producerea de accidente⁸². Elevele se prezentau la ora de sport în ciupici și costum străjeresc. Sala era mobilată modest doar cu patru „bănci suedeze”, fiind necesare și alte aparate de gimnastică⁸³. Profesoară de educație fizică era Eleonora Mărculescu Cronwald, absolventă a școlii de gimnastică din Iași⁸⁴. Într-un raport din 1939 citim că „profesoara și-a păstrat mlădierea și antrenamentul necesar pentru a lucra împreună cu elevele”, fiind foarte apreciată pentru rezultatele bune la dansurile naționale⁸⁵. După 1944, Eleonora Cronwald s-a refugiat în România, fiind mulți ani profesoară de educație fizică la școala Costescu din Bucureștii Noi.

O altă figură interesantă a școlii este Eufrosina Bebelo, născută Muziumski (1890), în satul Vășcăuți din jud.Orhei. Absolventă a liceului de fete Chișinău și a școlii superioare de Arte din Kiev (1913)⁸⁶, Bebelo a predat ca maestră suplinoare de lucru manual la școala medie rusă condusă de doamna Erhan, la Liceul nr. 1 „Regina Maria” din Chișinău, iar ulterior la „Dadiani”⁸⁷.

Maria general Dobrescu, inspector general în Ministerul Educației și afaceri de manuale de gospodărie casnică, era revoltată de prestația maestrei Bebelo: „elevele n-au știut absolut nimic întrucât nu li se predă, lucru ce se poate constata și din condica de prezență”. Profesoara „dă rețeta clasei fără explicații cum să prepare prăjitura. Elevele nu au idee și nici rețeta nu și-o copiază. A pus o elevă să curețe un Sirius, în care timp doar s-a așezat pe scaun și a asistat aproape toată ora la curățirea Siriusului...care se face într-un mod empiric. În concluzie, Bebelo „nu are pregătire pentru a preda gospodărie...”, recomandându-i să facă un stagiul de cel puțin un an sau dacă nu, școala să aducă în locul ei o absolventă a unei școli normale de gospodărie”⁸⁸.

⁸⁰ ANIC, Ministerul Educației, 368/1925, f. 277-278.

⁸¹ Arhivele Naționale Ilfov, Liceul Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, 3 aprilie 1930, f. 12.

⁸² Idem, Mary Dinculescu, 17 februarie 1938, f. 35v - 36.

⁸³ Idem, 28 martie 1939, f. 48.

⁸⁴ Idem, 30 noiembrie 1938, f. 45v.

⁸⁵ Idem, 13 decembrie 1939, f. 49.

⁸⁶ Idem, 368/1925, f. 277-278.

⁸⁷ ANIC, Ministerul Educației, 599/1923, f. 51.

⁸⁸ Arhivele Naționale Ilfov, Liceul Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, Maria Dobrescu. 24 martie 1930, f. 11.

Trei ani mai târziu situația era neschimbată. Bebelo, maestră de lucru și gospodărie – scrie Maria general Dobrescu – „face o crimă cu gospodăria”. Tema lecției era Spălatul rufelor. Profesoara le-a spus elevelor lucruri „care nu se pot practica din anumite considerațiuni chimice”. De pildă, „n-a știut pentru care motiv nu se înmoaie rufe cu apă fiartă”, „lucru pe care nu-l cunoaște nici dânsa după cum singură mi-a declarat în particular”. Bebelo nu respecta deloc programa, făcând „lecții accidental și după bunul plac”. Situația era intolerabilă fiindcă cursul de gospodărie „este singura instrucție de care se vor servi în viața lor casnică”⁸⁹.

În 1939 maestră la gospodărie era Aspazia Pătrășcanu, care se bucura de apreciere din partea superiorilor. A devenit un obicei ca în fiecare zi elevele să prepare și să ducă mâncare la 50 de copii vagabonzi⁹⁰.

În 1943, doar patru angajați ai școlii funcționau neîntrerupt din anii 1930: Maria Pescov, pedagog, Eleonora Cronwald, profesoară de gimnastică, Eleonora Mărdărescu, profesoară de filosofie și psihologie și Aspazia Pătrășcanu.

În 1944, cel mai vechi cadru didactic al școlii era Maria Pescova (născută Mițov în 1891), de naționalitate româncă, fiică de funcționar guvernamental. Imediat după absolvirea Liceului „Principesa Dadiani”, în 1911, ea a fost angajată ca învățătoare particulară, post pe care l-a deținut vreme de 33 de ani cu o scurtă întrerupere în timpul marelui război 1917-1918⁹¹. Ea era responsabilă cu administrarea bibliotecii⁹².

Elevele

Elevele liceului purtau uniformă, fiind „ordonate și disciplinate”⁹³.

În 1925, erau 338 de eleve: românce - 97, evreice - 188, rusoaice - 27, armence - 8, bulgăroaice - 4, germane - 2, poloneze - 8, alte naționalități - 4. Ștefan Ciobanu, cunoscut filolog și profesor basarabean, autor al monografiei Chișinăului, crede că Liceul „Principesa Natalia Dadiani” nu putea înmatricula mai multe românce, așa cum se întâmpla la „Regina Maria” și Liceul Eparhial de Fete, fiindcă nu avea internat. În celelalte licee de fete româncele erau mai mult de jumătate din totalul elevelor înmatriculate⁹⁴.

Peste 4 ani, în 1929, raportul dintre românce și alogene s-a echilibrat în favoarea primelor. Școala număra 351 eleve, repartizate pe șapte clase. După naționalitate avem următoarea situație: română 148, israelită 140, rusă 40, armeană

⁸⁹ Idem, Maria Dobrescu, 11 mai 1933, f. 23.

⁹⁰ Idem, M. Tutovan despre Aspazia Pătrășcanu, maestră la gospodărie 15 mai 1939, f. 47.

⁹¹ ANIC, Ministerul Educației, dos. 324/1932, f. 87, Născută Mițov, ea era fiică de ștaps-rotmistr, comuna Prigorodka.

⁹² Arhivele Naționale Ilfov, Liceul Principesa Dadiani, Registrul de inspecții, 14 mai 1938, 39v.

⁹³ Idem, 30 ianuarie 1928, f. 5v-6.

⁹⁴ Ștefan Ciobanu, *Monografia Chișinăului*, Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Basarabia, Chișinău, 1925, p. 96.

7, polonă 4, greacă 3, germană 5, ucraineană 4. În 1929 s-a înființat internatul liceului, unde erau cazate 11 eleve⁹⁵.

În anul școlar 1929-1930 erau 343 de eleve, dintre care 36 interne⁹⁶, iar în 1933, 325 eleve, cu 25 interne⁹⁷. În 1938, majoritatea elevelor erau românce. Din 400, 222 erau românce, 2-3 rusoaice, restul - evreice și alte naționalități. Școala avea 46 interne⁹⁸.

În 1941, școala avea 340 de eleve⁹⁹. În 1943 erau 365 eleve. Taxa anulă se ridica la 10 mii de lei. Totuși, școala oferea 19 burse, scutind parțial de taxă 149 de eleve¹⁰⁰. În toamna anului 1943 în școală învățau 446 de eleve, dintre care s-au retras în primele luni 43¹⁰¹.

Majoritatea elevelor provenea din rândul păturii mijlocii a populației urbane, a învățătorilor, funcționarilor administrativi și meseriașilor. De la țară erau foarte puține¹⁰².

Numărul mare de eleve într-o clasă, uneori și 60, mai ales de la primele clase de liceu, putea fi un inconvenient pentru profesor, care, „având în fața sa o mare masă de capete toate uniforme ca înfățișare, nu numai că nu poate studia nici moralitatea fiecăreia din ele, dar poate face chiar confuzie de nume”¹⁰³.

Internatul

În 1925, doar Liceul de băieți nr. 2 și Liceul „Principesa Natalia Dadiani” nu aveau internat. În 1929 a luat ființă un internat, care putea primi la început 11 eleve. În acest scop, a fost construită o bucătărie mare. Se dorea ca internatul să se mărească prin repararea camerelor din clădirea de pe strada A. Pușkin (Regele Ferdinand)¹⁰⁴. Ulterior, internatul a fost amenajat în corpul fostei școli primare și gimnaziale. Aici funcționa cabinetul medical al Anei Balabanu, infirmieria, dormitoare, sălile de spălat și băile¹⁰⁵.

În 1930, internatul costa 18 lei pe zi, egal cu rația unei eleve¹⁰⁶. Hrana era bine pregătită, iar elevele erau crescute într-o atmosferă de familie. Internatul era un adevărat cămin, care făcea posibilă apropierea și cunoașterea între eleve și profesoare¹⁰⁷.

⁹⁵ Arhivele Naționale Ilfov, Liceul Principesa Dadiani, Registrul de Inspecții, Mateevici, 23 ian 1929, f. 8-9.

⁹⁶ Idem, 2-3 septembrie 1930, f. 14.

⁹⁷ Idem, Maria Dobrescu, 11 mai 1933, f. 23.

⁹⁸ Idem, 14 mai 1938, f. 43.

⁹⁹ Idem, 1 decembrie 1941, f. 60v.

¹⁰⁰ Idem, 14-18 februarie 1943, f. 87-92.

¹⁰¹ Idem, 25 februarie 1944, f. 131.

¹⁰² Idem, 10 mai 1943, f. 124.

¹⁰³ Idem, 12 februarie 1936, f. 30.

¹⁰⁴ Idem, Inspector secundar V. Mateevici, 23 ianuarie 1929, f. 8-9.

¹⁰⁵ Idem, 14 mai 1938, f. 42.

¹⁰⁶ Idem, 2-3 septembrie 1930, f. 13v.

¹⁰⁷ Idem, 15 mai 1934, f. 26.

În 1943 școala oferea masă gratuită pentru 30 de eleve sărace. Cantina era susținută din cotizațiile elevelor și profesorilor și fondurile Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale. Echipa de 8 eleve făceau zilnic serviciu la bucătărie¹⁰⁸. În această perioadă, școala nu mai avea internat, dar asigura cazarea pe la gazde a 52 de eleve. Gazdele încheiau contracte cu școala, angajându-se să lucreze în interesul copilului¹⁰⁹.

Sărbători, premii și activități extrașcolare

Patronul spiritual al școlii era Cuvioasa Paraschiva, care era sărbătorită în fiecare an. În 1933, cu ocazia sărbătoririi sfintei, s-a făcut și împărțirea premiilor pe anul trecut. Directoarea a făcut o expunere a situației școlare, evidențiind faptul că un număr mare de eleve au primit calificativul „foarte bine” și „excepțional” la sesiunile de bacalaureat din lunile iunie și septembrie¹¹⁰.

Directoarea Galin și preotul Vâlcov se întreceau în organizarea de serbări și manifestări cu caracter religios și artistic. În 1938, Ioachim Obadă, inspector ajutor al Basarabiei, constată că „directoarea știe să organizeze serbări cultural-artistice cât se poate de reușite”, iar preotul e „suflet blând și plin de bunătate, un idealist”. În programul șezătorii la care a participat erau înscrise conferințe asupra sufletului omului, dar și recitări de poezii religioase și muzică bisericească¹¹¹.

În 1934 a fost organizat de elevele clasei a VIII-a un festival artistic și bisericesc, sub îndrumarea profesoarei de geografie Măță. A impresionat în special lucrarea „Simfonia Mării”, compusă de eleva Bâcov, inspirată dintr-o excursie făcută de școală în vacanța de vară la gurile Dunării, Marea Neagră și Dobrogea. Au urmat conferințele elevelor Ababei și Bâcov, aplaudate de publicul „numeros și distins”. Aceste manifestări arată „legătura ce domnește între școală și părinți”¹¹². În fiecare vacanță de vară școala organiza excursii în diverse locuri din țară. Aceste drumeții erau prilej pentru ca elevele să învețe lucruri noi, să adune plante medicinale, plante pentru ierbarul școlii și alte materiale necesare în confecționarea instrumentarului didactic¹¹³.

În 1938, liceul se mândrea cu o colecție impresionantă de albume de literatură română, atlase geografice și hărți, ierbare, și alte obiecte artistice care erau confecționate de eleve sub îndrumarea profesoarelor lor, care „au stârnit admirația chiar a domnului dr. Constantin Angelescu, ministrul Educației Naționale”, scrie inspectorul Radu Cosmin. O altă manifestare anuală era „Săptămâna Cărții”¹¹⁴.

¹⁰⁸ Idem, 18 februarie 1943, f. 87.

¹⁰⁹ Idem, 18 februarie 1943, f. 87.

¹¹⁰ Idem, inspector I. Velichi, 12 octombrie 1933, f. 24v-25.

¹¹¹ Idem, Ioachim Obadă, inspector ajutor administrator al regiunii X. 31 martie 1938, f. 37.

¹¹² Idem, 7 decembrie 1934, f. 28.

¹¹³ Idem, 17 iunie 1942, f. 76.

¹¹⁴ Idem, 14 mai 1938.

Concluzii

Puțini oameni știu astăzi că în somptuosul palat care adăpostește Muzeul Național de Artă al Moldovei a funcționat altădată o școală de fete renumită pentru calitatea și pregătirea corpului profesoral.

Sistemul de învățământ din Basarabia a trecut prin schimbări fundamentale după unirea provinciei cu Vechiul Regat. Școala națională românească era aproape inexistentă, iar gradul de „rusificare” a provinciei extrem de ridicat. Liceul „Principesa Natalia Dadiani”, înființat la sfârșitul secolului al XIX-lea, a devenit dintr-o școală exclusiv rusească una românească. Acest proces s-a înfăptuit treptat și pe mai multe planuri. A crescut treptat numărul elevelor de etnie română și au fost aduși profesori din Vechiul Regat, fără însă a-i elimina din sistem pe basarabeni sau pe cei cu studii în Rusia imperială.

Această școală a fost un exemplu de toleranță etnică și religioasă, care a contribuit mult la dezvoltarea învățământului de fete în Basarabia interbelică.

Summary

The Princess Natalia Dadiani Girl High School was founded by a Russian teacher in 1900. This article focuses on the regular school curriculum and the extracurricular activities, and the nature and quality of relationship interactions between teachers and students during the interwar period. Between 1918 and 1940 the private and public schools of Bessarabia, including the elite Dadiani high school for girls in Chișinău, were incorporated into the Romanian national educational system.

Natalia Mafteuță*

PRINCIPII ALE POLITICILOR EDUCAȚIONALE DE STAT ÎN CONSTITUȚIILE UNOR STATE EUROPENE DIN PERIOADA INTERBELICĂ (ROMÂNIA, POLONIA, IUGOSLAVIA, GERMANIA, URSS)

Pentru prima dată ideea de *drept la educație* apare în urma Revoluției franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, versiunea din 1793,¹ se menționează că educația este necesară tuturor și că societatea trebuie să favorizeze prin întreaga ei putere evoluția rațiunii publice și să aducă educația până la ușa fiecărui cetățean. În același timp, apare ideea de implicare a statului privind aplicarea acestui drept. Pe parcursul secolului al XIX-lea aceste concepte au fost asimilate de majoritatea statelor europene². După Primul Război Mondial, ele capătă forme mai ample, ceea ce reprezintă un progres în politica educațională și culturală europeană. În noul context politic, dreptul la educație se extinde. Apare educația multilaterală (profesională, religioasă, națională, fizică etc.), iar școlii îi revine menirea să cuprindă în sfera sa de activitate nu doar copiii, ci și tineretul și adulții. Spre exemplu, Constituția iugoslavă, din 28 iunie 1921, prevedea următoarele: „Statul urmărește ca toți cetățenii să aibă posibilități egale de pregătire în acele domenii de activitate, spre care aceștia au înclinație. În acest scop, statul dirijează învățământul profesional și asigură ajutorul permanent pentru elevii talentați cu posibilități materiale limitate”³.

Constituția sovietică din 1936 consacra învățământul profesional tehnic, de producere și agronomic, declarat gratuit pentru „oamenii muncii”, organizat „... în cadrul uzinelor, sovhozurilor, colhozurilor, stațiilor de mașini și tractoare”⁴ și realizat conform unor principii ce nu prevedeau o selectare a elevilor cu înclinații speciale. Din anchetele completate de către doritorii de a studia în instituțiile

* **Natalia Mafteuță**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ *Les constitutions de la France depuis 1789*. Presentation par Jacques Godechot doyen de la Faculté des Lettres et Sciences humaines de Toulouse. Paris, 1979, p. 79-92; *Конституции и законодательные акты буржуазных государств* (XVII-XIX вв). Сборник документов под редакцией профессора П. Н. Галанзы. Москва, 1957, с. 330.

² Gr. Iunian, *Abuzurile de autoritate și garanțiile cetățenești* // Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor, București, 1990, p. 499.

³ Art. 22. *Constituția Regatului sârbilor, croaților și slovenilor din 28 iunie 1921* // *Конституции буржуазных стран*. Том II. Средние и малые европейские страны. Москва – Ленинград, 1936, с. 51.

⁴ Art. 121. // *Конституции Союза ССР и союзных республик с приложениями о выборах в Верховный Совет СССР*. Москва, 1937, с. 19.

de învățământ și la cursurile din cadrul facultăților muncitorești pentru anul de studii 1926-1927 constatăm că unul din criteriile cele mai importante în selectarea candidatului era apartenența sa socială și de partid⁵. Treptat, condițiile de selectare devin mai rigide, către anul 1928 preferință se dădea candidaților de origine proletară, din categoria „muncitorilor” sau „foștilor muncitori”, precum și celor ce aveau o vechime de cel puțin 5 ani de activitate în rândurile partidului, sindicatelor sau în cadrul „Armatei Roșii”⁶.

Până în anul 1918 învățământul din România funcționa conform principiilor Constituției din 1866, aceasta fiind o constituție liberală după modelul belgian. În urma Marii Uniri, apare necesitatea unificării spirituale a tuturor românilor aflați în trecut sub regimuri străine și solidarizării tuturor cetățenilor „de orice limbă, rasă și credință”, în scopul deșteptării „sentimentelor de încredere și adeviziune către noua patrie”⁷. Revizuirea Constituției era dictată și de necesitatea respectării stipulațiilor Conferinței de Pace de la Paris și a altor dispoziții de ordin internațional. În Constituția României adoptată în martie 1923⁸, dispozițiile privitoare la învățământul public se conțineau în articolul 24, domeniul respectiv având la bază principiile libertății, gratuității și obligativității.

Concomitent, politica de instruire și educație a tinerilor și adulților din România era promovată prin organizarea diverselor centre culturale⁹, cursuri care aveau drept scop cultivarea tineretului precum și a vârstnicilor. În 1927, la inițiativa Ministerului Instrucțiunii, se adoptă decizia privind crearea pe teritoriul României a 7 regiuni de „intensă propagandă culturală”, acestea având ca scop acțiunea de luminare a satelor, de „întărire sufletească a maselor poporului românesc din regiunile cu populațiune eteroglotă”¹⁰. În cadrul centrelor culturale se țineau conferințe în diverse probleme sociale, economice; se organizau șezători și spectacole la care participa toată populația din localitate. Evenimentele culturale respective, cu o puternică încărcătură educativă, erau organizate și susținute de către pedagogi, medici, avocați, preoți și alți funcționari publici. În cadrul centrelor funcționau biblioteci, iar în unele localități erau și săli de

⁵ AOSPRM, Fond 49, inv 1, dos. 781, f. 22, 25.

⁶ Ibidem, dos. 1330, f. 5, 7, 13.

⁷ Ion Nistor, *Învățămintul în viitoarea constituție*. // Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor, București : Humanitas, 1990, p. 520.

⁸ *Constituțiunea, promulgată cu Decretul Regal nr. 1360 din 28 martie 1923* // Monitorul Oficial, nr. 282, 29 martie 1923.

⁹ La inițiativa intelectualității românești, la Chișinău, la 18 februarie 1918, este creat centrul cultural, Universitatea Populară.

¹⁰ Cele 7 regiuni culturale din România cuprindeau: I. – județele: Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț, Suceava; II. – județele: Hotin, Bălți, Iași, Lăpușna, Orhei, Tighina, Soroca; III. – județele: Cahul, Covurlui, Cetatea Albă, Ismail; IV. – județele: Caliacra, Constanța, Durustor, Tulcea; V. – județele: Caraș, Hunedoara, Severin, Timiș-Torontal, Arad; VI. – județele: Sălaj, Bihor, Maramureș, Satu-Mare; VII. – județele: Cluj, Someș, Turda. // ANRM, Fond 1477, inv. 1, dos. 200, f. 3.

spectacol, ba chiar și instalații de cinema¹¹. Ministerul Instrucțiunii, prin intermediul „Casei Școalelor”, contribuia la completarea fondurilor acestor instituții cu materiale didactice, filme, rechuzită și alte resurse necesare pentru buna lor funcționare¹². În 1928, doar în județul Bălți funcționau 21 de astfel de centre culturale¹³. În Legea Învățământului normal și normal – primar, adoptată în 1924, erau prevăzute condițiile de organizare și activitate a școlilor de lichidare a analfabetismului pentru persoanele în vârstă. Pentru populația de la sate erau organizate școli și cursuri agricole¹⁴.

După Primul Război Mondial se observă o schimbare a raporturilor dintre școală – stat – societate. În numele ideii de solidaritate și ordine publică are loc o limitare a drepturilor fundamentale ale cetățeanului și afirmarea monopolului statului pe unele segmente educative. Articolul 120 al Constituției cehoslovace, adoptate în 1920, stipula că crearea instituțiilor de învățământ și educație particulare „se permite numai în limitele fixate de lege”. Dreptul de conducere și supraveghere asupra întregului proces de instruire și educație aparținea „administrației de stat”¹⁵.

Către anii '30, constituțiile statelor europene statuau necesitatea educației în spirit național. Această politică se promova în majoritatea țărilor europene, dar mai accentuată era în Germania, Italia, Cehoslovacia și Polonia. În Germania și Italia această politică a evoluat într-un naționalism ontologic, care considera națiunea o expresie supremă și ultimă în organizarea socială, iar datoria individului era de a o recunoaște ca o realitate superioară. În acest scop, Germania înlocuiește „Constituția de la Weimar” cu legi, ordonanțe și programe la indicația lui Hitler.

Dacă în constituțiile statelor europene, adoptate înainte de Primul Război Mondial, era prevăzută doar libertatea învățământului, fără a se preciza natura și limitele acestei libertăți, apoi, în cele din perioada interbelică, se observă delimitarea sferei de aplicare a libertăților. Dacă anterior statul își asuma doar obligația instituirii primare obligatorii pentru toți copiii, mai târziu, apare tendința instituirii, prin legislație, a obligativității educației întregului popor. O situație aparte se constată în Rusia Sovietică. Instruirea obligatorie și gratuită se extinde și aici, dar aceste dizpoziții (principii) privesc doar pe muncitori și țărani. Conform elaborărilor teoretice de construcție a societății socialiste, celelalte categorii și pătri sociale trebuiau să dispară. În plan propagandistic, scopul principal al

¹¹ Ibidem, fila 3 verso.

¹² ANRM, Fond 1477, inv. 1, f. 52, 57.

¹³ Ibidem, fila 6.

¹⁴ *Cursurile și școlile țărănești*. București, 1939.

¹⁵ Art. 120. 1) Organizarea instituțiilor de învățământ și educație particulare se permite numai în limitele fixate de lege. 2) Dreptul de conducere și supraveghere asupra întregului proces de instruire și educație îi aparține administrației de stat.” Конституция Чехословацкой Республики, 29 февраля 1920 г. // În Конституции буржуазных стран. Том II. Средние и малые европейские страны. Москва – Ленинград, 1936, с. 34.

acestor politici era „suprimarea întregii exploatare a omului de către om, anularea completă a diviziunii societății în clase, **exterminarea nemiloasă a exploataților**, stabilirea organizației socialiste a societății și victoria socialismului în toate țările...”¹⁶.

Principiile fundamentale care au stat la baza învățământului în legislația europeană interbelică au fost: libertatea, obligativitatea și gratuitatea, acestea fiind derivate din principiile politice ale libertății și egalității. Principiul libertății învățământului pornește de la principiul libertății civile și stă la baza liberalismului clasic. Obligativitatea și gratuitatea studiilor au evoluat din principiul egalității, caracteristic curentului democratic. Introducerea principiului obligativității și gratuității învățământului primar avea drept cauză și rațiunea de stat. Încă din secolul al XVIII-lea se credea că instruirea și educația maselor va aduce după sine mai multă pace spiritelor și încetarea războaielor țărănești¹⁷.

Aplicarea principiului libertății învățământului începe către sfârșitul secolului al XIX-lea, în Franța, ca necesitate a eliberării școlii de sub tutela bisericii catolice. Sistemul instructiv francez devine o arenă de luptă dintre biserică și grupările ostile reprezentate de stat. Constituția din 1791¹⁸ proclamă libertatea instruirii, iar învățământul devine o datorie a statului față de cetățean. Reformele inițiate de Napoleon Bonaparte reduc libertatea instituțiilor de învățământ; școlile libere devin școli de stat. Ulterior, prin Legea Guizot din 1833, se acordă libertatea învățământului primar. În 1850, conform Legii Falloux, se permite înființarea de școli secundare de către particulari. Iar, în 1875, libertatea de a înființa școli particulare se extinde și asupra învățământului primar. Așadar, la origini libertatea învățământului era interpretată ca o formă de neutralitate a școlii față de instituțiile religioase. Ulterior, acest principiu a fost împrumutat și de alte state, fiind interpretat în dependență de contextul istoric.

Prima conflagrație mondială și schimbările teritoriale produse pe continentul european au condus la reformularea principiului libertății. Națiunile care au scăpat de jugul imperial și care, drept consecință, și-au recăpătat statalitatea au conștientizat importanța acestui principiu. În urma luptei de eliberare națională apare necesitatea consolidării spirituale și etnice. Are loc delimitarea granițelor libertăților, precizându-se că doar știința și artele sunt libere¹⁹. În Constituția

¹⁶ Art. 3., Конституция РСФСР, 1918 г. // Конституции и конституционные акты СССР (1918-1937). Сборник документов. Под общей редакции Вышинского А. Я., АН СССР. Москва, 1940.

¹⁷ Alexandru Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, 1994; Alesandru Duțu, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, București, 1982; P. Cornea, *Originele romantismului românesc*, București, 1972.

¹⁸ *Les constitutions de la France depuis 1789*. Presentation par Jacques Godechot doyen de la Faculte' des Lettres et Sciences humaines de Toulouse. Paris, 1979, p. 33-67; Конституции и законодательные акты буржуазных государств. Сборник документов под редакцией профессора П. Н. Галанзы. Москва, 1957, с. 250.

¹⁹ Art. 16. Arta și științele sunt libere; ele se bucură de protecția și sprijinul statului... Învățământul universitar e liber...

României din 1923²⁰ principiul libertății învățământului se situează pe primul loc. Potrivit art. 24, „învățământul este liber în condițiile stabilite prin legile speciale și întrucât nu va fi contrar bunelor moravuri și ordinii publice”. Formularea articolului „învățământul este liber în condițiile stabilite de lege...” apare ca o intenție de a limita puțin din hotarele libertății instrucției, prin apariția ulterioară a unor noi legi. Comparativ cu constituțiile neolibérale ale unor state din perioada interbelică (Germania, Polonia, Cehoslovacia etc.), Constituția României apare superioară sub aspectul libertății învățământului.

Înscrierea principiului libertății în Constituția României din 1866 venea nu din dorința de a se face o delimitare între autoritatea bisericească și laică, precum a fost în Franța. În spațiul românesc nu a existat un conflict între stat și biserică, dimpotrivă, începuturile culturii românești s-au dezvoltat în cadrul bisericilor și mănăstirilor. Caracteristic pentru provinciile românești este că acest principiu apare din dorința de a-și dobândi independența de stat. În secolul al XX-lea păstrarea principiului libertății depline în constituție nu se mai justifică. Aplicarea principiului libertății depline este posibil doar pentru statele puternice, iar pentru țările care abia își cuceriseră independența teritorială acest lucru era riscant. Pentru România, care abia renăscuse din ruinele războiului, cu hotare

Toate școlile trebuie să dea educație morală și să dezvolte conștiința civică într-un spirit de unitate națională și de toleranță religioasă...”, *Конституция Королевства сербов, хорватов и словен, 28 июня 1921 г. // Конституции буржуазных стран. Том II. Средние и малые европейские страны. Москва – Ленинград, 1936, с. 49;*

Art. 117. Cercetările științifice și publicarea lor sunt libere. Orice cetățean are dreptul de a preda, fonda și administra școli sau instituții de educație, dacă împlinește condițiile cerute de lege, relative la titlurile sale, la siguranța copiilor încredințați lui și dacă are o atitudine loială față de stat...

Toate școlile și instituțiile de educație, publice sau private vor fi controlate de autoritățile statului în limitele fixate de legi...”, *Конституция Польши 17 марта 1921 г. // Конституции буржуазных стран. Том I. Конституции великих держав и западных соседей СССР. Москва – Ленинград, 1935.*

²⁰ Constituția României, care a reglementat și sfera instructiv-educativă din perioada interbelică, a intrat în vigoare pe data de 29 martie 1923. Necesitatea adoptării unei noi constituții s-a datorat schimbărilor survenite după Primul Război Mondial: modificările teritoriale, creșterea numărului populației și reformelor care au urmat. Adoptarea noii legi supreme a fost precedată de elaborarea unor proiecte semnate de D. Ioanițescu, C. Stere, C. Boilă și C. Berariu. În aceste proiecte constituționale a fost expusă poziția principalelor grupări politice: anteproiectul lui Ioanițescu cuprindea poziția Partidului Liberal, C. Stere expunea poziția Partidului Țărănesc, C. Boilă reprezenta poziția Partidului Național din Ardeal, iar C. Berariu reprezenta Bucovina. În toate aceste „ante-proiecte” ideea învățământului ca concept era asemănătoare. În final, a fost adoptată Constituția în baza proiectului propus de liberali. În linii generale, Constituția din 1923 repetă principiile politicii școlare a Constituției din 1866. Principiul de bază este exprimat prin libertatea învățământului în corespundere cu „bunele moravuri” și a ordinii publice. Al doilea principiu expus în Constituția din 1923 era obligativitatea și gratuitatea învățământului primar. Toți copiii apti de școală erau obligați să frecventeze cursul primar, care cuprindea două nivele: „primar” și „supraprimar” cu 4 și respectiv 3 ani de studiu. Iar statul garanta gratuitatea învățământului în școlile publice. Pentru realizarea celor două principii, constituția obligă statul, centrele județene, comunele să ofere „ajutoare și înlesniri” elevilor lipsiți de mijloace.

fragile, cu vecini ce exprimau tendințe revizioniste și cu o diversitate etnică și culturală rezultată din dominația străină a provinciilor românești, această decizie era contraindicată. Și în Polonia, și în Iugoslavia, state care au parcurs un destin istoric asemănător, libertățile au fost delimitate clar, astfel încât consolidarea statalității lor să fie la adăpost.

O situație diametral opusă constatăm în Rusia sovietică și Germania nazistă. Odată cu revoluția bolșevică și instituirea naționalismelor în Italia și Germania, libertatea învățământului a luat sfârșit. Aceste state, deși total diferite din punct de vedere al organizării politice, au aplicat aceleași metode în politica culturală. Statul își asumă primatul față de individ și familie, iar tineretul este educat în așa mod, ca el să aparțină statului cu „trup și suflet”. Dacă în statele democratice știința și filosofia erau considerate valori obiective, situate în afara politicului, atunci, în Germania nazistă și Rusia comunistă ele erau puse în slujba ideologiei de stat (în Germania are loc naționalizarea științei, iar în URSS știința servește Partidul Comunist).

Principiul obligativității are o aplicare mai limitată decât principiul libertății învățământului, deoarece obligativitatea se extinde doar asupra treptei primare. În anii interbelici școlarizarea obligatorie era una din problemele cele mai actuale ale pedagogiei și soluțiile variaau de la stat la stat. Originea principiului obligativității se regăsește, de asemenea, în Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului, versiunea din 1793:²¹ „... Societatea trebuie să favorizeze din toată puterea progresele rațiunii publice și să pună instrucția la îndemâna tuturor cetățenilor”. Astfel, pentru stat apare obligația de a oferi instruire tuturor cetățenilor, iar pentru cetățeni - dreptul de a studia.

Unele state în constituțiile lor din perioada interbelică prevăd obligativitatea cursului primar, altele prevăd și durata obligativității. Spre exemplu, în Constituția Poloniei era prevăzută obligativitatea părinților de a asigura educația copiilor, „...pentru a face din ei buni cetățeni ai patriei și de a le asigura cel puțin învățământul primar”²². În Constituția germană apare obligativitatea pentru toate unitățile administrative de a prevedea resurse publice în vederea ascensiunii celor cu mai puțină stare în școlile medii și superioare și, în special, să ajute părinții

²¹ *Les constitutions de la France depuis 1789. Presentation par Jacques Godechot doyen de la Faculte' des Lettres et Sciences humaines de Toulouse. Paris, 1979, p. 79-92; Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII-XIX вв.). Сборник документов под редакцией профессора П. Н. Галанзы. Москва, 1957, с. 330.*

²² Art. 94. Cetățenii au datoria de a da educație copiilor lor, de a face din ei buni cetățeni ai patriei și de a le asigura cel puțin învățământul primar.

Art. 103. Copiii privați din punct de vedere al educației de grijile paterne au dreptul la ajutorul și protecția statului în limitele fixate de lege... Munca salariată a copiilor, care au mai puțin de 15 ani, munca de noapte a femeilor și a adolescenților în diferite ramuri ale industriei vătămătoare pentru sănătate este interzisă... E interzis de a ocupa cu munca copii sau adolescenți înainte de a frecventa școala.” Конституция Польши, 17.03.1921 г. // Конституции буржуазных стран. Том I. Конституции великих держав и западных соседей СССР. Москва – Ленинград, 1935.

în educația copiilor²³; constituția iugoslavă obliga statul „...de a face legi și a lua măsuri de protecție sanitară și educativă a întregului popor²⁴.

Statele naționaliste au excelat în realizarea unor noi forme de obligativitate școlară. Spre exemplu, în Germania se introduce al noulea an de școală primară, așa-numitul „das landjahr”, pe care elevii erau obligați să-l petreacă la țară²⁵.

Principiul obligativității școlare este prezent și în Constituția României. Acesta se referă la obligativitatea copiilor de a urma școala primară. În comparație cu constituția germană, în care necesitatea obligativității școlare sună clar și ferm și sunt delimitate responsabilitățile întregii societăți privitor la educarea tinerii generații, în constituția română el este expus într-o formă mai generală²⁶. Gratuitatea învățământului este al treilea principiu care stă la baza politicii edu-

²³ Art. 145. Instrucția este obligatorie. La baza împlinirii acestei îndatoriri se află școala poporului cu opt ani de clasă cel puțin, și școală complementară anexată la ea, pentru tinerii până la 18 ani impliniți.

Art. 146. De altă parte trebuie să se creeze la cererea părinților școli populare (volksschulen) conforme cu credințele sau cu concepția lor despre lume, așa ca o școlaritate bine organizată... Toate unitățile administrative trebuie să prevadă mijloace în vederea ascensiunii și celor cu mai puține mijloace în școlile medii și superioare și în special să ajute pe părinți în educația copiilor...”

Art. 147. Regimul public trebuie organizat după un plan de ansamblu... Această organizare trebuie să țină seama de diversitatea vocațiilor, precum în alegerea școlii pentru fiecare copil în parte; trebuie să se țină seama de aptitudinile și înclinațiile lui, nu de situația economică, socială sau de credințele religioase ale părinților lui.” Веймарская Конституция, 1919. // ibidem

²⁴ Art. 16. V. Toate școlile trebuie să dea educație morală într-un spirit de unitatea națională și de toleranță religioasă.

Învățământul primar e general și obligator...

XII. Statul va favoriza opera de educație națională.

Art. 22. Statul va organiza educația profesională și asistența permanentă pentru educația lor, a copiilor săraci și înzestrați.

Art. 27. Statul se ocupă: 1) de ameliorarea condițiilor igienice generale și sociale, care influențează asupra sănătății naționale; 2) de protecția specială a mamelor și copiilor de vârstă mică; 3) de protecția sănătății tuturor cetățenilor; 4) de lupta contra bolilor contagioase acute și cronice ca și contra abuzului de alcool; 5) de asistența medicală gratuită și de furnizarea gratuită a medicamentelor și altor mijloace de ameliorare a sănătății naționale pentru cetățenii săraci”; Конституция Королевства сербов, хорватов и словен, 28 июня 1921 г. // Конституции буржуазных стран. Том II. Средние и малые европейские страны. Москва – Ленинград, 1936, p. 51

²⁵ Aceste școli au fost o inovație pedagogică germană. Conducerea nazistă dorea să încadreze tinerimea în popor și să cultive forțele spiritului și a trupului. Astfel, ultimul an de școală primară elevul urma să-l petreacă în afara școlii, la țară. Aici el trebuia să se pătrundă de sensul vieții rurale și a activității economice a țăranului. Această inovație a fost introdusă mai întâi în Prusia, în 1934. Pentru elevii școlilor secundare se prevedea trei săptămâni de trai la țară. O altă formă de educație a tineretului hitlerist (copii între vârsta de 10-14 ani), era organizarea taberelor în zilele de sâmbătă. Pe parcursul întregii zile, între orele 7-19, se desfășurau activități de formare a deprinderilor de supraviețuire în diferite condiții.

²⁶ Art. 24. ...Învățământul primar este obligator. În școlile statului, acest învățământ. Statul, județele și comunele vor da ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace, în toate gradele învățământului, în măsura și modalitățile prevăzute de lege. *Constituția României din anul 1923.*

cației. Acesta, de asemenea, este un produs al Revoluției franceze²⁷. Suspendarea taxelor școlare pentru studiile primare a fost o adevărată revoluție în domeniul educației. Dacă până atunci învățătorul era remunerat de către părinte, după reformă, munca dascălului este remunerată de către stat. Prin introducerea gratuității școlare, copiii din familiile cu mijloace modeste obțin posibilitatea de a însuși o cultură elementară, aceasta fiind o adevărată cucerire a umanității. După 1918, principiul gratuității învățământului capătă noi valențe și interpretări. În constituțiile statelor europene el se regăsește în redactări mai extinse: gratuitatea furniturilor școlare (Germania)²⁸, acordarea de ajutoare elevilor silitori pe tot parcursul studiilor până la terminarea învățământului superior (Polonia)²⁹; educația pe cheltuiala statului a copiilor privați de sprijinul părintesc (Polonia)³⁰; implicarea autorităților administrative locale și centrale la susținerea financiară a elevilor buni (Germania)³¹. În Rusia Sovietică, gratuitatea învățământului, deși declarată la nivel constituțional, era aplicată doar pentru copiii țăranilor și muncitorilor. Celelalte categorii sociale nu sunt menționate în constituție³², din simplu motiv că acestora nu le erau recunoscute deplinătatea drepturilor politice.

În România, principiul gratuității învățământului pătrunde începând cu Constituția din 1866, ca mai apoi, în Constituția din 1923, acesta să fie prezent în următoarea redacție: „...în școlile statului acest învățământ se va da gratuit. Statul, județele și comunele vor da ajutoare și înlesniri elevilor lipsiți de mijloace în toate gradele învățământului în măsura și modalitățile prevăzute de lege”³³. Acordarea de înlesniri și ajutoare pentru elevii săraci este o prevedere nouă, care nu se regăsește în Constituția din 1866. Comparând formula gratuității școlare din România cu prevederile respective din alte state, putem afirma că se cerea o

²⁷ Aceste cuceriri sunt caracteristice doar pentru învățământul laic. În școlile de pe lângă biserici și mănăstiri elevii nu plăteau taxe școlare. De asemenea, erau scutiți de taxe și elevii școlilor pedagogice și teologice.

²⁸ Art. 145, al. I. Instrucția și furniturile școlare sunt gratuite în școlile primare și complementare...”, *Веймарская Конституция*, 1919. // *Конституции буржуазных стран*. Том I. *Конституции великих держав и западных соседей СССР*. Москва – Ленинград, 1935.

²⁹ Art. 119. Învățământul e gratuit în toate școlile statului sau ale comunităților locale autonome. Statul asigură burse elevilor deosebit de bine înzestrați, dar săraci care frecventează așezămintele școlare secundare și superioare.... *Конституция Польши*, 17.03.1921 г. // *Ibidem*.

³⁰ Art. 103. ...copiii privați din punct de vedere moral de grijile părinților au dreptul la ajutorul și protecția statului, în limitele fixate de lege. *Конституция Польши*, 17.03.1921 г. // *Ibidem*.

³¹ Art. 146. al. II ...Imperiul, landurile și comunele trebuie să prevadă resurse publice în vederea ascensiunii celor cu mai puțină stare în școlile medii și superioare și în special să ajute pe părinți în educația copiilor... *Веймарская Конституция*, 1919. // *Ibidem*.

³² Art. 17. În scopul de a asigura proletariatului mijloacele reale de a se instrui, Republica Rusă a Sovietelor Socialiste își face o datorie din a da lucrătorilor și țăranilor instrucția gratuită, completă și întreagă, *Конституция РСФСР*, 1918 г. // *Конституции и конституционные акты СССР (1918-1937)*. Сборник документов. Под общей редакцией Вышинского А. Я., АН СССР. Москва, 1940.

³³ Art. 24. al. III și IV, Constituțiunea, promulgată cu Decretul Regal nr. 1360 din 28 martie 1923 // *Monitorul Oficial*, nr. 282, 29 martie 1923.

completare privitoare la gratuitatea furniturilor școlare. Această completare ar fi putut să contribuie la sporirea frecvenței școlare a elevilor lipsiți de mijloace. O altă deosebire este în modalitatea de acordare a ajutoarelor. Dacă în celelalte țări europene ajutoarele urmau a fi distribuite elevilor săraci, dar merituosi, atunci în Constituția României se prevedea ajutoare pentru toți copiii din familii sărace. În același timp, gratuitatea studiilor cuprindea întreaga treaptă a învățământului primar, care cuprindea 7 clase³⁴.

România a fost unul din puținele state europene interbelice în care principiul libertății școlare a fost cel mai puțin afectat de către curentele ideologice ale timpului. În privința particularității obligativității școlare, acesta cuprindea nu numai obligativitatea statului de a oferi instruire, dar și obligativitatea părinților de a-și trimite copii la școală, obligativitatea pentru comune, județe, armată, presă să asigure educația copiilor, tinerilor, a întregului popor. În perioada interbelică urmărim un vast proces de captare și subordonare a vieții sociale. În statele fasciste (Germania, Italia) și totalitare (URSS) acest proces a căpătat proporții imense, care a dus la consecințe dezastruoase. Evoluția principiului gratuității învățământului demonstrează progresul politicilor școlare în statele europene din perioada interbelică. Dacă în secolul al XIX-lea el prevedea doar gratuitatea studiilor primare, atunci în secolul XX observăm că unele state oferă ajutoare, înlesniri pentru copiii săraci, manuale, rechizite școlare gratuite, protecție pentru copii lipsiți de grija părintească. Aceasta abordare oferea posibilități egale tuturor tinerilor cu capacități de a urma școala secundară și superioară. Gratuitatea învățământului a fost unicul principiu care nu a fost modificat de către „statele naționaliste”. El a fost adoptat mai târziu și de către URSS.

Summary

In the interwar period we see a large process of intake and dependency of the social life. In the fascist states (Germany, Italy) and the totalitarian ones (USSR) this process got high proportions which created disastrous consequences. The evolution of the free education show the progress of the European countries' school policy during the interwar period. If in the 19th century this process provided free education only for the primary school, then, in the 20th century, we see that some states offer help and facilities for poor children, such as textbooks, free school supplies and protection for the children who lack the pastoral care. This gave the possibility to every young person to have the ability to continue the secondary and high school.

³⁴ În perioada interbelică, în România, conform Legii Învățământului primar și normal-primar din 1924, învățământul primar cuprindea două cicluri: „primar” și „supraprimar”, cu durată de 7 ani de studiu (cu patru și respectiv trei ani de studiu).

Gheorghe Nicolaev*

FILE DIN ISTORIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ARTĂ AL MOLDOVEI (1944-1990): REALIZĂRI ȘI IMPEDIMENTE

Muzeul Național de Artă al Moldovei (în continuare - Muzeul) este un important centru de cultură și spiritualitate din Republica Moldova, misiunea lui fiind colectarea, păstrarea, cercetarea, restaurarea și popularizarea operelor în domeniul artelor frumoase. Deși Muzeul joacă un rol important în protecția și valorificarea patrimoniului cultural mobil în domeniul artelor plastice în Moldova de la Est de Prut, până în prezent istoria și activitatea acestei instituții nu s-au aflat în centrul atenției cercetătorilor și a istoricilor. Excepție, în acest sens, este studiul elaborat de către criticul de artă Kir Rodnin¹, care conține mai multe informații prețioase privind istoria formării Fondului de artă medievală a Moldovei și activitatea de colecționare a Muzeului până la finele anilor 60 ai secolului trecut, legate de întemeierea acestui fond. Date succinte privind crearea și activitatea Muzeului, descrierea colecțiilor lui se conțin în unele ediții enciclopedice în domeniul literaturii, artei² și muzeologiei³, dar și în cuvântul introductiv al unor albumuri și cataloage, în care sunt expuse lucrări mai valoroase ale Muzeului⁴. Mărturii interesante ce țin de istoria apariției Muzeului și de activitatea sa de restaurare a operelor se conțin în studiul introductiv la catalogul lucrărilor restaurate expuse spre vizionare publicului în anul 2011 (cuvânt înainte de Constantin Ciobanu, doctor în studiul artelor, și Vasile Negruță, pictor restaurator)⁵. Activitatea expozițională a Muzeului este reflectată mult mai deta-

* **Gheorghe Nicolaev**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Роднин К. Д., *К итогам собирательной деятельности Государственного Художественного Музея ССРМ* (Rodnin K.D., *Cu privire la totalurile activității de colecționare a Muzeului de Stat de Arte Plastice al RSSM*) – În culegerea: Роднин К. Д., *Средневековое искусство Молдовы*. Кишинев, 1990 (Rodnin K.D., *Arta Medievală a Moldovei*. Chișinău, 1990.).

² *Literatura și Arta Moldovei*, vol. 2. Chișinău, 1986.

³ *Enciclopedia Muzeologiei din Republica Moldova*/ autori: Elena Ploșniță, Mihai Ursu. Chișinău, 2011.

⁴ *Государственный художественный музей Молдавской ССР Альбом* / Автор составитель и художник макета Е. Б. Барашков. Кишинев, 1982 (*Muzeul de Stat de Arte Plastice al RSS Moldovenești* / Autor-alcătuitor și pictor al machetei - E. B. Barașkov. Chișinău, 1982); *Muzeul de Stat de Arte Plastice al RSS Moldova*. / Autor de sinteză și alcătuitor T. Stăvilă. Chișinău, 1990; *Muzeul Național de Artă a Moldovei: Colecția Pictură Națională*. Album (textul introducerii realizat de Constantin I. Ciobanu). Chișinău, 2015 ș. a.

⁵ *Restaurarea – cheazăia păstrării patrimoniului național. Conservarea. Catalog* / Cuvânt înainte de Constantin I. Ciobanu și Vasile Negruță. Chișinău, 2001 (Lucrarea include descrierea a 202 opere readuse la viață din cadrul Muzeului Național de Arte Plastice, pentru prima oară fiind

liat în monografia *Artele plastice din Republica Moldova în contextul sociocultural al anilor 1940-2000*⁶, autor - Victoria Rocaciuc, doctor în studiul artelor, dar și într-o serie de articole publicate în anuarul „Arta. Seria Arte vizuale”, editat de Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Odată cu declanșarea procesului de restructurare în fosta URSS, problemele legate de activitatea Muzeului au fost reflectate în spirit critic în presa republicană în mai multe articole semnate de specialiști în domeniul artelor, dar și de reprezentanți ai societății civile, o bună parte dintre ele au fost utilizate la întocmirea acestui articol. Având la dispoziție materialele publicate în literatura de specialitate menționată, articolele apărute în presa periodică a timpului și unele materiale documentare din Arhiva Națională a Republicii Moldova, în studiul de față vom încerca să reconstituim, în linii generale, istoria și activitatea Muzeului în perioada de până la proclamarea independenței Republicii Moldova, să conturăm realizările acestei instituții în colectarea, păstrarea, restaurarea și punerea în circuit a patrimoniului cultural național în domeniul artelor plastice din Moldova. Totodată, vom scoate în evidență unele probleme și impedimente ce au redus în mod esențial performanța activității Muzeului privind crearea, sporirea și punerea în valoare a patrimoniului depozitat în fondurile sale.

Muzeul se consideră succesorul Pinacotecii din orașul Chișinău, deschisă publicului la 26 noiembrie 1939 într-o sală special amenajată în Palatul Primăriei. Întemeiată prin străduința renumitului sculptor moldovean Alexandru Plămădeală, ea includea donațiile făcute de către participanții Salonului al X-lea de artă, inaugurat la Chișinău (128 opere de artă), 12 opere de artă donate de către Ministerul Culturii și Cultelor din București (printre care lucrări ale lui N. Tonitza, Th. Pallady, I. Jalea) și alte donații. După ocuparea Basarabiei de către trupele sovietice, Pinacoteca a fost scoasă din Palatul Primăriei, aceasta servind drept bază pentru deschiderea în decembrie 1940 a Muzeului de Stat de Arte Plastice din Chișinău. În anul 1941, în primele zile de război, lucrările care au constituit Pinacoteca, împreună cu altele, confiscate din colecții particulare sau donate de muzeele centrale ale URSS și aduse aici în anul 1940, au fost încărcate în două vagoane și expediate la Harkov, soarta de mai departe a acestei colecții rămânând până în prezent necunoscută⁷. Referindu-se la subiectul creării și dispariției Pinacotecii din orașul Chișinău, A. Baillayre, fostul director al Pinacotecii, în anul 1943, într-o adresă expediată Ministerului Culturii și Artelor din București, scria următoarele: „Muzeul din Chișinău (Pinacoteca Municipală) a fost fondat în 1938 prin îngrijirea Comitetului de inițiativă al Societății Basarabene de Belle Arte, având ca bază donațiile artiștilor basarabeni, ale Ministerului Cultelor și Artelor din București și câteva opere de proveniență rusă, donate de Școala de

efectuată, după cum o cer rigorile profesionale, descrierea stării tehnice a operelor restaurate și redată măsurile întreprinse de restauratori, anexate fotografiile lucrărilor înainte și după restaurare).

⁶ Victoria Rocaciuc, *Artele Plastice din Republica Moldova în contextul sociocultural al anilor 1940-2000*. Chișinău, Atelier, 2011.

⁷ *Enciclopedia muzeologiei din Republica Moldova*, p. 206.

Belle Arte. Muzeul a fost inaugurat oficial la 26 noiembrie 1939 într-o mare sală, special amenajată în Palatul Primăriei, primar fiind pe atunci Vladimir Cristea. Catalogul tipărit al acestui muzeu includea 179 de lucrări. Existența pinacotecii în acest loc a fost de scurtă durată, căci imediat după instalarea autorităților sovietice, în iulie 1940, muzeul a fost scos din primărie și după preschimbare și reorganizare a fost redeschis în decembrie 1940... Clădirea muzeului a ars în timpul retragerii trupelor sovietice și o parte din lucrări a fost evacuată mai întâi la Tiraspol, și apoi la Harkov⁸.

Din cauza pierderii fondurilor, în anii 1941-1943, Muzeul nu a funcționat. Spre finele anului 1944, instituția își reia activitatea, în baza unor donații făcute de către Galeria de Stat Tretyakov și Muzeul de Stat de Arte Plastice A. S. Pușkin din Moscova, dar și de către Ermitajul de Stat din Leningrad, acestea fiind alcătuite din opere ale maeștrilor vest-europeni, ruși și sovietici care au constituit nucleul primelor expoziții permanente ale muzeului⁹. Muzeul a fost amplasat în casa fostului proprietar Vladimir Herța din centrul capitalei, una dintre cele mai frumoase locații din or. Chișinău. Construit în anul 1906, edificiul reprezintă o mostră de baroc vienez cu numeroase ornamente modelate pe fațada principală, interiorul fiind bogat decorat cu imagini în relief și basorelief.

Odată cu redeschiderea Muzeului, au fost depuse mai multe eforturi în vederea completării fondurilor acestuia, activitatea în direcția dată fiind desfășurată, în condiții destul de dificile. Complexitatea acestei activități, după cum menționează criticul de artă Kir Rodnin, era determinată de faptul că în republică nu s-a păstrat nici o colecție importantă a plasticienilor moldoveni de până la revoluția rusă din 1917. În 1941, în timpul evacuării, s-au pierdut fără urmă tablourile și sculpturile care aparțineau Muzeului. Încă mai înainte, în 1918-1919, a fost pierdută colecția *Bogdan* (în casa lui Keșco), care aparținea inginerului chișinăuian Dragoi, iar în anii celui de-al Doilea Război Mondial s-au pierdut aproape toate fondurile personale ale plasticienilor din generația celor mai în vârstă¹⁰. Toate acestea au complicat eforturile de căutare a operelor care se refereau la arta plastică moldovenească din perioada de până la revoluție, dar și din anii 20-30 ai secolului trecut. Deși se știa că urmele fondurilor Muzeului evacuate în anul 1941 duceau la Harkov, din partea autorităților din RSS Moldovenească nu au fost întreprinse acțiuni insistente pentru a găsi aceste colecții și a le reîntoarce în Moldova. Muzeograful Vasile Negruță afirma chiar că "după război, auzind că o parte din colecțiile basarabene se află la Harkov, o seamă de patrioți au încercat să le readucă, dar entuziasmul lor a fost repede potolit "de sus"¹¹. În schimb, la 18 noiembrie 1944, Muzeul, al cărui director a fost numit un însoțitor al armatei sovietice A. I. Lukianov, "primește de la Moscova

⁸ Restaurarea – cheazășia păstrării patrimoniului național..., p. 3.

⁹ Государственный художественный музей Молдавской ССР. Альбом, p. 1.

¹⁰ Kir Rodnin, *op. cit.*, p. 6.

¹¹ Vasile Negruță, *Compensare, act politic ori act cultural? File din istoria Muzeului Național de Arte Plastice* - Țara, 1995, 15 august.

cu titlu de ajutor frătesc 51 de tablouri, 5 sculpturi și 49 de foi grafice, care aveau să constituie baza noilor colecții ale muzeului, chipurile tot nou”¹². În afară de aceasta, după cum s-a menționat mai sus, Muzeul a beneficiat de cel puțin încă două donații. Referindu-se la acest subiect, criticul de artă Kir Rodnin, afirma că în primele luni după eliberarea orașului Chișinău, prin concursul comitetelor ce dirijau activitatea în domeniul artelor în URSS și Federația Rusă, Moldovei i-au fost transmise peste 800 de lucrări ce țin de arta rusă, sovietică și vest-europeană¹³, cifra respectivă urmând a fi verificată și precizată. În opinia doctorului în studiul artelor Tudor Stăvilă, printre lucrările donate Muzeului în anii 1940-1950, cele mai reprezentative sunt: *La scăldat* de Z. Serebriakova, *Cap de băiat* de A. Ivanov, *Portretul G. Proșinskaia* de B. Kustodiev și lucrări ale unor autori vest-europeni din sec. XVI-XVIII¹⁴. Lucrările sosite din fondurile muzeelor centrale, printre care erau creații ale pictorilor ruși de până la revoluție și ale pictorilor sovietici din URSS, precum și opere legate de numele unor maeștri vest-europeni din sec. XIV-XIX, dar și o serie de lucrări achiziționate de la pictorii locali, au stat la baza formării primelor colecții ale Muzeului și a primelor expoziții organizate după război.

La 15 aprilie 1945, după cum se menționa în presa timpului, muzeul și-a redeschis ușile pentru vizitatori, în cadrul expoziției fiind expuse o serie de lucrări ce țin de pictura sovietică unională și moldovenească¹⁵. Peste un an, în cadrul expoziției Muzeului au fost incluse și lucrări ale pictorilor din Europa de Vest, donate, după cum s-a menționat mai sus, cu titlu de ajutor frătesc din muzeele centrale din fosta URSS. Din informația publicată, în presa timpului, aflăm însă că acestea erau constituite în mare parte din copii. Referindu-se la conținutul expoziției organizate în 1946, criticul de artă Lev Cezza scria: “Aici se pot vedea expuse tablouri ale tuturor școlilor și curentelor în pictură, atât ale pictorilor de la Asfințit, cât și ale înfățășătorilor ruși ai școlii realiste în pictură.

¹² Ibidem.

¹³ Kir Rodnin, *op. cit.*, p. 6.

¹⁴ *Muzeul de Stat de Arte Plastice al RSS Moldova* / Autor-alcătuitor Tudor Stăvilă ..., p. 6.

¹⁵ Printre exponatele prezente la expoziție, după cum se menționează în presa vremii, au fost lucrările pictorilor: M. Nesterov *Fata în roz*, I. Grabari *Răsăritul soarelui*, Kravcenko *Primăvara timpurie* ș.a. Tematica războiului a fost reflectată în lucrarea pictorului Victor Ivanov *Interogatorii*, considerată ca fiind o “foarte reușită caracterizare în mod plastic a salvătăciei hitleriste” și în lucrarea *Ocupanții* de Malikov. În același timp, pictura sovietică moldovenească a fost reprezentată de lucrările lui M. Gamburd: *Partizanii*, considerată ca fiind “de o tehnică reușită, dar lipsită de adevărul vieții”, frumoasele portrete ale unor partizani, în special ale partizanilor moldoveni Sliveț și Șvalov, portretul generalului locotenent Nikita Lebedenko și portretele reușite ale dansatorilor Sandul și Pșenicinaia. Tot de tema războiului ținea și lucrarea pictorului A. Vasiliev *Ostaticii*, același autor prezentând și două schițe pentru tablou din Chișinău, considerate printre cele mai reușite în arta plastică moldovenească de atunci. Pictorul G. Iuster a prezentat portretul în ulei al lui Gr. Cotovschi, pictorul S. Ciokolov - schița de tablou *Chișinăul distrus*, pictorul G. Fiurer fiind reprezentat prin reușitele sale acvaforturi ce redau Chișinăul vechi. În cadrul aceleiași expoziții, pictorul P. Piskariov a prezentat lucrarea *Orfană*, iar pictorul G. S. Perahim - lucrările din ciclul *Orânduiala nouă* și *Basarabia sub jugul ocupanților* (Tinerimea Moldovei, 1945, 19 aprilie).

Printre pictorii străini ale căror tablouri, *cele mai multe în copii*, sunt expuse în muzeu (sublinierea - N. Gh.), găsim nume cunoscute, ca Desarnod, Achenbach, Sauerveid ș.a. Deosebit de bine și bogat înfățășată îi pictura realistă rusă. Valoarea nemăsurată a acestei picturi stă în caracterul ei ideinic bogat, norodnic și revoluționar. Dacă pictura de la Asfințit îi mai mult legată de individualitatea artistului, și prin aceasta subiectivă – pictura realistă îndeobște și cea realistă rusă îndeosebi sunt legate de viață, de norod, de manifestările sociale, care pun în fața artistului o mulțime de teme și de înfățășări ale vieții de toate zilele, viața norodului¹⁶. Astfel, lucrările prezentate în cadrul expozițiilor din primii ani postbelici vorbesc despre politicile autorităților din URSS și RSSM la acea vreme privind crearea și valorificarea fondurilor muzeistice în domeniul artelor plastice în Moldova Sovietică, ele fiind completate, în mare parte, cu lucrări ale pictorilor ruși ce reprezentau curentul realist în artă, cu opere ale pictorilor sovietici, inclusiv din RSSM, care abordau tematica revoluționară, eroismul ostașilor sovietici în anii celui de al Doilea Război Mondial, viața politică, economică și socială a statului sovietic, precum și cu unele lucrări ale artiștilor plastici din străinătate.

În condițiile în care o bună parte din fondurile personale ale plasticienilor din generația mai în vârstă au fost pierdute în anii celui de al Doilea Război Mondial, când a dispărut fără urmă valoroasa colecție de lucrări din cadrul Pinacotecii, ca și alte colecții de lucrări adunate în cadrul Muzeului până la mijlocul anului 1941, o achiziție valoroasă pentru completarea fondurilor acestuia au fost donațiile făcute de către unii colecționari și personalități marcante din domeniul artelor originari din Basarabia. Printre ele menționăm donația făcută de Pavel Șillingovski, originar din Chișinău, profesor de frunte la Academia de Arte Plastice din Rusia, care a decedat în anul 1942 în timpul blocadei de la Leningrad. În 1947 Muzeul a primit o scrisoare de la criticul de artă P. E. Kornilov, care anunța că predă muzeului moștenirea pictorului decedat – o mare colecție a lucrărilor sale, precum și lucrări de artă rusă și din Europa de Vest colecționate de el și lăsate prin testament orașului său natal¹⁷. În 1962, Muzeul a mai primit o colecție interesantă de lucrări ale pictorilor-chișinăuieni din anii 30 ai secolului XX, lăsate prin testament de pictorul August Baillayre, lector la Școala de Arte Plastice din Chișinău. O altă colecție valoroasă a fost primită de la familia pictorului Ion Croitor, originar din Sângera, care la finele secolului XIX și-a făcut studiile la renumita Școala de Pictură *Stroganov*, apoi s-a afirmat ca unul dintre cei mai de frunte pictori-restauratori din Moscova. Din 1924 I. Croitor a locuit și a activat la Paris. După moartea sa, în anul 1957, colecția de picturi care număra zeci de lucrări de autori ruși și europeni a fost adusă la Moscova, din care, în a doua jumătate a anilor 60 Muzeul a primit în dar, iar în unele cazuri a obținut de la urmașii familiei Croitor peste 20 de lucrări

¹⁶ Lev Cezza, *Muzeul Republican de Artă din Chișinău*. – Tinerimea Moldovei, 1946, 26 mai.

¹⁷ K. Rodnin, *În tezaurul muzeului*. – Chișinău, Gazetă de seară, 1971, 5 mai.

ale unor pictori cunoscuți¹⁸. Donațiile făcute de către P. A. Șilingovski și A. I. Baillayre au completat fondurile Muzeului cu creații referitoare la arta Basarabiei din sec. XIX și primele trei decenii ale secolului XX, compensând într-o anumită măsură golul existent în fondurile muzeului referitor la acest tip de lucrări. La lărgirea cunoștințelor despre dezvoltarea artelor din Basarabia de la sfârșitul secolului XIX – primele decenii ale sec. XX a contribuit, de asemenea, și achiziția de lucrări ale pictorilor-chișinăuieni V. Ocușko, P. Piskariov, Ș. Kogan, A. Plămădeală, V. Doncev, V. Blinov, G. Fiurer ș.a. Astfel, la începutul anilor 70, Secția de artă a Moldovei din „perioada prerevoluționară” îngloba peste 700 de lucrări care se refereau la începutul perioadei de formare a artei moldovenești în perioada modernă¹⁹. Apreciind valoarea donațiilor vizate, vom menționa, totodată, că până la finele anilor 90 ai secolului trecut, alte exemple de danii marcante pentru Muzeu nu au fost consemnate în presa timpului. Referindu-se la acest subiect, jurnalistul și publicistul Vlad Pohilă, care a investigat modul de completare a colecțiilor Muzeului în prima jumătate a anilor 80 ai secolului trecut, constata cu stupoare că aceștia nu i se donează „aproape nimic”²⁰. Din explicațiile angajaților Muzeului, absența donațiilor ar fi fost o urmare a lipsei în trecut în rândul populației din RSSM a tradiției de colecționare a operelor de artă și, deci, nu putea fi vorba nici de existența unei tradiții de donare a unor astfel de opere. În acest context, publicistul remarcă și un alt aspect regretabil: „...putem constata cu toată certitudinea că avem plasticieni de real talent, dar nici ei nu donează aproape nimic instituției unde își expun creațiile”²¹, fără însă a explica contextul social-politic din RSSM, care în acea perioadă nu favoriza donarea de către plasticieni a operelor de artă pentru binele obștesc²².

În pofida lipsei în RSSM a tradițiilor de donare a operelor de artă din partea unor intelectuali și plasticieni autohtoni, pe parcursul anilor, au fost depuse eforturi considerabile pentru a completa fondurile Muzeului prin intermediul achizițiilor de opere artistice, inclusiv de primă valoare, Muzeul mărindu-și din an în an fondurile și completându-și colecțiile cu opere ale pictorilor basarabeni și ale maeștrilor din Rusia, Europa Occidentală și Orient, cu creații ale pictorilor sovietici, și, în mod special, ale artiștilor din Moldova Sovietică. Către finele anului 1965, în fondul de bază al Muzeului erau 6 178 de piese, inclusiv

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Vlad Pohilă, *În tăcerea depozitelor*. – Literatura și Artă, 1984, 29 noiembrie.

²¹ Ibidem.

²² În această ordine de idei, putem afirma, ca lipsa tradiției de donare a operelor de artă de către plasticienii moldoveni în perioada sovietică este legată de esența și modul de funcționare a regimului totalitar comunist din URSS și RSSM. Acest regim purta un caracter duplicitar, bazat pe demagogie politică și socială și avea drept scop aservirea ideologică a tuturor instituțiilor și sferelor de activitate în domeniul vizat, ignorând în același timp valorile naționale în procesul de edificare a culturii și artei în RSSM. Evident, în aceste condiții nu puteau fi constituite tradiții te-meinice de donare de către maeștrii plasticieni a operelor de artă pentru binele obștesc.

1 228 picturi, 3 348 lucrări de artă grafică, 279 sculpturi și 1 323 lucrări de artă aplicată²³.

Începând cu a doua jumătate a anilor 60, colaboratorii Muzeului au colectat activ obiecte de cult prețioase ce țineau de arta medievală moldovenească din secolele XVII-XIX rămase după devastarea și închiderea multor biserici, precum și obiecte vechi ce țineau de arta populară moldovenească din secolele trecute. Această activitate s-a intensificat, în special, după aprobarea de către Consiliul de Miniștri al RSSM în anul 1968 a hotărârii „Despre crearea fondului republican de pictură medievală”, care prevedea desfășurarea largă a acestei activități de către organele Ministerului Culturii din Moldova. În cadrul expedițiilor de cercetări științifice efectuate pe teren, „au fost studiate și luate la evidență o parte din cele mai valoroase monumente de istorie și cultură, printre care frescele din biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni (sec. XVIII), au fost colecționate exemplare unice de icoane, lucrări sculpturale, cărți vechi tipărite, obiecte de metal, covoare, țesături și altele”²⁴. Întru realizarea hotărârii de guvern nominalizate, în a doua jumătate a anilor 60 ai secolului trecut, au fost parțial cercetate clădirile de cult în 20 de raioane ale republicii, evidențiate și achiziționate 356 de icoane vechi și alte lucrări de pictură dintre cele mai valoroase, 46 obiecte de preț și 85 cărți vechi²⁵, cele mai interesante lucrări de pictură (icoane), obiecte de preț și cărți fiind restaurate și prezentate în cadrul expoziției Muzeului din anul 1970, dar și în cadrul altor expoziții.

O contribuție deosebită în fondarea și cercetarea colecției de artă medievală a Moldovei a adus-o criticul de artă Kir Rodnin (1920-1975), un bun cunoscător al artei moldovenești, autor al mai multor albume, cataloage și monografii despre arta plastică moldovenească, care a activat în cadrul Muzeului mai mulți ani, fiind membru al conducerii Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova, membru al Comitetului de Expoziții și expert principal al Ministerului Culturii al RSSM în domeniul vizat.

Eforturile de salvagardare a patrimoniului bisericesc a condus la intensificarea activității de restaurare a Muzeului de Stat de Arte Plastice, în atelierele de restaurare ale căruia au fost salvate și readuse în circuitul valorilor culturale sute de icoane, ce constituie astăzi „fondul de aur” al picturii noastre naționale. Printre pictorii-restauratori, care au activat în domeniul vizat mai mulți ani și și-au adus o contribuție importantă la restaurarea și salvagardarea acestui patrimoniu, merită a fi menționați Eleonora Romanescu, artist al poporului, Vasile Negruță, Aureliu Roșca, Elena Grigorașenko, Ștefan Donciu și alții²⁶. În anul

²³ ANRM, f. 3011, inv. 5, d. 559, f.197.

²⁴ *Literatura și Arta Moldovei*, vol. 2, p. 52.

²⁵ Datele au fost preluate din informația Ministerul Culturii al RSSM (12 august 1976) adresată Comisiei permanente pentru învățământul public, știință și cultură a Sovietului Suprem al RSS Moldovenești care, la 30 septembrie 1976 a examinat chestiunea “Cu privire la mersul îndeplinirii Legii RSS Moldovenești despre protecția și valorificarea monumentelor de istorie și cultură” (ANRM, f. 2948, inv. 11, d. 160, f. 46).

²⁶ Ibidem.

1987 atelierelor de restaurare, înființate în cadrul Muzeului în primii ani de după război, obțin statut de Centru Republican de Restaurare, care avea menirea să deservească nu numai Muzeul, ci și alte instituții de cultură, în componența lui funcționând patru laboratoare de cercetări și restaurare: pictură de șevalet și frescă; grafică; sculptură și ceramică; artă textilă. Totodată, s-a mărit și schema de personal a centrului care spre finele anilor 90 ai secolului trecut includea 15 posturi de specialiști în domeniu²⁷. În total, la acea dată, în cadrul atelierelor (centrului) de restaurare au fost restaurate și reîntoarse la viață mii de opere de artă, în practica restaurării fiind efectuate „operații dintre cele mai complicate, cum ar fi, bunăoară, desprinderea straturilor cromatice, transpunerea picturii pe alt suport, dublarea suporturilor pe pânză și lemn; parchetarea suporturilor pe lemn, reconstrucția operelor de artă cu pierderi majore; reconstrucția dimensiunilor inițiale ale operelor, combaterea focarelor de mucegai și de insecte ș.a.”²⁸.

În a doua jumătate a anilor 70 - prima jumătate a anilor 80 ai secolului trecut, activitatea Muzeului privind colectarea obiectelor, ce țin de arta populară moldovenească și nu numai, a continuat cu o intensitate variată de la an la an prin intermediul expedițiilor speciale de cercetare. În 1984, spre exemplu, în cadrul unor astfel de expediții au fost adunate cca 100 de piese de artă veche, obiecte de artizanat și de cult ce prezentau valoare artistică, unele cu adevărat remarcabile²⁹. Însă în a doua jumătate a anilor 80, din cauza orientării activității Muzeului spre organizarea excesivă a expozițiilor peste hotarele republicii, care înghițeau o bună parte din bugetul Muzeului, deplasările în raioanele republicii au început să aibă un caracter sporadic, fiind efectuate în termeni reduși. În același timp, orașele și raioanele republicii erau cutureierate de expediții de lungă durată, organizate de către diverse instituții de învățământ din Moscova și Leningrad și alte instituții de cercetare din fosta URSS, care colectau obiecte de cult, manuscrise și alte obiecte de artă prețioase și care erau duse în afara republicii. Din unele surse aflăm că, din 1973 până în 1983, expediția științifică de la Universitatea de Stat din or. Moscova a procurat din sudul Ucrainei și din Moldova Sovietică 136 manuscrise și 427 cărți tipărite vechi, inclusiv un exemplar al primei cărți tipărite de Ivan Feodorov în sec. XVI cu denumirea „Apostol”. Expediția a trecut prin orașele Bender, Tiraspol, Bălți, Orhei, Camenca, Ismail și alte localități, iar în anul 1986 aceeași expediție a dus cu sine 16 cărți din sec. XVII-XIX și 24 manuscrise ilustrate³⁰. În același timp, lucrătorii Muzeului obțineau deplasări de cercetare în raioanele și satele republicii pe o perioadă de 5 – maximum 10 zile (în rare cazuri), în cadrul cărora nu puteau fi obținute asemenea rezultate³¹. Aceste și alte neajunsuri în activitatea de cercetare și colecționare a Muzeului, în contextul intensificării lucrului analogic efectuat pe teritoriul republicii de către

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ R. Homenko, *Din achizițiile muzeului*. – Tinerimea Moldovei, 1984, 17 iunie.

³⁰ Шатохина Е., Булгарина Е., *Золото в ведерке* (E. Șatohina, E. Bulgarina *Aur păstrat în căldare*) - Molodij Moldavii, 1988, 7 iunie.

³¹ Ibidem.

instituțiile de cercetare centrale din fosta URSS, au condus la diminuarea capacităților de sporire cantitativă și calitativă a colecțiilor de artă populară moldovenească, inclusiv a celor referitoare la epoca medievală. Considerând icoanele și cărțile bisericești printre cele mai valoroase achiziții ale Muzeului, Tudor Stăvilă afirma în acest context că „unele dintre cele mai valoroase icoane în mod oficial sau clandestin au avut soarta de a fi scoase la mezat, în felul acesta fiind aruncate departe de hotarele Moldovei. Și acum în colecția muzeului se resimte acut lipsa lucrărilor de artă populară din secolele XVI-XVIII”³². Apreciind în mod critic valoarea colecției de artă medievală moldovenească a Muzeului, colaboratorul acestuia, criticul de artă Iu. Dolgov, în aceeași ordine de idei precizează: „În muzeul nostru, perioada de aur a artei moldovenești – secolele XV - XVI – nu este prezentată de niciun exponat, fie icoană, carte manuscris ori obiect de artă aplicată. Avem și noi opere interesante, dar din punct de vedere al cantității și nivelului de calitate, colecția noastră de artă națională, în comparație cu colecțiile analogice din alte republici unionale ale URSS, nu rezistă la nici un fel de critică”³³.

Un rol important în sporirea patrimoniului Muzeului l-au jucat alocațiile de stat, distribuite în mod centralizat (prin intermediul Ministerului Culturii) pentru comanda și achiziția operelor de artă, de obicei de la maeștrii autohtoni, inclusiv în domeniul artelor plastice, cea mai mare parte a operelor comandate și achiziționate fiind apoi distribuite pentru completarea fondurilor muzeelor. Aceste alocații repartizate Ministerului Culturii erau parte componentă a sumelor oferite din bugetul statului pentru așa-numitele „alte activități în domeniul artelor”. În anul 1960, spre exemplu, când a avut loc decada culturii moldovenești în Federația Rusă, alocațiile de acest gen au constituit 150 mii de ruble, iar în anul 1961, - 200 mii ruble, inclusiv 150 mii – pentru achiziționarea operelor de artă plastică³⁴. În anii 60-70 ai secolului trecut, alocațiile pentru comanda și achiziționarea operelor de artă plastică, la fel ca și a creațiilor din alte domenii ale artelor, au fost practic înghețate, în situația în care volumul lor era prea mic. Astfel, în anii 1975-1978, Ministerul Culturii a alocat pentru achiziționarea operelor de artă plastică în total 375, 5 mii de ruble (în medie cca 95 mii de ruble pe an), ceea ce a constituit de 1, 6 ori mai puțin decât în anul 1961³⁵.

În afară de sumele alocate Ministerului Culturii pentru comanda și achiziționarea operelor de artă, din bugetul statului anual erau alocate anumite sume și pentru completarea fondurilor instituțiilor muzeale din republică, acestea având titlul de „finanțare a muzeelor și expozițiilor”, din contul cărora erau finanțate achizițiile efectuate cu participarea colaboratorilor muzeului din colecții par-

³² Tudor Stăvilă, *Risipitori de comori*. – Moldova, 1990, nr.1, p. 26.

³³ Ю. Долгов, *Нужно бороться* (Iu. Dolgov. *Este nevoie de a lupta*) – Molodioji Moldaviei, 1988, 18 iunie.

³⁴ Gh. Nicolaev, *Finanțarea artei în RSSM (anii 60-80 ai sec. XX)*. – În: Destin Românesc, 2008, nr. 4, p.74.

³⁵ Ibidem, p. 75.

ticulare și în rezultatul unor expediții. Spre exemplu, în aceeași perioadă 1975-1978, Muzeului i-au fost alocate cu titlul menționat și, respectiv, au fost cheltuite 208,5 mii de ruble (în medie - 52 mii de ruble anual)³⁶. Astfel, în baza achizițiilor efectuate de Ministerul Culturii al RSSM (din care, de obicei, erau comandate și procurate opere ale plasticienilor din RSSM) și a celor făcute de către Muzeu, în acești patru ani (1975-1978) au fost procurate mai multe lucrări care au condus la creșterea fondului de bază al Muzeului cu 4,4 mii de exponate, ajungând în anul 1978 la 14,1 mii de unități³⁷. În total, în anii 60-70 ai secolului trecut, în urma achizițiilor efectuate din sursele bugetare ale republicii pe ambele direcții, fondul de bază al Muzeului a crescut de 4,2 ori, de la cca 4 mii în anul 1960, la cca 16,8 mii în anul 1980, fiind constituit în acest an din lucrări de diversă tematică ce cuprindeau toate genurile de artă, inclusiv cca 2,5 mii opere de pictură, peste 10 mii foi de grafică, 575 sculpturi, peste 2 mii de lucrări de artă aplicată și 963 de piese numismatice³⁸.

În afară de operele achiziționate de la plasticienii moldoveni de către Ministerul Culturii al RSSM, fondurile Muzeului erau completate cu obiecte procurate în urma expedițiilor în raioanele republicii, dar și cu lucrări de artă cumpărate de către colaboratorii muzeului în centrele culturale ale URSS. În scopul creării condițiilor favorabile pentru completarea sistematică a colecțiilor muzeului, în anul 1968 pe lângă Muzeu a fost creată o Comisie de achiziții. Dar, în decembrie 1970, această comisie a fost lichidată și s-a decis ca achizițiile operelor de artă pentru muzeele republicii să fie efectuate doar în baza recomandării Comisiei de experți a Ministerului Culturii al URSS³⁹. Probabil, s-a considerat că ultima ar avea o experiență mai avansată în ceea ce privește aprecierea și evaluarea operelor de artă la nivel unional. Totodată, s-a ținut cont și de faptul că, completarea fondurilor Muzeului cu opere ce se refereau la arta rusă (din perioada prerevoluționară și cea sovietică) și arta altor popoare din URSS; Occident și Orient, era efectuată, în mare parte, în baza achiziționării acestora de la colecționarii particulari din orașele Moscova și Leningrad. Astfel, în anul 1975, de la colecționarii particulari din aceste două orașe, au fost procurate opere ale pictorilor O. Kiprensky (*Fata cu fructe*), A. Makovsky (*La cârciumă*), planșe de grafică de H. Daumier, W. Hogarth, K. Kollwitz, N. Utkin, V. Serov, F. Maliavin și multe altele⁴⁰. Un caz fericit de astfel de achiziții a fost și procurarea din or. Moscova a unei colecții de gravură japoneză, care, fiind expusă în sălile Muzeului, s-a bucurat de o mare popularitate printre vizitatori și a trezit un interes deosebit în rândurile specialiștilor⁴¹. Cele mai interesante opere de artă

³⁶ Ibidem.

³⁷ ANRM, f. 3011, inv. 10, d.1644, f. 4.

³⁸ Ibidem, inv. 5, d. 266, f. 27; inv. 10, d. 1950a, f. 67.

³⁹ Victoria Rocaciuc, *op. cit.*, p. 109.

⁴⁰ *Muzeul de Stat de Arte Plastice al RSS Moldova*. (Autor-alcătuitor Tudor Stăvilă), p. 6.

⁴¹ Dumitru Ciobanu, *Expoziție de artă japoneză*. – Moldova Socialistă, 1968, 24 noiembrie.

achiziționate erau, de obicei, expuse pentru vizionare în cadrul unor expoziții speciale polivalente. Astfel, dintre cele aproape 4 mii de lucrări achiziționate în ultimii șase ani până la finele anului 1983, cele mai valoroase au fost incluse în noua expoziție tematică a Muzeului cu denumirea „Noi achiziții: 1978-1983”, deschisă publicului la mijlocul anului 1984⁴².

Datorită creării și completării Colecției de artă medievală a Moldovei, precum și datorită completării fondurilor Muzeului cu lucrări achiziționate de la colecționari din afara republicii (în special din Moscova și Leningrad) din opere create în Occident și Orient, dar și din cele create până la revoluție de către maeștri ai altor popoare din fosta URSS, pe parcursul anilor 70 s-a modificat în mod esențial structura fondului de bază al Muzeului. Inițial, majoritatea covârșitoare a lucrărilor din fondul de bază al acestuia o constituiau exponatele din perioada sovietică. Astfel, conform raportului statistic anual al Muzeului, la finele anului 1969, din numărul total de 7 238 de exponate luate la evidență, 6 302 exponate (87%) constituiau lucrări din perioada sovietică, inclusiv ale artiștilor plastici din RSSM⁴³, iar 936 reprezentau lucrări din alte perioade istorice, inclusiv ale artiștilor plastici din țările de peste hotare⁴⁴. Treptat, cota exponatelor din perioada sovietică în raport cu numărul total al exponatelor din fondul de bază al Muzeului s-a micșorat, descreșterea acestui indice fiind mai lentă în prima jumătate și mai rapidă în a doua jumătate a anilor 70. Spre exemplu, în anul 1970 indicele respectiv a constituit 87%, în anul 1975 – 75% , iar în anul 1980 - 50%⁴⁵. Reducerea cotei exponatelor din perioada sovietică s-a datorat nu numai diversificării surselor de completare a fondurilor, ci și apariției în a doua jumătate a anilor 70 în structura fondului de bază al Muzeului a unor noi tipuri de lucrări colecționate cum ar fi obiecte numismatice, care în anul 1980 constituiau deja 963 de unități, dar și achiziționării în această perioadă a unui număr mai mare de exponate ce se refereau la alte perioade istorice decât cea sovietică. În anii 1978-1980, spre exemplu, Muzeul a achiziționat în total 3 761 de exponate, dintre care doar 853 (sau 23%) erau exponate din perioada sovietică⁴⁶.

Este de menționat și faptul că cea mai mare parte a fondurilor Muzeului care țineau de perioada sovietică erau lucrări ale pictorilor din RSSM și, într-o

⁴² P. Homenko, *Din achizițiile muzeului*. – Tinerimea Moldovei, 1984, 17 iunie.

⁴³ În rapoartele statistice anuale privind activitatea Muzeului de Arte Plastice nu era specificat numărul de exponate ale artiștilor plastici din RSSM care se conținea în fondul de bază al muzeului și nici numărul lucrărilor acestora expuse în cadrul expozițiilor, indicii respectivi fiind parte componentă a numărului de exponate (sau expoziții organizate) care se refereau la perioada sovietică.

⁴⁴ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 147, f.106.

⁴⁵ Indicii au fost calculați în baza cifrelor din rapoartele statistice anuale ale Muzeului în anii 1970, 1975 și 1980 (ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 333, f. 1; d.1146, f. 45; d. 1950a, f. 67).

⁴⁶ Calculat în baza dărilor de seamă statistice anuale ale muzeelor pentru anii 1978, 1979 și 1980 (ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1644, f. 6; d. 1798, f. 35; d. 1950a, f. 67). Până în anul 1978 în dările de seamă statistice anuale ale muzeelor era reflectat doar numărul total al exponatelor achiziționate în anul curent, fără a fi specificat și numărul acestora care se refereau la perioada sovietică.

măsură mai mică, lucrări ale măestrilor de artă din alte republici ale fostei URSS. În condițiile în care arta plastică din fostă URSS, ca și alte domenii de creație artistică, era aservită regimului totalitar comunist, operele achiziționate de către Muzeu aveau teme diverse, dar cea mai mare parte din ele purtau pecetea ideologiei acestui regim⁴⁷. În aceeași măsură, pecetea ideologiei regimului comunist o purtau și o bună parte din expozițiile permanente și mobile organizate de către Muzeu, dar și de către UAP din Moldova. La începutul anului 1971, Muzeul a găzduit o mare expoziție în domeniul artelor plastice moldovenești consacrată congresului al XXIV-lea al PCUS care a făcut un bilanț al muncii depuse de pictori, sculptori și graficieni în anii de după congresul al XXIII-lea al PCUS, adică în a doua jumătate a anilor 60 ai secolului trecut. Printre numeroasele lucrări pe teme istorico-revoluționare și cele care reflectau „triumful ideilor leniniste pe meleagurile moldovenești”, multe erau legate de viața și activitatea lui V. I. Lenin, spre exemplu, picturile *La Lenin* de N. Bahcevan, *Convorbirea* de M. Burea, *Lenin și Krupskaia* de V. Rusu-Ciobanu, un portret sculptural al lui Ilici semnat de I. Kitman, precum și o serie de gravuri și acvaforte cu aceeași tematică. Lenina moldovenească era apreciată ca un moment de mare însemnătate în viața artistică a republicii, care certifica „maturitatea artistică și responsabilitatea civică a măestrilor noștri”⁴⁸. Aprecieri elogioase au fost făcute și pe marginea lucrărilor ce țin de tematica patriotică și militară, cele mai importante dintre ele fiind: *Basarabeanul roșu* de M. Grecu, *Jurământul* de I. D. Jumatii, *Durerea și mânia Vietnamului* de A. Vasiliev, *La front* de M. Burea ș.a.⁴⁹.

Analiza cadrului tematic al operelor create de plasticienii moldoveni în anii 40-80 ai secolului trecut și al expozițiilor de artă organizate în republică în acești ani, efectuată de către Victoria Rocaciuc, la fel și materialele de care dispunem, ne permit să evidențiem gradul înalt de aservire ideologică a artiștilor plastici din RSS Moldovenească. Aceștia erau orientați (nevoiți) să reflecte în operele lor în mod elogios transformările politice și social-economice, istoria și cultura statului sovietic și al RSS Moldovenești. Prin urmare, operele create de către ei în perioada vizată, trebuie analizate și apreciate ținând cont nu numai de conținutul lor ideologic, ci, în primul rând, de nivelul profesional și artistic de executare a acestora. Este incontestabil și faptul că operele artiștilor plastici din RSSM, achiziționate de către Muzeu pe parcursul anilor 40-80 ai secolului trecut, reflectă procesul de dezvoltare a artelor plastice în Moldova Sovietică în contextul sociocultural al acestor ani și prezintă o parte incontestabilă a patrimoniului național, care necesită să fie evaluat și apreciat, ținând cont de mediul și condițiile în care artiștii au activat și și-au creat operele.

Activitatea de colecționare a operelor de artă a condus la creșterea și diversificarea fondurilor Muzeului. La mijlocul anilor 80 ai secolului trecut, conform

⁴⁷ Vezi: Victoria Rocaciuc, *op. cit.*, p. 26-46.

⁴⁸ Dumitru Ciobanu, *Imaginea timpului*. – Nistru, 1971, nr. 3, p.154.

⁴⁹ Ibidem.

datelor din enciclopedia *Literatura și Arta Moldovei*, fondul de bază al Muzeului cuprindea peste 20 mii de exponate și obiecte de artă, cea mai mare parte a fondurilor fiind constituită dintr-o amplă colecție de lucrări plastice din Moldova, începând cu opere din evul mediu și terminând cu lucrări ale cunoscuților plasticieni din perioada sovietică. Pe lângă colecția obiectelor de artă fondată de Kir Rodnin și a celor adunate în cadrul expedițiilor ulterioare de cercetare (exemplare unice de icoane, lucrări sculpturale, cărți vechi tipărite, obiecte de metal, covoare, țesături), Muzeul dispunea de opere create de artiști plastici din Moldova începând cu evul mediu și până în zilele noastre: picturi, sculpturi, lucrări de artă decorativă, grafică de manuscris din sec. XVI-XVIII, opere ale plasticienilor care au activat la Chișinău la sfârșitul sec. XIX și în prima jumătate a sec. XX: V. Ocușko, P. Șilingovski, E. Maleșevsky, A. Baillayre, G. Fiurer, A. Plămădeală ș.a.⁵⁰. Cel mai larg era reprezentată arta sovietică moldovenească, în fonduri fiind prezente opere ale plasticienilor: N. Bahcevan, A. Baranovici, I. Bogdesko, E. Bontea, M. Burea, Iu. Kanașin, E. Childescu, S. Ciokolov, C. Chitaica, A. Klimașevski, C. Kobizeva, A. Colâbneac, S. Cuciuc, A. David, L. Dubinovski, N. Epelbaum, B. Epelbaum-Marcenko, A. Foinițki, M. Gamburd, M. Grecu, L. Grigorașenko, G. Jankov, I. Jumatii, F. Hămurar, V. Ivanov, E. Merega, B. Nesvedov, V. Obuh, O. Orlova, M. Petric, V. Rusu-Ciobanu, E. Romanescu, E. Rotaru, M. Saca-Răcilă, G. Sainciuc, D. Sevastianov, Iu. Șibaev, I. Stepanov, V. Tretiachenko, I. Tăbârță, A. Vasiliev, I. Vieru, G. Vrabie, C. Vrânceanu, A. Zevina, V. Zazerskaia și alții⁵¹. Compartimentul artei ruse și sovietice includea un număr mare de lucrări, inclusiv și exponate unice, din sec. XVI - începutul sec. XX, lucrări ale multor maeștri ai artei sovietice (în total, cca 2000 lucrări - icoane, picturi, lucrări grafice, obiecte de artă aplicată), fiind reprezentată de nume de rezonanță în plastica vremii: V. Tropinin, O. Kiprenski, A. Savrasov, K. Bryullov, A. Venetianov, I. Shishkin, I. Aivazovski, V. Serov, B. Kustodiev, V. Perov, V. Makovski, I. Repin, V. Polenov, N. Roerich, I. Kramskoi, V. Vasnețov, Z. Serebriakova, K. Korovin, P. Konchalovsky, I. Grabari, I. Pavlov, S. Gherasimov și alții⁵². Arta vest-europeană (picturi, grafică, desene, acuarele) era reprezentată printr-un șir de lucrări valoroase create de pictori flamanzi, olandezi, italieni, francezi și germani: B. Luini, K. van Mander, L. Giordano, A. Durer, W. Hogart, P.A. Renuar ș.a. În cadrul Muzeului a fost organizat și un compartiment de artă a popoarelor din Orient care includea o colecție de artă japoneză ukiyo-e (300 de foi), cu lucrări de U. Kitagawa, U. Siroshige, K. Hokusai ș.a.⁵³. Conform opiniei doctorului în studiul artelor Tudor Stăvilă, printre cele mai reprezentative nume din colecția Muzeului la finele anilor 80 ai secolului trecut erau: B. Luini, A. Durer, P. Brueghel-senior, P. Gobert, J. Jordaens, A. Renoir, A. Losenko, V. Tropinin, P. Fedotov, V. Perov, A. Savrasov, I. Grabari, P. Koncialovski, S. Gerasimov, A.

⁵⁰ *Literatura și Arta Moldovei*, vol. 2, p. 52.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

Kibrik și alții⁵⁴. Devenise mai largi și mai interesante colecțiile compartimentelor de artă numismatică și de artă medalistică, Muzeul dispunând de materiale și pentru organizarea unor noi compartimente, cum ar fi arta populară a Moldovei, arta aplicată din diferite epoci și a diferitelor popoare, cabinetul de miniaturi ș.a.⁵⁵.

Odată cu creșterea fondurilor a crescut și numărul personalului angajat al Muzeului. La finele anului 1960 în cadrul acestuia activau 28 de persoane (dintre care 5 erau din categoria cercetătorilor științifici și ghizilor), iar către finele anului 1979, respectiv, 69 și 24 de persoane⁵⁶. Lărgirea și diversificarea fondurilor Muzeului, creșterea numărului de cercetători științifici și ghizi a impulsionat activitățile lui în toate direcțiile: s-a creat o bună bază de restaurare, s-a lărgit cu mult tematica expozițiilor permanente organizate în cadrul Muzeului și a celor mobile, organizate în afara lui, a crescut numărul excursiilor organizate de către colaboratorii științifici și ghizi, se scriau studii științifice în domeniul istoriei artelor, se țineau conferințe, se făcea critică de specialitate. Toate aceste activități au contribuit la creșterea numărului de vizitatori ai Muzeului și la transformarea acestuia într-un veritabil centru de cultură și artă din RSS Moldovenească. Numărul expozițiilor permanente organizate în cadrul Muzeului în anii 60-70 ai secolului trecut nu s-a mărit simțitor (variind anual între 12 și 14 expoziții). În schimb, numărul vizitatorilor acestora (care de fapt coincide cu numărul total al vizitatorilor Muzeului) s-a mărit în perioada anilor 1960-1979 de 3,3 ori (de la 23,4 mii, până la 77,4 mii persoane)⁵⁷.

În afară de expozițiile permanente, erau organizate anual și expoziții mobile în diferite centre de cultură din republică și peste hotarele ei. Numărul acestor expoziții varia în fiecare an, având tendința de creștere, de la 65 de expoziții, în anii 1970-1974 (în medie, câte 11 pe an), până la 87 de expoziții în următorii cinci ani (în medie, câte 17 pe an). În schimb, numărul vizitatorilor acestor expoziții (care era mai mare decât cel al vizitatorilor expozițiilor permanente) a crescut mai simțitor, de la 90 de mii în anul 1970, până la 234,6 mii în anul 1979 sau de 2,6 ori. Numărul excursiilor organizate pentru diverse categorii de vizitatori (elevi, studenți, muncitori etc.) de asemenea a crescut în perioada anilor 1970-1979 de 1,6 ori (de la 728 la 1190), iar a excursioniștilor - de 1,7 ori (de la 16,1 mii la 26,8 mii)⁵⁸.

În anul 1980 Muzeul a fost unit cu Direcția expoziții de artă și panorame a Ministerului Culturii al RSSM, care avea în componența sa Sala de expoziție amplasată în Catedrala din centrul Chișinăului. În fondul de bază al Direcției, conform raportului statistic al acesteia, în anul 1979 figurau doar 113 expozate.

⁵⁴ *Muzeul de Stat de Arte Plastice al RSS Moldova*. Autor-alcătuitor Tudor Stăvilă), p. 7.

⁵⁵ V. Groșev, *Întâlniri ce aduc bucurie*. - Chișinău. Gazetă de seară, 1983, 18 mai.

⁵⁶ ANRM, f. 3011, inv. 5, d. 266, f. 27; inv. 10, d. 1798, f. 55.

⁵⁷ Calculat în baza datelor din rapoartele statistice anuale ale muzeului în anii 1960, 1970 și 1979 (ANRM, f. 3011, inv. 5, d. 266, f. 27; inv.10, d. 333, f. 1; d. 1798, f. 35).

⁵⁸ Calculat în baza datelor din rapoartele statistice anuale ale muzeului în anii 1970-1979.

Însă datorită amplasamentului în care se afla sala, expozițiile organizate aici erau cel mai mult frecventate de către vizitatori, numărul lor constituind în acel an 191,5 mii de persoane. După fuziune, numărul vizitatorilor Muzeului a crescut brusc (de la 77,4 mii în 1979 la 257,5 mii în anul 1980), ocupând după indicele frecvenței al doilea loc printre instituțiile muzeale din republică (după Muzeul de Stat de Istorie și Etnografie al Moldovei)⁵⁹. Pe lângă Muzeu funcționa, de asemenea, și un Birou de conferințe publice, în cadrul căruia cercetătorii științifici ai Muzeului țineau de la 70 până la 100 de conferințe (în unii ani și mai mult), la care participau între trei și șapte mii de ascultători⁶⁰.

În afară de Muzeul de Stat de Arte Plastice, un rol important în colectarea, cercetarea și valorificarea operelor de artă l-au avut muzeele ținutului natal și muzeele memoriale, în fondurile cărora în anul 1980, spre exemplu, se aflau peste 12,6 mii exponate de pictură, grafică, sculptură, artă decorativă și artă aplicată⁶¹. Totodată, activau și alte două instituții înrudite cu Muzeul - galeriile de tablouri din orașele Bălți și Bender, care nu aveau în fondurile lor multe exponate (în anul 1980 - 197 de opere), dar aveau un număr mare de vizitatori (în anul 1980 - 101,4 mii de persoane)⁶².

Din cele expuse mai sus, vedem că în deceniile postbelice Muzeul și-a completat fondurile cu lucrări valoroase ce cuprindeau mai multe epoci, stiluri și genuri de artă, devenind către finele anilor 70 ai secolului trecut un veritabil centru de cultură și artă din RSSM. Prin activitatea sa de zi cu zi acesta contribuia la acumularea, păstrarea, restaurarea și punerea în circuit a patrimoniului cultural național în domeniul artelor plastice și permitea amatorilor de artă din republică să se familiarizeze cu valorile spirituale și culturale ale altor popoare din fosta URSS, din Occident și din Orient.

În perioada la care ne referim, dar, mai ales în anii 80 ai secolului trecut, în activitatea Muzeului au existat mai multe probleme și impedimente care au început să fie discutate în societate odată cu aprofundarea procesului de restructurare gorbaciovistă și declanșarea Mișcării de Renaștere Națională din RSSM. O bună parte dintre acestea au fost aduse la cunoștința opiniei publice în mai multe articole publicistice semnate de către directorul de atunci al instituției, doctorul în arte Tudor Stăvilă⁶³, de unii colaboratori ai Muzeului⁶⁴ și de unii publiciști⁶⁵. Printre ele menționăm, în mod special, articolul publicat în 1988 în

⁵⁹ ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1798, f. 35; d. 1950a, f. 14.

⁶⁰ Cifre preluate din rapoartele statistice anuale ale Muzeului de Stat de Arte în perioada anilor 1968-1978.

⁶¹ Calculat în baza datelor din rapoartele statistice anuale ale muzeului în anul 1980 (ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1950a, f. 10).

⁶² ANRM, f. 3011, inv. 10, d. 1950a, f. 14.

⁶³ Tudor Stăvilă, *Risipitori de comori*. - Moldova, 1990, nr.11.

⁶⁴ E. Малых, *Где хранится наша память* (E. Malâh. *Unde se păstrează memoria noastră*) - Sovetskaia Moldavia, 1987, 16 ianuarie.

⁶⁵ S. Soloviova, *Cine va salva muzeul*. - Chișinău, Gazetă de seară, 1989, 7 ianuarie. V. Letov. "Senatorul" nu va apela la judecată.- Literatura și Arta, 1989, 20 aprilie.

ziarul Molodioji Moldavii de către publiciștii E. Șatohina și E. Bulgarina *Золото в ведеpке* (*Aur păstrat în căldare*)⁶⁶, care a provocat mai multe ecouri în rândul specialiștilor-muzeografi și oamenilor de artă, acestea fiind publicate în alt număr al aceluiași ziar⁶⁷. Din conținutul lor aflăm că, mai multe probleme legate de activitatea Muzeului au fost cauzate în anii 80 ai secolului trecut de goana excesivă impusă acestuia în vederea organizării și desfășurării de expoziții. Această goană s-a început, în special, după unirea la începutul anului 1980 a Muzeului cu Direcția expoziții de artă și panorame a Ministerului Culturii al RSSM. Hotărârea aprobată de Ministerul Culturii al RSSM cu intenția de a economisi mijloace financiare și de a centraliza anumite activități, cum era la modă în acele timpuri, a condus la transformarea Muzeului într-o „secție de expoziții” a Ministerului Culturii și a UAP. În articol se menționează despre indicele-record atins de către Muzeu referitor la numărul de expoziții organizate la mijlocul anilor 80 ai secolului trecut – până la 70 de expoziții anuale⁶⁸, organizarea cărora necesita eforturi enorme din partea tuturor colaboratorilor Muzeului (conform datelor Victoriei Rocaciuc, acest indice varia de la an la an, constituind în anii 1982-1986 cifra medie de 61 expoziții pe an, spre deosebire de anii 1978 și 1979, când acest indice a constituit, respectiv, 17 și 32 expoziții⁶⁹). O bună parte dintre aceste expoziții erau organizate peste hotarele republicii, în unele republici unionale, dar și în afara Uniunii Sovietice. În anii 1987-1988, spre exemplu, Muzeul a organizat în mai multe țări din afara URSS 16 de astfel de expoziții (câte opt în fiecare an), inclusiv, în ultimul an, în India, Mozambic, Mali, Tunis, Nepal, Cipru, Portugalia și Republica Democrată Germană. Totodată, Muzeul a mai participat în acești ani și la alte 12 expoziții, organizate de comun acord cu Asociația de Relații cu Țările Străine *Dacia* (numită anterior *Drujba*), două dintre ele fiind organizate în Ungaria și câte una în țările: Sri Lanca, Benin (Africa), Gana (Africa), Finlanda, Japonia și Statele Unite ale Americii, Cehoslovacia, Franța, Mongolia și Bulgaria⁷⁰. Crearea fiecăreia dintre expoziții necesita eforturi considerabile legate de selectarea exponatelor, de scoaterea lor din depozitele supraîncărcate și strâmtate ale Muzeului, de comanda ambalajului costisitor, împachetarea, încărcarea și grija față de integritatea exponatelor. Acestea deseori se pierdeau pe drum ori se deteriorau în timpul scoaterii din depozite, ambalării, încărcării-descărcării, transportării, după care ele trebuiau restaurate. În aceste condiții, lucrătorii Muzeului nu reușeau să supravegheze starea de conservare și integritate a exponatelor. Mai ales că, în calitate de însoțitori ai expozițiilor în deplasările prestigioase peste hotarele țării, în cele mai dese cazuri, erau trimiși, nu angajați ai Muzeului,

⁶⁶ Е. Шатохина, Е. Булгарина, *Золото в ведеpке* (E. Șatohina, E. Bulgarina. *Aur păstrat în căldare*) - Molodioji Moldavii, 1988, 7 iunie.

⁶⁷ Molodeji Moldavii, 1988, 18 iunie.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Victoria Rocaciuc, *op. cit.*, p. 255, 256.

⁷⁰ Ibidem, p. 256, 260, 267.

ci persoane cu funcții de răspundere din conducerea Ministerului Culturii ori a Uniunii Artiștilor Plastici, care nu aveau nicio grijă față de expozate⁷¹.

Orientarea spre creșterea excesivă a numărului de expoziții, mai ales a celor vernisate peste hotarele republicii, precum și cerințele înaintate de către conducerea de partid și de stat față de oamenii de artă care trebuiau să reflecte în operele lor „realizările obținute de către poporul moldovenesc în toate domeniile vieții social-economice, politice și culturale”, s-a răsfrânt negativ asupra calității lucrărilor achiziționate. Muzeul era nevoit (impus) să procure opere care să prezinte „fața republicii”, în special realizările în domeniul producției agricole. Erau pictate pe bandă rulantă tablouri ce reflectau Moldova „de vitrină”, cu plantații „fără oameni”, cu livezi nesfârșite și dealuri pline cu stâlpi de spaliere de viță de vie și altele de acest gen⁷². Tematica operelor trebuia să oscileze între „trecutul glorios” al puterii sovietice și „prezentul luminos” al oamenilor muncii din „Moldova înfloritoare”. Lucrările artiștilor care nu se încadrau în canoanele stabilite erau cu greu acceptate de către comisiile pentru achiziție. Aceeași atitudine era manifestată chiar și față de pictorii renumiți precum Mihail Grecu, lucrările căruia erau achiziționate mai generos la Moscova, Valentina-Rusu Ciobanu (în muzeu nu era nici un tablou din perioada creației sale din anii 70 ai secolului trecut), Igor Vieru și alți artiști cunoscuți, dar și față de pictorii tineri, cu vârstă de 30-40 de ani, care nu erau luați în seamă (lor li s-a acordat atenție doar odată cu începutul restructurării gorbacioviste)⁷³. După cum se menționează în articolul celor doi publiciști, în domeniul achiziției operelor de artă s-a aplicat o politică vicioasă: un număr restrâns de funcționari ai Ministerului Culturii decideau în mod voluntar care opere să fie procurate și la ce preț. Numărul persoanelor care beneficiau de posibilitatea de a-și realiza operele era limitat. Dintre aceștia făceau parte, de obicei, plasticienii din cadrul Ministerului Culturii, din conducerea UAP, Fondului Plastic și persoanele apropiate ale acestora. Deciziile respective erau luate fără participarea și fără informarea publicului⁷⁴. „Conform unui control financiar din Moscova – se afirmă într-un ecou la articolul menționat, - în doar doi ani Ministerul Culturii a procurat opere de artă ce se refereau la perioada de până la revoluție în sumă de cca 20 mii lei, în schimb pentru achiziția operelor plasticienilor moldoveni din perioada sovietică au fost cheltuite cca 200 mii ruble, printre principalii beneficiari ai acestor achiziționări fiind șeful organizației de partid a UAP, secretarii acestei uniuni și persoane din conducerea Ministerului Culturii al RSSM”⁷⁵. Toate acestea, dar și tendința autorităților de partid de a imprima procesului de creație un mesaj politic și ideologic pronunțat, au condus la diminuarea criteriilor estetice de evaluare a operelor de artă

⁷¹ Е. Шатохина, Е Булгарина, *op. cit.*

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Г. Потоцкий, *Нарыв вскрыт* (G. Potočki, *Buboiul a fost spart*/ Ecou la articolul publicat de E. Șatohina și E. Bulgarina...). – Molodioji Moldavii, 1988, 18 iunie.

procurate de către Comisia de Achiziție pentru Muzeu și la achiziționarea de către acesta a unui număr mare de lucrări de calitate ambiguă⁷⁶. Aceeași opinie privind calitatea lucrărilor achiziționate de către Ministerul Culturii și privind unele aspecte legate de activitatea expozițională a Muzeului este împărtășită și de doctorul în studiul artelor Tudor Stăvilă, fost director al acestei instituții, care într-un interviu în presa timpului (începutul anului 1991) menționează următoarele: „Achizițiile efectuate de către Ministerul Culturii în anii precedenți au asigurat Muzeul în proporție de jumătate cu producție artistică mediocră. Ne dau de gol și colegii de la Societatea de Prietenie și Relații Culturale care, după fiecare expoziție peste hotarele țării nu ne întorc operele pierdute pe drum”⁷⁷. Referindu-se la problemele legate de organizarea expozițiilor peste hotarele Republicii Moldova, directorul Muzeului Margarita Neamțu, într-un interviu acordat presei în anul 1993, a menționat faptul că expozițiile organizate peste hotarele republicii deseori se soldau cu „pierderea și chiar furtul lucrărilor expediate”, precizând că în urma unor astfel de expoziții, în total, Muzeul a fost lipsit de „aproape o pătrime dintr-o mie de unități de păstrare”⁷⁸.

Una dintre cele mai grave problemele cu care s-a confruntat Muzeul în activitatea sa pe parcursul anilor 70-80 ai secolului trecut a fost insuficiența acută de spațiu expozițional și de păstrare a fondurilor. În 1957 Muzeului i se repartizează Casa Kligman, construită în anul 1897 în stil neoclasicist, care avea interioarele împodobite luxos în stare inițială. Unirea acestui edificiu printr-o galerie cu Casa Hertza a sporit semnificativ capacitățile de păstrare și de activitate expozițională a Muzeului. În septembrie 1961, în conformitate cu dispoziția Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 836-r, în custodia Ministerului Culturii din RSSM a fost transmisă clădirea Catedralei din Chișinău, care a servit drept sală de expoziții a Muzeului. Din martie 1967, filiala Muzeului – sala de expoziții din incinta Catedralei din Chișinău – va fi transferată în subordinea nou-createi Direcții de Expoziții și Panorame a Ministerului Culturii din RSSM⁷⁹. În afară de edificiile nominalizate, Muzeul poseda anumite spații pentru activitatea sa și în unele clădiri ale fostelor biserici, acestea fiind reparate și puse la dispoziția Muzeului, cum ar fi bisericile *Sf. Gheorghe*, *Buna Vestire* și *Sf. Panteleimon* (*Biserica Grecească*) din Chișinău. În anul 1960, spațiul total al Muzeului constituia 1437 m. p., inclusiv spațiul expozițional – 1 112 m. p., spațiul de depozitare – 325 m. p. În anii următori, însă, spațiul de amplasare al Muzeului, inclusiv cel expozițional și de păstrare a fondurilor, nu numai că nu s-a mărit, dar a scăzut simțitor, de la 1 437 m. p. în anul 1960 până la 1 133 m. p. în anii 1968-1975 și la 1 076 m. p. în anii 1976-1979, dintre care, în ultimii ani vizați, spațiul expozițional constituia 444 m. p., iar cel rezervat pentru păstrarea exponatelor – 441 m. p. Din anul 1980, odată cu unirea Direcției de Expoziții și Panorame cu Muzeul și trecerea în ges-

⁷⁶ Е. Шатохина, Е Булгарина, *op. cit.*

⁷⁷ Kișinevske Novosti, 1991, 11 ianuarie.

⁷⁸ Nezavisimaia Moldova, 1993, 18 mai.

⁷⁹ Victoria Rocaciuc, *op. cit.*, p. 82.

tiunea sa a Catedralei din centrul or. Chișinău, spațiul de amplasare a muzeului s-a mărit din nou până la 1 783 m. p., inclusiv spațiul expozițional – până la 1 048 m. p. și a celui de păstrare până la 481 m. p.⁸⁰. Și dacă în anii 60 ai secolului trecut, spațiul în care era amplasat Muzeul corespundea, într-o anumită măsură, cerințelor de păstrare și de organizare a expozițiilor, odată cu creșterea continuă a numărului de exponate, problema asigurării Muzeului cu spațiu s-a agravat. Astfel, după cum s-a menționat mai sus, din anul 1960 până la finele anului 1979, numărul exponatelor în fondul de bază a crescut de 3,8 ori, iar spațiul de amplasare a Muzeului a scăzut de 1,3 ori (de la 1 434 m. p. în anul 1960 până la 1 076 m. p. în anul 1979)⁸¹. În legătură cu necesitatea de a extinde spațiul Muzeului, în anii 70 ai secolului trecut au fost adoptate două hotărâri ale Guvernului republicii: una cu privire la construcția unui nou complex muzeal, în care Muzeul vechi trebuia să intre ca parte componentă a acestuia, și alta cu privire la construcția pe teritoriul Muzeului a unei școli de arte, cu o posibilă modificare a interioarelor ei în calitate de săli de expoziții⁸², însă ambele au rămas doar pe hârtie. Ulterior, Comitetul executiv orășenesc Chișinău a transmis încăperile auxiliare ale Muzeului în componența Ministerului Învățământului Superior și Mediu din RSSM, care a început să tot dărâme fără să construiască⁸³. Au fost defrișați copacii seculari din curtea Muzeului și demolate două spații auxiliare în care anterior erau amplasați colaboratorii științifici ai acestuia⁸⁴. În rezultatul cutremurului de pământ din toamna anului 1986, clădirea Muzeului de pe bd. Ștefan cel Mare a fost grav avariata, iar apoi a fost închisă pentru restaurare. Unicul spațiu de expunere a operelor de artă a rămas la Sala de expoziție din parcul capitalei (în fosta Catedrală a orașului) și Sala mică de expoziții ce se afla în incinta Bisericii Sf. Panteleimon (Biserica Grecească) din Chișinău (actualmente, str. 31 August 1989, colț cu str. Vlaicu Pârcălab). În urma nenumăratelor demersuri ale conducerii UAP, Ministerului Culturii al RSSM și a Muzeului în instanțele superioare privind îmbunătățirea condițiilor de muncă ale plasticienilor și construirea unor noi spații pentru Muzeu, CC al PCM și Consiliul de Miniștri al republicii au adoptat, în 1986, hotărârea „Cu privire la măsurile pentru dezvoltarea artei plastice și ridicarea rolului ei în educația comunistă a oamenilor muncii” în care, pe lângă alte măsuri menite să amelioreze situația în domeniul artelor frumoase, era prevăzută și construcția unei noi clădiri pentru Muzeu în cincinalele XII-XIII⁸⁵.

⁸⁰ Date preluate din dările de seamă statistice anuale ale Muzeului pentru anii respectivi.

⁸¹ Ibidem.

⁸² V. Letov. „*Senatorul*” nu va apela la judecată.- Literatura și Arta, 1989, 20 aprilie. (Titlul articolului a fost sugerat de cazul care a avut loc la Muzeu în primele luni ale anului 1989, caz în care „*Senatorului*” de pe tabloul lui Makovski-senior i-a fost zgâriată pânza, în timp ce era scos din depozitul foarte strâmt și neadaptat al muzeului pentru a fi expus publicului: această zgârietură părea a fi „o cârpă pe haina de gală aurită a demnitarului”. Articolul respectiv, cu mici prescurtări, a fost publicat și în ziarul unional de atunci *Sovetskaia Kultura*, din 6 aprilie a aceluiași an).

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ E. Malâh, *op cit.*

⁸⁵ *Sovetskaia Moldavia*, 1989, 19 ianuarie.

Nici de astă dată însă nu s-a întreprins nimic privind construirea unui astfel de edificiu.

Spre finele anilor 80 ai secolului trecut, Muzeul dispunea de un spațiu pentru păstrarea exponatelor de numai 400 m. p., în loc de 2 000 m. p. care se cuveneau conform normativelor stabilite⁸⁶. De obicei, în depozite se păstrau alături opere de pictură, de sculptură, grafică și de artă aplicată, fapt ce era în contradicție flagrantă cu normele de păstrare a colecțiilor muzeale. Într-unul din depozitele Secției de artă rusă și sovietică, spre exemplu, într-o cameră cu o suprafață de 20 m. p. se „păstrau” cca 6 mii de lucrări de artă picturală și grafică care erau așezate ordonat „ca lemnele”, una peste alta, contrar tuturor normelor existente⁸⁷. Referindu-se la acest subiect, presa timpului scria următoarele: „Până și un om necompetent se va indigna de strâmtoarea și îngrămădirea tablourilor și de lipsa totală a atributelor specifice practicii muzeistice contemporane, a aparatelor necesare pentru menținerea temperaturii și a umidității. Lucrările în astfel de condiții se deteriorează, se deformează, însă ... nu se restaurează: locul de păstrare ocupă o mică parte din suprafața expozițională mizeră a muzeului”⁸⁸. Din cauza spațiului restrâns și a stelajelor înălțate până sub pod, în procesul de scoatere și așezare la loc a picturilor pentru expunerea ordinară în cadrul expozițiilor, erau deteriorate ramele vechi unice ale tablourilor. Au fost cazuri când din cauza condițiilor precare de păstrare au fost stricate obiecte prețioase din marmură și sticlă, după care a fost necesară o muncă anevoioasă pentru restaurarea acestora⁸⁹. Nu era mai bună situația nici la Secția de artă medievală și populară moldovenească, fondurile căreia erau alcătuite din icoane din sec. XVI-XVII, cărți tipărite vechi, manuscrise și obiecte de uz casnic. Acestea erau amplasate în clădirea fostei biserici Sf. Gheorghe din Chișinău care se afla în stare avariata, colaboratorii Muzeului neavând nicio posibilitate pentru a le studia sau a le expune pentru vizionare publicului larg. Nu existau nici depozite speciale pentru păstrarea sculpturilor, o parte dintre care se găseau în fosta clădire a bisericii Buna Vestire (care se afla în stare avariata), iar o altă parte într-un șopron din curtea Muzeului. Evident, în asemenea condiții de păstrare nici nu putea fi vorba de respectarea unor norme legate de temperatură, umiditate etc. În cazul pregătirii pentru expunere, sculpturile erau spălate cu perie și săpun ceea ce, de asemenea, aducea daune lucrărilor⁹⁰.

Odată cu creșterea colecțiilor Muzeului, se micșora spațiul de expunere a acestora, care era cedat pentru depozitarea operelor, spațiul expozițional rămas permițând expunerea pentru vizionare doar a unei părți neînsemnate a creațiilor artistice din colecțiile de bază ale Muzeului. Din aceleași motive, după cum se menționează în presa vremii, din 1979 Muzeul nu a mai găzduit la Chișinău niciun

⁸⁶ V. Letov, *op. cit.*

⁸⁷ E. Шатохина, Е Булгарина, *op. cit.*

⁸⁸ S. Soloviova, *op. cit.*

⁸⁹ Е. Малых, *op. cit.*

⁹⁰ Ibidem.

fel de expoziții unionale și internaționale de artă plastică. Și colecțiile particulare ce constituiau o bogăție inestimabilă a Muzeului, nu aveau nici o șansă să fie incluse în planul expozițiilor⁹¹. În unul dintre articolele critice, privind starea deplorabilă în asigurarea cu spațiu expozițional a Muzeului și impactul acestui factor asupra nivelului de propagare a artelor frumoase în rândul populației din republică, se sublinia următoarele: „În prezent putem constata cu amărăciune că generații întregi de spectatori moldoveni au crescut fără a se familiariza cu capodoperele de artă națională, rusă, europeană și orientală care se păstrează în fondurile Muzeului de Stat de Artă Plastică al RSSM. O mică expoziție, cu care s-au mulțumit ani îndelungați amatorii de artă, constituie doar 2-3 la sută din cele 22 mii de unități ce se află la păstrare. Destinul lor e deplorabil... Din anul 1947 n-a mai văzut lumina zilei colecția de cca 300 de acvaforte rare din secolele XVII și XVIII, adusă în dar muzeului de către academicianul Șilingovski; de circa 20 de ani se află în depozite peste 100 de lucrări ale pictorilor basarabeni din prima jumătate a secolului XX, colecționate de către pictorul și pedagogul A. Baillayre. Lista nu s-a epuizat aici. Din bogăția fondurilor muzeului nenumărate opere niciodată n-au apărut în văzul lumii. Or, arta plastică e și creată pentru a comunica permanent cu spectatorii”⁹².

Starea deplorabilă în care se afla Muzeul în anii '70-'80 ai secolului trecut, dar și condițiile vitrege în care activau artiștii plastici din republică, i-a determinat în ianuarie 1989 pe 16 cei mai de vază reprezentanți ai artelor plastice din RSSM să se adreseze cu o scrisoare deschisă ziarului *Sovetskaia Moldavia*⁹³ cu intenția de a atrage atenția opiniei publice și a conducerii republicii asupra problemelor grave, care persistau în acest domeniu important al culturii naționale din Moldova Sovietică, precum sunt artele plastice. Autorii scrisorii au menționat că în țară (se are în vedere fosta URSS) nu exista nici o republică unională în care din cauza condițiilor precare să fie atât de delăsată propagarea artei plastice și educația estetică a populației, acest fapt având un impact negativ asupra dezvoltării culturii spirituale a oamenilor. Referitor la problema asigurării condițiilor necesare de activitate a Muzeului, se amintește faptul că în șaisprezece ani au fost adoptate

⁹¹ S. Soloviova, *op. cit.*

⁹² Ibidem.

⁹³ *Sovetskaia Moldavia*, 1989, 19 ianuarie (Scrisoarea a fost semnată de către următoarele personalități marcante în domeniul culturii și artelor din RSSM: **I. Bogdesko**, artist al poporului din URSS, membru corespondent al Academiei de Arte al URSS, profesor; **L. Grigorașenko**, artist al poporului din RSSM, membru-corespondent al Academiei de Arte a URSS, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **M. Grecu**, artist al poporului din RSSM, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **I. Jumații**, artist al poporului din RSSM; **C. Kobizeva**, artist al poporului din RSSM, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **V. Rusu-Ciobanu**, artist al poporului din RSSM, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **E. Romanescu**, artist al poporului din RSSM, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **M. Burea**, om emerit în domeniul artelor în RSSM; **S. Cuciuc**, om emerit în domeniul artelor RSSM; **M. Livșiț**, om emerit în domeniul artelor în RSSM; **M. Petric**, om emerit în domeniul artelor RSSM; **G. Sainciuc**, om emerit în domeniul artelor în RSSM, laureat al Premiului de Stat al RSSM; **M. Saca-Răcilă**, om emerit în domeniul artelor în RSSM; **S. Ciokolov**, om emerit în domeniul artelor în RSSM; **B. Epelbaum-Marcenko**, om emerit în domeniul artelor în RSSM; **G. Vrabie**, laureat al Premiului de Stat al RSSM).

mai multe hotărâri privind construcția unui nou edificiu pentru muzeu, dar care nu au fost îndeplinite, ca și stipulările hotărârii CC al PCM și a Consiliului de Miniștri al RSSM din octombrie 1986, privind construirea noului edificiu al Muzeului în cincinalele XII-XIII. În timp ce instanțele superioare împărțeau cu dărnicie promisiuni, se menționează în scrisoare, în imediata apropiere a locului în care urma să fie construit edificiul nou al Muzeului au crescut mai multe clădiri luxoase, în care au fost amplasate în mod spațios diferite instituții administrative. Iar construcția Muzeului, a încăperilor pentru expoziții și a atelierelor de creație pentru maeștrii în domeniul artelor se târăgăna din nou pentru o perioadă nedeterminată, rezultatul acestor târăgănări, fiind reducerea spațiului expozițional, ocupat în parte pentru depozitarea și păstrarea operelor de artă colecționate. În final, se arată în scrisoare, colecțiile unicate ale culturii naționale care înglobau peste 22 mii de opere de artă, dar și tezaurul reprezentat de operele unicate de artă începând cu secolul V î.e.n. și terminând cu secolul XX, în care intrau cele mai valoroase opere ale popoarelor din URSS, ale unor țări din Occident și Orient, toate, împreună cu colecțiile de artă națională valorând la acel moment peste 15 mln. de ruble, nu erau accesibile pentru popor. Însăși istoria tergiversărilor, proiectelor nechibzuite și a promisiunilor goale, subliniau autorii scrisorii, reprezintă tabloul ignorării totale de către autorități a problemelor ce țin de dezvoltarea artei plastice naționale, fapt, care poate avea urmări cu efect îndelungat. Autorii menționau că în republică erau muzee în care spații imense erau utilizate nerațional, iar expozițiile erau bazate nu pe documente originale, ci pe fotocopii și citate (se face aluzie la Muzeul de Istorie a PCM), fapt care reducea la minimum influența lor asupra publicului. În esență, aceste muzee, se precizează în scrisoare, dublau funcțiile altor muzee, care puteau fi amplasate sub același acoperiș.

În condițiile restructurării gorbacioviste și declanșării Mișcării de Renaștere Națională, sub presiunea opiniei publice și a argumentelor expuse în scrisoare menționată, autoritățile de partid și de stat din republică au fost nevoite să întreprindă măsuri pentru a crea condiții favorabile pentru activitatea Muzeului. La mijlocul anului 1989, printr-o dispoziție a Guvernului RSSM, fosta clădire a Liceului de Fete „Principesa Natalia Dadiani” (de pe str. 31 august 1989) în care anterior se afla Muzeul de Istorie a PCM, a fost pusă la dispoziția Muzeului de Arte Plastice, acesta primind pentru păstrarea fondurilor sale și organizarea expozițiilor încăperi cu o suprafață totală de cca 5 mii de metri pătrați⁹⁴. Acest fapt a creat posibilitatea de a lărgi activitatea expozițională a Muzeului și de a expune în fața vizitatorilor cele mai prețioase lucrări de artă, de a crea un atelier modern de restaurare bine echipat, de a readuce la viață valori artistice în curs de dispariție și de a desfășura o activă muncă educativă⁹⁵. În schimb, Muzeul a fost nevoit să cedeze în acel an clădirea Catedralei, iar ulterior - și a celor trei biserici, care au fost transmise enoriașilor pentru utilizarea lor conform destinației.

⁹⁴ R. Osmochescu, *Renașterea muzeului*. - Chișinău, Gazetă de seară, 1989, 5 iunie.

⁹⁵ Ibidem.

Peste un an, în spațiul nou al Muzeului a fost inaugurată una dintre cele mai însemnate expoziții, care, după cum s-a menționat în presa vremii, avea să completeze acel gol în viața culturală a Chișinăului și a republicii, apărut în rezultatul restaurării îndelungate a blocului central al Muzeului. La expoziție au fost prezente diverse stiluri și genuri ale artelor plastice din diferite epoci istorice, ea cuprinzând un număr impresionant de lucrări - peste o mie. Acestea au fost expuse în cadrul compartimentelor: „Arta Europei Apusene (antichitatea – sec. XIX), arta rusească (sec. XVII-XX)”, „Arta Moldovei (secolele XVIII-XX)” și „Gravura japoneză (secolele XVII-XIX)”. Compartimentele referitoare la arta Moldovei și arta Europei Apusene conțineau lucrări de pictură, grafică, sculptură și ale artei decorativ-aplicate din diverse perioade ale istoriei⁹⁶.

Or, având la dispoziție noul edificiu, Muzeul nu și-a soluționat în mod plener problema asigurării cu spațiu de depozitare și de expunere a operelor. Clădirea în ansamblu și încăperile interioare ale fostului muzeu al PCM aveau nevoie de reparație și adaptare pentru păstrarea operelor de artă și organizarea expozițiilor, fapt care necesita timp și cheltuieli suplimentare. În același timp, odată cu retrocedarea către enoriași a Catedralei și a bisericilor nominalizate mai sus, în care se aflau o bună parte a spațiului expozițional și de păstrare a operelor, „fondurile și colecțiile păstrate în ele revin iarăși în încăperi neadaptate și supraaglomerate, adică în cele mai mizere condiții de păstrare”⁹⁷. Referindu-se la lipsa spațiului expozițional în legătură cu scoaterea din circuit a sediului Muzeului de pe bd. Ștefan cel Mare, directorul instituției Tudor Stăvilă scria în anul 1990 următoarele: „Splendidul interior fiind răpit de interminabila restaurare, Muzeul de Arte Plastice nu dispune la ora actuală de săli de expoziție decât pentru a scoate în văzul amatorilor de frumos doar un singur procent din cele 23 de mii de opere păstrate în tezaurul național. Acesta e nefericitul destin al muzeului, istoria căruia începuse cu mari speranțe acum jumătate de secol”⁹⁸.

După proclamarea independenței Republicii Moldova, conjunctura social-politică nefavorabilă și tergiversarea reformelor privind tranziția la economia de piață s-au soldat cu înrăutățirea situației economice. Aceasta, dar și indiferența autorităților, au dus la înrăutățirea condițiilor de activitate a tuturor instituțiilor de cultură din republică, inclusiv a Muzeului. La mijlocul anilor '90 ai secolului trecut, Muzeul se afla, după cum menționa muzeograful Vasile Negruță, „într-o situație catastrofală”⁹⁹. La acea dată, sediul din fosta clădire a PCM de pe strada 31 august 1989 era în stare avariată (cădea tencuiala de pe pereți, curgea apa de ploaie prin tavan). În plus, s-a constatat că acest sediu „nici nu este un loc adecvat pentru păstrarea și expunerea operelor de artă (temperatura și umiditatea aerului nu pot fi menținute conform cerințelor de păstrare a patrimoniului

⁹⁶ Iu. Brânzei, *Din fondurile muzeului*. Chișinău. Gazetă de seară, 1990, 28 octombrie.

⁹⁷ Tudor Stăvilă, *op. cit.*

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Vasile Negruță, *op. cit.*, - Țara, 1995, 15 august.

muzeal, suprafața expozițională este mică și discontinuă)¹⁰⁰. Pe parcurs de mai mulți ani, clădirea respectivă a Muzeului nu a fost refăcută, iar în prezent se restaurează din banii (1 mln. de euro) alocați de Guvernul României. După achiziția noului spațiu, clădirea Muzeului de pe bd. Ștefan cel Mare s-a aflat încă mulți ani la restaurare. Lucrările de conservare, prevăzute inițial pentru prima parte a sediului, numită și Casa Herța, trebuiau să fie finalizate în luna decembrie 1993, după care urma să fie restaurată și cea de-a doua parte – Casa Kligman¹⁰¹. Însă lucrările de restaurare nu s-au finisat nici în următoarele două decenii. Și, în loc de edificarea în preajmă a unui centru de artă, despre care s-a scris mult la finele anilor 80 - începutul anilor 90 ai secolului trecut, în apropierea nemijlocită a Muzeului (nu fără permisiunea organelor competente ale Primăriei Mun. Chișinău), a fost construită o clădire-monstru a unei firme private (preconizată să devină hotel de elită), care nu se încadrează nicidecum în peisajul arhitectonic existent al Muzeului. Înălțată cu încălcarea flagrantă a legislației privind zonele de protecție a monumentelor, ea va altera pentru totdeauna imaginea clădirii frumoase a Muzeului, care nici până în prezent nu și-a deschis ușile pentru vizitatori. Totodată, din lipsa de mijloace, din ianuarie 1994 a fost stopată completarea fondurilor Muzeului, nu se mai practica stăgii și deplasări științifice, nu se putea procura mobilier expozițional și inventar, nu se puteau efectua reparații curente, nemaivorbind de cele capitale. Cu toate acestea, Muzeul Național de Artă al Moldovei, care la mijlocul anilor '90 ai secolului trecut avea în fondurile sale cca 30 de mii de exponate, continua să funcționeze în pofida condițiilor vitrege de care avea parte. Iar cei 30 de specialiști muzeografi, preocupați de păstrarea, expunerea și studierea operelor de artă, continuau să activeze, bazându-se mai mult pe entuziasm, decât pe remunerare decentă¹⁰², cu speranța că într-o bună zi lucrurile se vor schimba spre bine și în instituția lor, ca și în întreaga societate.

Summary

National Art Museum of Moldova was organized in December 1940, on the basis of Chisinau Art Gallery, opened to the public on 26 November 1939 in the Palace of the City Hall. In 1941, during the first days of war, works of art from the Art Gallery, along with other museum pieces, were sent to Kharkov, but further fate of this collection remains still unknown. By the end of 1944, the Museum resumes its activity, based on donations made by some art institutions from Moscow and Leningrad, representing works of West-European, Russian and Soviet masters. In the postwar decades the Museum has enriched its collections with valuable works that covered several eras, styles and genres of art, becoming in the late 1970s a true centre of culture and art of MSSR.

¹⁰⁰ *Muzeele sunt cartea de vizită a unui popor* - Țara, 1995, 15 august.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

At the same time, in the Museum activity there existed several problems and impediments in the completion of collections, due to the lack in the republic of Moldavian pieces of fine art from the period before incorporation into the USSR. In the category of impediments, we shall mention the activity of totalitarian communist regime in MSSR, who subdued the creative process of art people into his political interest, excessive eagerness imposed in the 1980s to the Museum in organizing and opening of exhibitions, the most serious problem being acute lack of exhibition and storage space. These and other problems and constraints had reduced the Museum possibilities in the activity of acquirement, preservation, restoration and exhibition of national cultural heritage in the field of arts, but also hindered art lovers from the republic to familiarize with spiritual and cultural values of other peoples from the former USSR, but also from the West and the East.

Mariana Bagrin*

THE MOLDAVIAN SSR PRINT MEDIA DURING THE "KHRUSHCHEV THAW" IN THE CONTEXT OF GOVERNMENT POLICY IN RELATION TO THE PRESS

In 1956, a new Party policy was proclaimed in the USSR. Since assuming leadership of the CPSU, Nikita Khrushchev had guided Soviet society in the direction of renewal. The period of Khrushchev's leadership is interesting, due on the one hand its dependency on Stalin's "heritage" of contradictions and inconsistent policies, and on the other hand its special atmosphere of spiritual ascent in a society which was promoting the awakening, formation and development of various creative forces¹.

Despite the contradictory and uneven flow of the "Khrushchev thaw", and accordingly, the impulsive and often fragmentary nature of Khrushchev's reforms, they caused significant changes in all spheres of society, including mass-media, where the problem of overcoming the existing stereotypes was a burning issue².

Even though a slight letup in both censorship and freedom of speech lead to the rapid development of the media, as well as of the dialogue between the government and the people, the changes in the Soviet media system, just like all the positive initiatives in Soviet society, "were correlated by the rigid framework of the ideology, and driven to fit it"³. Journalism remained an essential tool for the manipulation of public opinion, and the Communist Party, while maintaining its basic principles of control over the media and propaganda, would not allow any weakening of its influence over the population⁴. As a result, the main characteristic of the period was the continuing policy of centralization and control over the entire press of the country. This would eventually become one of the main reasons for the lost opportunities in restructuring state-society relations, the mediator of which the media were to be⁵.

* **Mariana Bagrin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ R. V. Dautova. *Party and State Policy in the Sphere of Mass-media of the Autonomous Republics of Volga and Ural regions (1953 - 1964)* <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/partijno-gosudarstvennaja-politika-v-oblasti-sredstv-massovoj-informacii.html>

² E. S. Moldavanova, *Development of the mass-media in the 1950-60.* <http://jurnal.org/articles/2008/hist9.html>

³ *Ibidem*.

⁴ R.P. Ovsepyan, *The history of Modern Journalism (manual)* edited by Y.N. Zasursky. Moscow, MGU, 1999. Chapter 6. Print, Television and Radio in the Second Half of the 50's – mid 80's. (Journalism in captivity of voluntarism and personality cult relapse); <http://evartist.narod.ru/text/58.htm>

⁵ R. V. Dautova, *Party and State Policy in the Sphere of Mass-media of the...*

The subject of this study is an analysis regarding the development of the Moldavian SSR print media during the Khrushchev "thaw" in the context of governmental media policy. Within this period the CPSU Central Committee adopted a number of acts which directly influenced Soviet media activities. These Party decisions and decrees are divided into two main groups – decisions concerning newspaper content⁶ and decisions on financial reductions in the media⁷. It is these which had the most influence on the main strategy towards the press.

In the context of the development and implementation of the "people's state" model⁸, as well as measures for financial reductions in the press, the actions in the field of Soviet media mainly included the following:

- a partial return to the strategies of the 1930s, such as the movement of worker (*rabkor*)-peasant (*selkor*) correspondents (*rabselkor* movement) and the development of the so-called volunteering principles in journalism, based on the broad participation of the population in the media activity;
- the implementation of austerity measures, aimed at reducing state subsidies for economic and financial support and optimization of the media;
- a considerable renewal of the press structure (e.g., during the Khrushchev period a number of new all-union and union republic newspapers emerged, as well as several magazines devoted to literary and social political topics. Changes also occurred in the local press; kolkhoz-circulation newspapers began to emerge, and an attempt was made to establish both inter-district and collective state farm department newspapers)⁹;

Rabselkor movement, characterized by its voluntary nature, large-scale participation, and a constantly renewing membership, was one of the main media strategies during the Khrushchev period¹⁰. The participation of the broad masses of the working people in managing the affairs of society through their appearances in the media was considered to be one of the most effective manifestations of labor and political activity of the Soviet people, „a vivid evidence of a truly national character of the Soviet press”¹¹.

In the second half of the 1950's most union republics, and in many cases province (oblast, krai or okrug) and district level units, held congresses and meetings of the worker-peasant correspondents, as well as All-union journalist meetings composed of core groups from a number of national newspapers. Addi-

⁶ These were decisions on the improvement of Party propaganda, on the development of volunteering principles of the Soviet press, on the increase of media efficiency, on the media support of agricultural and industrial campaigns etc.

⁷ R. V. Dautova, *District Newspapers of the Autonomous Republic of the Volga Region during the "Thaw"*. <http://cyberleninka.ru/article/n/rayonnye-gazety-avtonomnyh-respublik-povolzhya-v-period-ottepeli>

⁸ During the Khrushchev period, attraction of the broad masses of working people to administration in the framework of the "people's state" becomes a strategic priority.

⁹ E. S. Moldavanova, *Development of the mass-media....*

¹⁰ *The emergence and development of the movement of worker-peasant correspondents in the USSR*, Moscow, 1970.

¹¹ S. V. Karavashkova, P.A. Chernuschenko. *People of high duty*, Moscow, 1974.

tionally, it became common practice for the worker-peasant correspondents to conduct raids on enterprises, organizations, farms etc. There were also created a large number of rabselkor posts and organized schools, as well as seminars, and other arrangements to improve their education and skills¹².

It is within this context, that in Chisinau, on May 27-28, 1958, was held „the first congress of worker-peasant correspondents of the Moldavian SSR”¹³, which was attended by about 500 delegates¹⁴.

The Secretary of the Central Committee of the CP of Moldavia, Z. Serdyuk, started his introductory speech with a reference to the role of the worker-peasant correspondents in the USSR, who „have always been, are and will be faithful combat assistants of the Communist Party, tireless fighters for the implementation of the immortal ideas of Lenin and wise Party politics and the Soviet government”¹⁵.

Among the main issues addressed by the speakers, were those related to the amount of letters in the periodicals, the role of worker-peasant journalists in the detection and criticism of abuse and injustices committed at the local authorities level, and the need for improvement in the collaboration between the national and regional newspapers etc¹⁶.

As an example of a success story, the editor of the Bratushany district newspaper, Nikolaev, shared with the audience efforts by its staff to overcome the initial stage issues of few letters and an unwillingness for people to cooperate with the newspaper. These included “live, personal communication with beginner correspondents and joint raids on inspecting enterprises and summarizing the results of common inspections, establishment of an office for the village correspondents, invitation of the most active ones to the briefing meetings of the editorial office and contribute to the newspaper design etc”¹⁷. As a result, the number of received letters increased in less than two years by more than ten times, and the number of editorial office non-staff members (*aktiv*) increased to 219 correspondents.

The role of rabselkors in the identification and criticism of abuses and injustices in society, was welcomed by the government, which actively pushed the former on the “way of whistle-blowing”¹⁸. This often created many conflicting and contradictory feelings amongst the population in relation to rabselkors. On

¹² The Soviet Press, 1958, September, p. 1.

¹³ Archive of Social and Political Organizations of the Republic of Moldova (ASPORM). Collection 51, Inv. 18, File 166, p. 1.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., p. 41-42

¹⁶ Ibid., 42.

¹⁷ Ibid., p. 13-14.

¹⁸ R. V. Dautova, *Khrushchev's "thaw": journalists as representatives of the Russian intelligentsia and the power*. <http://refdb.ru/look/1242998-p5.html>. See and: V.A.Skrebnev *Stereotypes of sacrifice and denunciation as factors of existence of the movement of working and rural correspondents* // Works of the Department of History and Philosophy of Tambov state technical university: sat. science article St.Petersburg : Nestor, 2005. Vol .3. p.79-89. p.77-78.

the one hand, they were perceived negatively as informers and denounciators, on the other, a stereotypical image gradually formed of *rabselkors* as individuals suffering in the name of truth. Such a case was mentioned in the speech of the "Soviet Moldavia" newspaper editor, who gave as an example the persecution of the newspaper's own *selkor*, who was unjustly sentenced to two years in prison for criticizing the shortcomings of the local district consumers union¹⁹.

In the final speech of the congress, the worker-peasant correspondents were encouraged to "support all the innovative and advanced, to help spreading the experience of the best producing people, to criticize the shortcomings that impede the forwarding progress"²⁰, to participate actively in the work of the wall newspapers, and to be permanent correspondents of institutional, district, city and republican newspapers, magazines and radio²¹.

Based on the fact that some of the party committees and newspaper editorial offices were continuously "underestimating the great social role of worker-peasant correspondents in the struggle for the implementation of important economic and political tasks", and were ignoring the contribution of the former, as well as cases of *rabselkors* persecution and harassment, on August 30, 1958 a resolution was adopted by the Central Committee of the CPSU "On the management improvement of mass movement of Soviet press worker-peasant correspondents"²².

This resolution obliged the Central Committee of the Communist Party of the union republics, province level, city and district party committees to take daily measures, aimed at "improving the management of worker-peasant correspondents, which included on-site conferences, meetings, consultations, schools, raids, and public reviews of worker-peasant correspondents, increasing the publications number in all newspapers and magazines of the materials, submitted by workers, farmers and intellectuals, strengthening the struggle for the effectiveness of the letters and statements of worker-peasant correspondents in the press, or the debate by the party bodies, the general public and the media of the facts of worker-peasant correspondents persecution etc." As a result, by 1960 more than 5 million workers, farmers, and representatives of intellectuals had participated or been involved in the activity of the newspapers, magazines, radio broadcasting and television²³.

By the early 1960's, the creation of non-staff (*vneshtatnyye*) departments, community councils, posts of *rabselkors* in many editorial offices, and the carrying out of mass raids aimed to monitor the implementation of party decisions, become an important trend. As a result, "given the fact that the full involvement of workers, farmers, intellectuals to an active participation in the work of news-

¹⁹ ASPORM, Collection 51, Inv. 18, File 166, p. 1.

²⁰ Ibid., p. 180.

²¹ Ibid., p. 181.

²² Ibid.

²³ The Soviet Press, 1960, July, p. 1.

papers, magazines, radio and television broadcasting is an important means for a further improvement of the Soviet press and radio”, on 28 June 1960 the CPSU adopted a resolution “On further development of volunteering in the Soviet press and radio”.

This act encouraged the inclusion of skilled workers and farmers, as well as intellectual representatives, in the editorial boards of newspapers and magazines, and the editorial offices and committees of radio and television broadcasting, as non-staff members. In addition, it recommended the organization of on-site seminars for freelance correspondents, which were to pay particular attention to matters of creative literary and journalistic skills²⁴.

Newspaper non-staff members primarily consisted of the editors of local and wall newspapers, secretaries of district committees and party bureaus of enterprises, heads of clubs and libraries, directors of urban and rural schools, propagandists and agitators, members of societies for the dissemination of political and scientific knowledge.

In the Moldavian SSR, the most numerous non-staff departments were the departments of industry, agriculture and propaganda. The number of members of the editorial boards ranged from five to ten people. For example, the non-staff propaganda department of Rybnitsa district newspaper consisted of 10 people, including three directors of secondary schools of the city, two teachers, two instructors of the district Party committee, one pensioner-propagandist, and two employees of the district Komsomol committee, each of which had a university education and practical experience in the newspaper work²⁵. But, as the newspaper editor stated in a letter to the press sector of the agitation and propaganda department of the Central Committee of Moldavia, the non-staff department did not play yet the role of a real assistant, since it had to be pushed all the time, and suggested new topics. According to the editor, the reasons were partially due the editorial office's inability to think through to the end all forms of work and to “light the newspaper flame in comrades”, as well as the lack of support from the republican press.

By the fall of 1962, 73 non-staff departments were established in the city and district committees of the Communist Party of Moldova, which included: industry departments – 27, construction departments – 2, agriculture departments – 28, schools departments – 16. In all a total of 501 party members were engaged in the supernumerary departments. At the same time, 102 non-staff departments, with 600 positions, were created at the inter-district and city newspapers. In addition, 250 internal volunteer correspondents were employed in the editorial offices of the republican newspapers *Moldova Socialista* and *Sovetskaya Moldavia*²⁶.

Given the fact that most of the periodicals in the USSR were run at a loss, and the state had to provide substantial financial support for their activities,

²⁴ Ibid.

²⁵ ASPORM, Collection 51, Inv. 20, File 214, p. 19.

²⁶ Ibid., file 180, p. 74.

measures were taken at Khrushchev's ascension aimed at improving the situation in this area. These included the suspension of low-impact or too costly publications, the creation of new types of periodicals, and the promotion of individual subscriptions rather than departmental, institutional, etc.

Among the various party decisions and decrees on financial reductions relating to print media, issued during the post-Stalin period, the most outstanding ones were: the decision of the CPSU Central Committee of November 15, 1958 "On excesses in spending by state and public organizations for the subscription to the newspapers and magazines", the decision of the CPSU Central Committee of February 11, 1959 "On reducing the release of free literature", the decision of the CPSU Central Committee of July 31, 1959 "On liquidation of the newspapers and magazines unprofitability", the decision of the CPSU Central Committee of October 1, 1959 "On measures to improve the retail sale of newspapers and magazines to the population".

All of these decisions were announced to the newspapers by the regional and republican committees of the CPSU and actively commented upon and discussed. The issues of spending on editing, publication, and sale of newspapers were discussed at various levels, starting with meetings of district, city and regional committees of the party, and ending with the editorial boards, the primary party organizations and journalists' unions meetings²⁷.

By the beginning of 1959 Moscow received from the Moldavian SSR the first proposals for measures ensuring the reduction in the level of unprofitability in periodicals and complete revocation of state subsidies for the press, which at that time amounted to 4 million rubles a year. The note of the CP Central Committee of Moldavia, dated 23 January 1959, addressed to the CPSU Central Committee, contained several suggestions regarding the republican press. It proposed the suspension of publication of the republican newspaper *Kolhoznikul Moldovei* (organ of the CP of Moldavia Central Committee), with increased coverage of agriculture issues in the Moldovan language in the newspaper *Moldova Socialista*, and the switch by the formerly independent youth newspapers, Moldovan *Tinerimya Moldovei* and the Russian *Molodezh Moldavii*, to a common text in both the „Moldovan” (Romanian) and Russian languages, and a reduction in the number of the editorial staff, as well as of other costs. The note also recommended a reorganization of the newspaper *Vecherniy Kishinev*, which envisaged a 50% reduction in physical publication size, and reducing the frequency of publication from 6 to 5 times per week-with a corresponding decrease in staff and fee costs, etc. It also suggested suspending the publication of the journals *Bloknot agitatora* and *Kommunist Moldavii* (the Russian version only), and an increase in the subscription prices of the magazines *Dnestr*, *Skynteya leninisty* and *Femeya Moldovey*.

It was expected that these measures would result in the reduction of subsidies from the budget for the publications of the Partizdat of the CP Central

²⁷ R. V. Dautova. *Party and State Policy in the Sphere of Mass-media of the...*

Committee of Moldavia by 5,153 ths. rubles, i.e., the publishing house would provide a profit to the state (or party) budget of more than a million rubles instead of requiring subsidies.

With regard to district and city newspapers, the above-mentioned document stated that the annual subsidy for the publication of 40 district newspapers and three city ones amounted in 1958 to 9,647 thousand rubles. The implementation of the cost cutting proposals would have cut publication subsidies by an amount of about 2 million rubles²⁸.

In another note, dated 10 February 1960, on the execution of the Central Committee of the CPSU resolutions on the reduction of loss of the periodical press in the Moldavian SSR, the head of the agitation and propaganda department of the CP CC of Moldavia was informing that the losses were reduced by that time by 5.810.920 rubles a year, and further efforts on loss reduction were to be continued²⁹.

In the context of a broad renewal of the press structure countrywide, by September 1960, 3 combined city-district newspapers, which were the organs of the city and district boards of representatives of working people, began to be published in the republic (*Kommunist* in Bel'tsy, *Pobeda* in Bender, and *Dnestrovskaya Pravda* in Tiraspol). The unification of these newspapers allowed saving up to 302,7 thousand rubles per year³⁰. The total circulation of the merged newspapers was 18,500 copies, 3,385 of which were issued in „Moldovan” (Romanian) and 15,115 in Russian³¹. The number of district newspapers published at this point in the republic was reduced to 32, 18 of which were issued both in „Moldovan” (Romanian) and Russian languages. The total circulation of district newspapers was 82,935 copies, 53,028 of which were issued in „Moldovan” (Romanian) and 29,912 – in Russian. As seen, the target segment of readers for the city newspapers was mainly the Russian speaking urban population, while the content of district newspapers was addressed primarily to rural, Romanian speaking readers.

There have also been merged editorial board of the republican newspapers *Tinerimea Moldovey* and *Molodozh' Moldavii* and of the newspaper *Tynerul leninist* with the magazine *Skynteya leniniste*³². In the view of the republican party bodies, collaboration between the editorial offices of the large republican newspapers would enable rapid and comprehensive coverage of republic's life, avoid the duplication of topics and discord in the assessment of certain facts, enable the use of creative power of revision in a more reasonable manner, and finally, would promote the growth of the professional level of the newspapers employees³³.

²⁸ ASPORM, Collection 51, Inv. 19, File 169, p. 6.

²⁹ Ibid., Inv. 20, File 192, p. 1.

³⁰ Ibid., p. 5.

³¹ Ibid., File 96, p. 105-108.

³² Ibid., File 192, p. 3.

³³ Ibid.

The decision of the CPSU Central Committee on the establishment of inter-district newspapers and the reduction of the number of the existing district publications was caused by Khrushchev's reform on economic management system reorganization and separation of party governing bodies in the rural area. On April 10, 1962³⁴, the Secretariat of the CPSU Central Committee passed the resolution "On the creation of inter-district newspapers at the territorial and production collective-state farm administrations". Accordingly, on May 5, 1962, the Bureau of the CP Central Committee of Moldavia adopted a resolution providing for the creation of inter-district newspapers of CP CC of Moldova and Moldavian SSR Council of Ministers at territorial and production collective-state farm administrations of the republic, and a stop to the publication of district newspapers³⁵.

Inter-district newspapers were to be published with the same text in the „Moldovan” (Romanian) and Russian languages, the four-lane volume of the half format of "Pravda", the periodicity of three issues per week, with an average one-time circulation of 6 thousand copies. A total of 15 inter-district newspapers will be created in the country by the 1st of September, 1962³⁶.

The main objectives of inter-district newspapers included the provision of effective assistance to party organizations and production departments in the "mobilization of workers to an active fight for the strong recovery of agriculture, fulfillment and over-fulfillment of state plans and socialist pledges". In their work, they were called to "deeply and comprehensively demonstrate best practices and work patterns, organizational and political work of the party organizations, to educate the working people in the spirit of the communist attitude towards labor and public property, intolerance to shortcomings, firmly oppose mismanagement, waste, conservatism, violations of state and party discipline"³⁷.

In fact, as evidenced by numerous notes of the instructors of propaganda and agitation department of the CP Central Committee of Moldavia, the activities of inter-district newspapers had a number of serious drawbacks, among the most prominent being the poor quality of newspaper content (boring, unprincipled articles and notes), as well as the preference among the non-editorial staff towards the representatives of local authorities to the detriment of ordinary farmers, lack of coherence and cohesion in the work of editorial staff etc.³⁸

³⁴ R. V. Dautova. *Regional Newspapers of the Autonomous Republics of the Volga Region during the "Thaw"*. Bulletin of the Chelyabinsk State University. 2009. No. 10 (191). History. Ed. 39. P. 74–82. <http://www.lib.csu.ru/vch/191/013.pdf>

³⁵ ASPORM, Collection 51, Inv. 22, File 12, p. 217.

³⁶ Ibid., p. 239. By September the 1st of 1962, the following inter-district newspapers were established in the Moldavian SSR: «Skynteya» (Bel'tsy), "Drapelul leninist" (Bender), "Leninstul" (Bratushany) " Kalya spre komunizm" (Kagul), "Zoriy" (Kelerash'), "Satul kolkhoznik" (Kaushany), "Zoriy Moldovey" (Komrat), "Zoriy kommunizmului" (Cotovsc), "Drapelul viktoriyey" (Kriulyany), "Drumul leninist" (Lazo), "Drapelul komunizmuluy" (Leova), "Farul nistryan" (Rybnitsa) "Pravda" (Ungen'), "Drapelul roshu" (Floreshty), "Tribuna" (Otach).

³⁷ Ibid., p. 226.

³⁸ Ibid., file 214, p. 57-61.

Whilst contributing to cost-savings, the establishment of merged newspapers and gradual elimination of district newspapers also had a number of adverse side-effects, mainly affecting the quality of the content and the level of their impact on readers. The emergence of the side-effects was contributed by various reasons. The letters and information notes, which were coming to the propaganda and agitation department of the CP CC of Moldavia, are of great interest in this regard. The letter of the editor of the newspaper *Dnestrovskaya Pravda* (Tiraspol), dated March 3, 1960, contained a note on the deterioration of the conditions in which the editorial office employees were working after the unification of city and district newspapers. Though, in the city alone, there were more than 100 enterprises, construction and transport organizations, schools and institutions demanding coverage, the newspaper also had to publicize the problems of agriculture. Since many farms in the region were at a great distance from the town, the editorial employees had to spend much time waiting for a ride in order to visit them and check the situation directly. As a result, there was little time to process the collected materials, thus deteriorating the quality of content³⁹. In addition, there was a bias towards urban topics in the content of the united newspapers that respectively affected the audience - the inhabitants of rural areas were not finding related topics on the newspaper pages. Moreover, the editorial work organization was seriously hampered by the cumbersome staff schedule and enormous workload⁴⁰.

The number of institutional newspapers (*mnogotirazki*), rather than being strictly limited by the government, was on the whole encouraged. Nevertheless, some of party officials were of the opinion that, despite these newspapers' high level of influence on the masses, their number should under no circumstances be increased without taking into account specific conditions and realities. The desire to necessarily provide every farm with its own newspaper often neglected to take into account the realistic availability of printing facilities, paper or specialists, required for ensuring its proper functioning.

The implementation policy of stringent measures for reducing the government economic and financial support subsidies, and optimization of media activity would continue in the early 60's, as well. Thus, by the fall of 1962, "in order to eliminate the excess in spending of state and public funds for socio-cultural and other activities of the Moldavian SSR" the CP CC Bureau of Moldavia adopted a new series of measures in respect of the periodical press, including a 10% reduction of the fee funds, transfer to the publication without subsidies of the magazine *Ynvetsetorul sovetik*, cancelling publication of the journals *Zdravoohranenie v Moldavii* and *Gudok Moldavii*, cancelation of the news sheet *Drujinnik* – the free supplement to the newspaper *Na boevom postu* (organ of the Ministry of public order in Moldavian SSR) and free *Herald of the Chisinau City Council of People's Deputies*, reduction of subsidies for the publication of

³⁹ Ibid., inv. 20, File 214, p. 9.

⁴⁰ Ibid.

magazines *Kommunist Moldavii*, *Femeya Moldovey*, for the newspaper *Yunii Leninist* and the magazine *Skinteia*, suspension of the magazine *Dnestr* (in Russian), a 10% decrease of subsidies for the publication of the newspaper *Kultura Moldovey*⁴¹.

As seen from above, the optimization policy of the republican print media and reduction of material costs for publications had also affected the activity of the magazine *Nistru*, body of the Union of Writers of Moldavia. Therefore, in September of 1962, "in the context of measures, taken to establish a policy of drastic austerity and exclude unjustified expenditure on all sectors of the cultural front-line", the magazine editor (B. Istru) and the president of the Union of Writers of Moldova (I.K. Ciobanu) had sent to Secretary General of the CP CC (b) of Moldova a note, in which they advocated the elimination of the journal publication in the Russian version. According to their arguments, its release was no longer justified, since it "is a financial burden at the time, when state funds should be allocated to the implementation of much more important things". The reasons that led to this decision included the indication to the fact that the Union of Writers was not providing a sufficient editorial portfolio from the quantitative and qualitative point of view, required for the monthly edition in Russian, and that despite the best efforts to increase the magazine's circulation, it barely reached 1,950 copies. This was quite understandable, given the serious competition created by other Russian-language literary and art magazines of the USSR (*Znamya*, *Oktyabri*, *Zvezda*, *Neva*)⁴². The elimination of the magazine was to result in a savings of state funds to the amount of 36 950 rubles per year.

However, already two months later, with the aim of fixing the situation after the liquidation of the publication in Russian, the governing board and Party Bureau of the Union of Writers of MSSR appealed to the Presidium of the CP(b) of Moldavia Central Committee with respect to a "positive solution" regarding the problem of establishing a weekly literature journal in Russian with the newspaper *Sovetskaya Moldavia*.

From the moment of Khrushchev's accession to power, the central press placed a great emphasis on the need to increase the number of individual subscribers to periodicals and reduce the number of departmental subscriptions by state institutions and party organizations. However, the party organizations in the Moldavian SSR took action only in 1962, after the adoption of the CPSU Central Committee decision "On measures to reduce departmental subscriptions to newspapers and magazines"⁴³.

In support of this measure, the party bodies cited the fact that as many of the country's newspapers and magazines were subscribed to by the departments, institutions and their respective leaders, at the expense of state and public

⁴¹ Inv. 22, File 17, p. 149-150.

⁴² Ibid., File 214, p. 112-114.

⁴³ Ibid., File 17, p. 9.

organizations, the workers had less opportunity to subscribe to a variety of newspapers and magazines, with the state bearing large subscription costs. As an example, in 1962 over 20% of all periodicals in the MSSR were purchased out of the state budget and by public organizations, which required spending 834,000 rubles⁴⁴.

In order to remedy the situation, the Bureau of the CP CC of Moldavia took a number of measures. Thereby, the authorities of "Soyuzpechaty"⁴⁵ were required in future to pursue distribution of periodicals by individual subscription, and deny individuals, regardless of their official position, subscriptions to journals and other literature at state expense. They were allowed to accept publically funded subscriptions to newspapers and magazines only for clubs, libraries, political education classrooms, cinemas, village reading rooms, red corners, windows, dormitories, institutions of consumer and cultural services for the population and other facilities for public reading. In parallel, the audit commissions of party bodies and other public organizations, Commission of State Control of the Council of Ministers of Moldavian SSR, financial and other regulatory authorities were compelled to strictly follow this resolution, and attribute the unnecessary expenditure of public funds for newspapers and magazines to those, who violate this decree⁴⁶.

With regard to the thematic focus of the periodical press in the Khrushchev era, with all the variety of newspaper stories, some priorities were highlighted: foreign policy, party life, "outstanding achievements of the Soviet planned economy", and achievements in agriculture. Like the rest of their colleagues from other Soviet republics, the Moldovan journalists during the meetings of party organizations, meetings of ideological workers, etc., would be constantly put under pressure to improve their professional skills and extend their knowledge, especially in the economic sphere. The main heroes of their news stories were becoming mostly those, who faithfully served the communist idea, demonstrated selfless work for the good of the motherland, patriotism, modest needs, but a huge labor enthusiasm etc.

The methods used to improve the quality and quantity of newspaper materials, especially with economic subjects, included regular publication of speeches by enterprise leaders and the heroes of "socialist labor", etc., monthly reporting of registered economic achievements, creation of new headings with a pronounced character of the Communist "agitka" for the promotion of socialist competition in the villages and districts of the republic: "Heroes of our times", "In the teams of communist labor", "Foremost people of the district", "Stories about foremost people", "Outstanding milkmaid", "Tribune of best practice" etc⁴⁷.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ A Soviet era organ of state administration and network of organizations and enterprises for the dissemination of periodicals in the system of the People's Commissariat first, and then the Ministry of Communications of the USSR.

⁴⁶ ASPORM, Collection 51, Inv. 22, File 17, p. 10.

⁴⁷ Ibid., Inv. 15, File 196, p. 59.

After Khrushchev's fall from power, an important part of the measures initiated in the media sphere during his period, especially the ones regarding the renewal of the press structure, began to be perceived as negative and were terminated—resulting to return to the previous situation. For example, as a result of the November 1964 Plenary decisions of the CC CPSU on the unification of the regional, district, industrial and village party organizations, a gradual return to district newspapers was initiated. Hence, by the end of November 1964, in the Moldavian SSR there were already being published 18 district newspapers and an expected rapid establishment of a further eight with a ½ format of the newspaper "Pravda"⁴⁸.

The relative liberalization of the mass media, an increasing popular participation in managing the affairs of society through appearances in the media, a renewal of the press structure, as well as the optimization of its economic activity were all positive initiatives. But, like most reforms during the Khrushchev period, they were of a superficial and limited character, for the sole intention of ensuring a more efficient promotion of domestic and foreign government policies. The measures taken by the Moldavian SSR party and government bodies in regards to the print media, closely mirrored those of Moscow with respect to the continuing centralization and tightening of control over the press, as well as the reduction of state media subsidies, all in the interests of facilitating the ideological and economic agenda of the regime.

Rezumat

În acest articol autorul, după cercetarea documentelor Secției Propagandă și Agitație a CC a PC(b) din Fondul 51 al Arhivei Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, reliefează particularitățile activității presei periodice din RSS Moldovenească, în contextul măsurilor luate în domeniul mass-media în perioada „dezghețului” hrușciovist.

Deși liberalizarea relativă a discursului presei, încurajarea participării populare la gestionarea treburilor societății prin intermediul aparițiilor în presă, diversificarea structurii presei sau optimizarea activității sale economice au constituit inițiative pozitive, aceste măsuri, ca și majoritatea reformelor din perioada hrușciovistă, au purtat un caracter superficial și limitat și nu au urmărit decât să asigure o promovare mai eficientă a politicilor interne și externe ale regimului.

Autorul constată că acțiunile organelor de partid și de stat din RSSM în domeniul presei periodice au urmat cu strictețe indicațiile organelor ierarhic superioare pan-unionale privind consolidarea politicii de centralizare asupra sistemului mijloacelor de informare și de eficientizare a activității lor economice, în scopul facilitării realizării sarcinilor ideologice și economice ale puterii.

⁴⁸ Ibid., Inv. 24, File 5, p. 11.

ISTORIOGRAFIE

Igor Cereteu*

TIPARUL ȘI CIRCULAȚIA CĂRȚII ÎN BASARABIA ÎN PREOCUPĂRILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI

Istoria cărții manuscrise și tipărite constituie un domeniu indispensabil al istoriei românilor. În spațiul românesc interesul pentru cercetarea cărții apare la începutul secolului al XIX-lea, problema fiind abordată prin prisma istoriei bisericii. Pe parcursul acestui secol tendința istoriografiei românești este orientată, în special, spre elaborarea lucrărilor bibliografice, în care sunt incluse cărțile ieșite de sub teascurile tipografice. Vasile Pop, considerat părintele bibliografiei românești, a elaborat în 1838, la Sibiu, prima lucrare despre tipografiile și cărțile apărute de sub teascurile românești¹.

Această intenție nobilă a fost continuată de Timotei Cipariu, personalitate erudită de la Blaj, căruia îi aparține o altă contribuție, ce conținea o listă a cărților tipărite până în perioada când a fost scrisă lucrarea². Dimitrie Iarcu, o figură prominentă a românilor, întocmește și publică în 1865 un catalog general, în care semnalează producția tipografică de carte românească din perioada 1550-1873, când au fost prelucrate peste 3000 de titluri de tipărituri³.

Pe parcursul secolului XX cercetarea cărții se amplifică, fiind aduse contribuții științifice remarcabile la valorificarea tezaurului bibliofil și a activității tipografice din spațiul românesc și din afara lui. Din punctul nostru de vedere, cartea și tiparul se înscriu perfect în domeniul istoric de cercetare științifică, însă ele au fost abordate în numeroase sinteze de filologie, teologie, artă etc. O contribuție însemnată la cercetarea istoriei literaturii române în secolul XVIII aparține lui Nicolae Iorga, apărută în 1901 și care pune începuturile unei serii

* **Igor Cereteu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremile noastre. Sibiu 1838*. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, 225 p., 16 fig.

² Timotei Cipariu, *Crestomatie sau Analecte literare din cărțile mai vechi și noue românești tipărite și manuscrise, începând de la sec. XVI până la al XIX*, cu notiță literară, Blaj, 1858, XXXVII+256 p.

³ Dimitrie Iarcu, *Analele bibliografice române. Repertoriu chronologic sau catalog general de cărțile române imprimate de la adoptarea imprimeriei, jumătatea secolu XVI și până astăzi, 1550-1865 exclusiv*, București, Imprimeria Statului, 1865, 120 p. A doua ediție este intitulată *Bibliografia cronologică română 1550-1873*, București, Imprimeria Statului, 1873, XX+164 p.

de istorii literare din cultura românească⁴. Câțiva ani mai târziu a apărut o altă lucrare a aceluiași autor despre istoria literaturii religioase a românilor, care de fapt, este o continuare a lucrării publicată în anul 1901⁵. Nicolae Iorga i-a conferit istoriei tiparului și cărții românești un statut privilegiat și a trasat direcțiile viitoare de cercetare în acest domeniu. Informații utile despre activitatea tipografică și valoarea cărților tipărite în spațiul românesc au fost incluse în lucrarea sa referitoare la istoria bisericii românești, publicată în câteva ediții⁶. Sunt valoroase în acest context contribuțiile la istoria literaturii române, semnate de Sextil Pușcariu⁷, George Călinescu⁸, în care este abordată problema evoluției literaturii românești.

Cercetările sistematice în domeniu au luat amploare din momentul apariției celei mai importante bibliografii a cărții românești vechi (1508-1830), în patru volume, elaborate și publicate în perioada 1903-1944 de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu⁹, adăugite și completate în 1973 de Daniela Poenaru¹⁰, operă care a pus începuturile primelor lucrări științifice și apariția primelor sinteze în domeniu. Drept urmare a acestor eforturi, istoriografia românească s-a îmbogățit substanțial cu remarcabile contribuții în domeniul cărții și tiparului din perioada 1508-1830.

În anul 1968 a apărut la București prima sinteză a istoriei cărții românești de la începuturi până în 1918, editată de Mircea Tomescu, valoroasă prin cadrul cronologic destul de extins și varietatea de subiecte elucidate¹¹. A doua sinteză a istoriei cărții românești, după cea a lui Mircea Tomescu, este semnată de Dan Simonescu și Gheorghe Buluță, apărută la București în anul 1981 și reeditată în altă versiune în anul 1994, cu un studiu despre cartea românească tipărită

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Vol. 1-2, București, 1901.

⁵ Idem, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904.

⁶ Idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vălenii-de-Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1908, 432 p.; A doua ediție a fost publicată în 1930: Idem, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Vol. 1-2, București, Editura Ministerului de Culte, 1930. Vol. 1; Vol. 2; 484 p., [6] f.; Volumele au fost reproduse exact în 1995 după ediția din 1928. Ultima ediție a acestei cărți apare în două volume în Colecția Sinteze, publicat de Saeculum I., O. în 2012 în 896 p. A se vedea și o altă contribuție importantă în acest sens: Idem, *Tipografia la români*, în *Almanahul grafice române*, 1931, p. 32-55.

⁷ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca Veche*, Sibiu, Editura Kraft & Drottlett, 1930, 217 p.

⁸ George Călinescu, *Istoria literaturii române: De la origini până în prezent*. București, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă, 1941, 950 p.

⁹ *Bibliografia Românească Veche*, tomul I, 1508-1716, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, București 1903; tomul II, 1716-1808, de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, București, 1910; tomul III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, București, 1912-1936; tomul IV, *Adăogiri și completări*, 1508-1830, de Ioan Bianu și Dan Simonescu, București, 1944.

¹⁰ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche*, Muzeul județean Dâmbovița, Târgoviște, 1973, 343 p.

¹¹ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Editura științifică, București, 1968, 216 p., ilustrații

în Basarabia de Iurie Colesnic¹². Situația politică existentă și instituirea cenzurii a impus cercetătorilor români anumite interdicții în vederea reflectării istoriei tipografiei de la Chișinău și a cărților apărute pe parcursul secolului XIX de sub teascurile acestei tiparnițe. Începuturile și evoluția activității tipografice din Chișinău a fost tratată și inclusă ca parte componentă a istoriei tiparului românesc abia în ediția din 1994 a celei de-a doua sinteze a cărții românești. Pe parcursul secolului XX și începutul secolului XXI, în întregul spațiu românesc, au apărut numeroase articole și studii, tratate consacrate tiparului, cărții românești, iar problema tiparului, fenomenul răspândirii și circulației la est de Prut a cărților tipărite în spațiul românesc și în străinătate a fost elucidat de Paul Mihail și Zamfira Mihail¹³, iar mai recent, în primul deceniu al secolului al XXI-lea, în contribuțiile Elenei Chiaburu este reflectat și subiectul răspândirii la est de Prut a cărților tipărite în zona Moldovei¹⁴.

Prin aceste contribuții s-a dorit valorificarea tezaurului de carte românească care a circulat în Basarabia de la începutul secolului XIX până în primul deceniu al secolului XXI. Istoriografia românească a evoluat de la simple constatări ale titlurilor de carte tipărite în limba română la ample tratate de sinteză, însă cu toate acestea, rămâne îndatorată în ceea ce privește aspectul circulației valorilor bibliofile românești în Basarabia și asta din cauza că teritoriul dintre Prut și Nistru a fost înstrăinat în 1812. Atât regimurile țarist și sovietic în Basarabia, cât și comunism în România au periclitat reflectarea obiectivă a acestui fenomen.

Abordarea activității tipografice în general și al produsului ei, cartea românească veche, în particular, constituie deziderate spre care au tins istorici, teologi, muzeografi, bibliografi, care au scos în evidență numeroase necunoscute,

¹² Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981, 191 p., il.; a doua ediție a apărut în 1994 cu un capitol despre *Cartea românească în Basarabia* de Iurie Colesnic.

¹³ Precizăm că Paul Mihail, preot și istoric basarabean și-a început activitatea la Chișinău, iar după invadarea Basarabiei de trupele sovietice din vara anului 1940 s-a refugiat peste Prut, unde a continuat activitatea științifică și pe cea de preot până la sfârșitul vieții. În România a publicat numeroase articole, una dintre preocupările sale de suflet a fost cartea românească, în care activități a implicat-o profund și pe fiica sa. Redăm în continuare doar contribuțiile la subiectul cărții românești vechi și Basarabia, publicate în ultimele decenii. Zamfira Mihail, *Date noi asupra Gramaticii rusești și rumânești a lui Șt. Margela*, în *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie*, Iași, 1961, fasc. 2, p. 245-251; Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830, precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (BTRB), 1812-1830*, Ed. Academiei Române, București, 1993, 411 p.; Zamfira Mihail, *O veche publicație necunoscută din Basarabia*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național*. XI, Alba Iulia, 23-25 noiembrie 1990, p. 7; Idem, *Cartea românească veche tipărită în Basarabia (1812-1830)*, în *Luminătorul*, Chișinău, 1992, nr. 1, p. 56-61; Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Cartea românească veche tipărită în Basarabia (1812-1830)*, în *Biblioteca. Revistă de Bibliologie*, IV, 1993, nr. 1-2, p. 44-45; Idem, *Cartea românească în Basarabia*, în *Limbă și literatură*, București, vol. I, 1994, p. 69-72 etc.

¹⁴ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei*. Ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității „Universității Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2010, 711 p.

în baza cărora s-au elaborat cataloage de cărți, lucrări de caracter publicistic și de sinteză, ce vădese importanța acestui subiect pentru istoria, cultura și spiritualitatea românească. Au fost valorificate numeroase documente de arhivă, s-au efectuat lucrări de teren pentru identificarea vechilor cărți din bibliotecile bisericești și mănăstirești cu scopul de a întregi istoria noastră națională, or conținutul cărților vechi și însemnările manuscrise oferă de multe ori informații inedite despre diferite aspecte din istoria românilor sau din cea universală. Cu toate acestea istoria tiparului și cărții rămâne tributară istoriografiei românești și străine din considerentul că unele aspecte ale acestor probleme au fost reflectate în mai mică măsură de cercetătorii în domeniu, resursele istorice și documentare nu au fost surprinse și valorificate suficient, ele conținând informații de multe ori inedite despre activitatea tipografică la români, difuzarea și itinerariile cărților și desigur locul, rolul și valoarea însemnărilor manuscrise, care conțin date variate despre fapte și fenomene istorice, observații astronomice, meteorologice, date despre cutremurele de pământ.

Examinarea exhaustivă a problemei ne-a determinat să distingem câteva perioade în evoluția cercetării cărții și tiparului în Basarabia, a circulației tipăriturilor românești în acest spațiu de la apariția primei cărți (*Liturghierul* lui Macarie) în 1508 și până la editarea ultimei contribuții științifice referitoare la acest subiect. Cercetarea problemei a demarat de la simple constatări ale cărților vechi în bibliotecile mănăstirilor și bisericilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În a doua jumătate a acestui secol au fost elaborate primele cercetări științifice despre tipografia de la Chișinău, iar problema prezenței tipăriturilor românești în bisericile și mănăstirile din Basarabia a rămas la nivelul abordărilor anterioare, fiind doar constatate unele titluri de cărți în instituțiile ecleziastice. În prima jumătate a secolului XX situația se modifică considerabil, cu precădere după anul 1918, când Moldova dintre Prut și Nistru devine parte integrantă a Regatului României, iar cercetările în diferite domenii, inclusiv în cel al cărții și tiparului românesc devin, oarecum, privilegiate. În această perioadă au fost efectuate numeroase cercetări de teren și inventariate un număr mare de cărți din biserici și mănăstiri, au apărut primele sinteze despre istoria bisericii din ținut și despre cultura românească sub dominație țaristă. Constatăm, așadar, un interes special pentru cercetarea istoriei bisericii, al tiparului și cărții românești în Basarabia, tendință care se menține până la reocuparea ținutului de trupele sovietice în anul 1944. După instaurarea puterii sovietice în teritoriul românesc de la est de Prut cercetarea științifică stagnează, sunt impuse alte valori în domeniul cercetărilor științifice, străine dezideratelor din prima jumătate a acestui secol. Problema cărții și tiparului sunt incluse în capitole speciale ale unor lucrări tendențioase despre „cultura moldovenească”, fiind selectate doar subiectele care reflectau legăturile culturale ale slavilor de est cu Țara Moldovei. Cercetarea științifică a raporturilor culturale prin carte și tipar între românii din stânga și dreapta Prutului a fost interzisă. Numărul contribuțiilor științifice referitoare la această problemă a scăzut considerabil, iar lucrările apărute, atât în România, cât

și în RSSM nu reflectau obiectiv legăturile culturale prin carte și tipar între cele trei țări românești. După căderea blocului comunist din Europa, iar împreună cu acesta și a ideologiei ateiste s-a revenit la valorificarea patrimoniului cultural și spiritual românesc. Au apărut numeroase cataloage de cărți, lucrări de sinteză, în care sunt reflectate just legăturile culturale prin carte și tipar între românii de pe ambele maluri ale Prutului, astfel revenindu-se la starea de normalitate și obiectivitate în reflectarea problemei enunțate.

Acestea constituie argumentele de bază, care ne-au determinat să distingem patru perioade în evoluția cercetării cărții și tiparului în spațiul românesc de la est de Prut. Prima perioadă cuprinde segmentul cronologic 1838-1917, limita cronologică inferioară al căruia se suprapune pe apariția primelor mențiuni despre tipografia de la Chișinău și ale cărților românești în bisericile și mănăstirile din Basarabia, iar cel superior pe sfârșitul stăpânirii țariste în ținut. Perioada a doua este cuprinsă în intervalul 1918-1944, când teritoriul dintre Prut și Nistru era parte integrantă a Regatului României, iar cercetările în domeniul istoriei cărții și tiparului românesc din Basarabia s-a bucurat de o atenție sporită și o abordare obiectivă. Următoarea perioadă, a treia, este cuprinsă între anii '50 și sfârșitul decadei a opta a secolului al XX-lea, când în întregul spațiu românesc a fost inoculată ideologia ateistă, iar subiectele de factură religioasă excluse din mediile de cercetare, cu precădere în Basarabia. Ultima, a patra perioadă, începe la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea și continuă până în primele decenii ale secolului XXI, caracterizată prin declinul ideologiei ateiste, iar drept rezultat revenirea la valorile creștine și la cercetările științifice referitoare la valorile bibliofile și activitatea tipografică românească.

Problema valorilor bibliofile și a activității tipografice românești a fost cercetată la început sub diferite aspecte, fie în cadrul istoriei bisericii, fie prin identificarea și semnalarea prezenței unor cărți vechi în instituțiile ecleziastice. Primul cărturar care a stăruit asupra istoriei tipografiilor românești și produsul lor – cartea, a fost Vasile Popp, personalitate erudită cu preocupări în domeniul medicinei, etnografiei, istoriografiei și filologiei. În lucrarea sa dedicată istoriei tipografiilor românești, scrisă la Sibiu, în anul 1838, este inclusă pentru prima dată, de rând cu alte oficine tipografice românești, și cea de la Chișinău, semnalând în același timp câteva cărți ieșite de sub teascurile tipografiei basarabene. Această lucrare nu a avut ecou în epocă, din cauza că s-a aflat doar în manuscris. Textul *Disertației* a fost valorificat și publicat spre sfârșitul secolului XX cu un valoros și extins *Studiu introductiv* de Eva Mârza și Iacob Mârza, cunoscuți și apreciați prin valoroasele contribuții la istoria cărții românești¹⁵.

Primele manifestări de interes pentru carte și tipar în Basarabia au apărut în aceeași perioadă, când s-au publicat unele lucrări în limba rusă, cu referiri tangențiale la aceste probleme. Prima informație pasageră despre cărțile românești

¹⁵ Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești...* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, 225 p., 16 fig.

din bibliotecile mănăstirești este atribuită lui N. Murzakevici, care în anul 1848 a publicat o lucrare despre mănăstirile din Basarabia, în care sunt semnalate primele informații despre bibliotecile acestor instituții ecleziastice. Autorul a inclus în cercetările sale doar titlurile, locul și anul ediției cărților identificate în unele mănăstiri din Basarabia, fără să includă și însemnările manuscrise¹⁶. Din aceleași surse s-a inspirat A. Zaščuk, care în anul 1862 a editat un material mai complet decât cel al lui N. Murzakevici, prezentând informații sumare despre mănăstirile din Basarabia, cu unele implicații și în subiectul valorilor bibliofile¹⁷. La începutul secolului al XX-lea a apărut sub redacția lui P. A. Crușevan¹⁸ o contribuție monografică consistentă despre Basarabia, cu reflectarea mai multor aspecte, în care sunt menționate și unele cărți vechi din mănăstirile din Basarabia, înrudită ca abordare cu cele semnate de N. Murzakevici și A. Zaščuk.

Interesul pentru istoria bisericilor din ținut, iar împreună cu acesta și pentru cărțile vechi s-a evidențiat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales odată cu editarea *Buletinului Eparhiei Chișinăului* (*Кишиневские Епархиальные Ведомости*), primul număr al căruia a apărut în anul 1867. Pe paginile acestei reviste bilunare au fost publicate numeroase articole și studii științifice de factură teologică, de caracter istoric. Se evidențiază mai întâi de toate articolele și studiile de caracter istoric, în special cele de istorie a localităților, a bisericilor și mănăstirilor, care conțin date despre bibliotecile așezămintelor religioase. Unele dintre aceste materiale conțin informații destul de relevante despre cărțile vechi, răspândirea și circulația lor la est de Prut, ori unii autori au redat și însemnările de pe exemplarele descrise¹⁹. În revistă apar unele articole despre manuscrisele

¹⁶ Н. Мурзакевич, *Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской*, в *Записки Одесского Общества Истории и Древностей*, томъ второй, Одесса, В городской типографіи, 1848, с. 313-320.

¹⁷ А. Защук, *Бессарабские монастыри и скиты*, în *Материалы для географіи и статистики Россіи, собранные офицерами Генеральнаго штаба. Бессарабская область*. Составилъ Генеральнаго штаба капитанъ А. Защукъ. Часть вторая, Санктпетербургъ, 1862, с. 197-237.

¹⁸ Бессарабія. Географическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ, съ 224 иллюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи. Издание газеты «Бессарабецъ». Подъ редакціей П. А. Крушевана. Москва, Типографія А. В. Васильева, 1903, с. 145-173.

¹⁹ Харалампий Матеевич, *Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Батыр, Бендерскаго уезда*, в *КЕВ*, № 3, 1873, с. 824-835; Павелъ Флоровъ, *Описание церкви и прихода селения Корнеишть Яскаго уезда*, в *КЕВ*, 1874, № 7, с. 262-274; Георгій Немцанъ, *Некоторые сведения о церкви и приходе селения Чукуръ-Минжира, 2-го округа Бендерскаго уезда*, в *КЕВ*, № 15, 1874, с. 554-569; Григорій Попескулъ, *Селение Фрасинеишты 4-го округа Кишиневскаго уезда*, в *КЕВ*, № 20, 1874, с. 764-770; Димитрій Галуппа, *Село Трушени, Кишиневскаго уезда*, в *КЕВ*, № 3, 1875, с. 113; Тимофей Сикорский, *Сведения о приходе и церкви села Таракли, Бендерскаго уезда*, в *КЕВ*, № 3, 1877, с. 105-120; Феодоръ Балуца, *Селение Макареишты Кишиневскаго уезда*, в *КЕВ*, №4, 1875, с. 173-183; Иларионъ Бланаръ, *Сведения о приходе селения Валенъ-Исакаовой, Оргеевскаго уезда*, в *КЕВ*, № 7, 1875, с. 292-303; Константинъ Малай, *Приход Чок-Мейдан Бендерскаго уезда*, *КЕВ*, № 20, 1875, с. 734-746; М. Ганицкий, *Монастыри в Бессарабии*, в *КЕВ*, № 16, 1883, р. 543-544; Е. Михалевич,

și tipăriturile din mănăstirile și schiturile din Basarabia²⁰. În această perioadă au apărut unele contribuții despre activitatea tipografică din Moldova, apariția primelor tipografii și a primelor cărți tipărite. G. Gore a publicat un material, inedit pentru acele timpuri, în care se referă la apariția și activitatea tipografiilor din Moldova și abordează unele aspecte din istoria activității tipografice de la Chișinău²¹.

A. Stadnički este primul cercetător care s-a aplecat asupra istoriei tipografiei de la Chișinău, publicând în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea o lucrare științifică, în care reflectă și contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la întemeierea tiparniței și tipărirea cărților bisericești²². Pagini din viața și activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu unele referiri tangențiale la înființarea tipografiei de la Chișinău a scris D. Ščeglov²³, iar subiectul cărții tipărite în Basarabia și influențele asupra textului românesc este reflectat de A. Celac²⁴.

Valoroase în acest context sunt contribuțiile cunoscutului slavist A. I. Iatzi-mirski, care a cercetat, descris și comentat din punct de vedere științific câteva colecții de manuscrisele slavo-române, a semnalat în satul Vorniceni un exemplar de *Liturghier* al lui Macarie (1508) - prima tipăritură apărută în spațiul românesc²⁵. Spre sfârșitul secolului XIX, Zamfir Arbore, cunoscut prin contribuțiile sale la istoria Basarabiei, publică o lucrare, în care este abordat și subiectul tipăriturilor

Курковский монастырь въ Бессарабіи, în KEB, № 7, 1896, p. 217-226; №8, p. 246-249; № 9, p. 278-290; № 10, p. 311-318; Д. Щегловъ, Матеріалы для исторіи Гинкульскаго монастыря, в KEB, № 10, 1900, с. 260-272; [Despre construirea bisercii din satul Bulboci, județul Soroca], în *Arhivele Basarabiei*, An 7, 1935, nr. 2, p. 129-130 etc.

²⁰ Рукописи и старопечатные книги в Кондрицком ските, в KEB, 22, 1874, с. 840-851; М. Г., Старопечатные книги и рукописи в Ново-Нямецком монастыре, в KEB, 1880, 20, с. 996-1003; 21, с. 1050-1059; 22, с. 1094-1099; Древнее славянское евангелие в Киприяновском монастыре, в KEB, 24, 1880, с. 1119-1122.

²¹ Г. Горе, О начале типографического дела в Молдавии, в Бессарабские Областные Ведомости, 1867, 4 февраля.

²² А. Стадницкий, Бессарабская экзаршеская типография при Кишиневском архиерейском доме, в KEB (неофициальная часть), 1892, 1-2, с. 13-37; Idem, Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх молдо-влахийский (1808-1812 гг.), Митрополит Кишиневский (1813-1821 гг.), Кишинев, Тип. Э. Шлиомовича, 1894, [1] f., VI p., XVI p., 374 p., LIV p., [1] f.

²³ Д. Щеглов, Новые данные о митрополите Гаврииле Банулеску-Бодони, в KEB, 1899, 18, с. 490-503; 19, с. 545-552; 20, с. 569-583.

²⁴ А. Челаць, Бессарабскія богослужбныя книги на румынскомъ языке, в Труды Бессарабского церковного исторического общества, вып. 2, Кишинев, 1910, стр. 1-29.

²⁵ А.И.Яцимирский, Первый печатный славянский Служебник, в Известий Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург, 1896, p. 792; Idem, Славянские и русские рукописи румынских библиотек, СПб., 1905, XL, 965 с.: XXI tab.; Idem, Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII вв. Памятники древней письменности и искусства. Том 162, СПб., 1906, 317 с.; Idem, Из истории славянской проповеди в Молдавии. Памятники древней письменности и искусства. Том 163, СПб., 1906, 314 с.

românești din bibliotecile mănăstirilor din Basarabia²⁶. Eforturile lui Zamfir Arbore de a oferi noi contribuții valoroase despre istoria Basarabiei au continuat la începutul secolului XX, când a publicat o altă lucrare științifică care tratează și unele aspecte despre tipăriturile românești din bibliotecile bisericilor din diferite localități ale Basarabiei²⁷. Acestea oferă posibilitatea cercetătorilor în domeniu de a recurge la identificarea filierelor și căilor de deplasare a cărților până în localitățile în care au fost identificate. Meritul acestor lucrări este că s-au introdus în circuitul științific informații generale despre cărțile din bibliotecile bisericilor și mănăstirilor.

Aceleași abordări de catalogare a valorilor bibliofile românești și străine sunt aplicate în 1911/1912 de P. Draganov, care a publicat *Basarabiana* – primul indice de cărți, manuscrise, articole scrise în mai multe limbi, care cuprinde subiecte cu privire la istoria Basarabiei și a unor personalități cunoscute²⁸.

În această perioadă se includ în valorificarea tezaurului bibliofil și cercetători din Regatul României. Gheorghe Ghibănescu, călătorind între 9-19 august 1912 prin Basarabia, a scris însemnări valoroase despre ceea ce a văzut. A vizitat câteva biserici, având ocazia să cerceteze și cărțile din bibliotecile lor, pe care le-a inclus în lucrarea: *Impresii și Note din Basarabia* și publicate începând cu 24 august al aceluiași an în ziarul *Opinia* din Iași. Impresiile de călătorie ale lui Gheorghe Ghibănescu au fost publicate la editura „Civitas” din Chișinău în anul 2001, cu prefață, note și comentarii de Valeriu Nazar, fostul director al Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” de la Chișinău, care a identificat în fondurile acestei instituții o copie dactilografiată a lucrării²⁹.

În anul 1915, D. Furtună a publicat o lucrare despre starea preoțimii în secolul XVIII din spațiul românesc, în care este reflectată situația culturală a preoților din întreaga Moldovă, tratează problema științei de carte în rândul clerului, asigurarea cu literatură bisericească a bisericilor, cu exemple relevante din diferite părți ale Țării Moldovei, inclusiv din Basarabia³⁰.

²⁶ Zamfir C. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, p. 317-352. Ultima ediție a cărții apare la Chișinău în 2001: Idem, *Basarabia în secolul XIX*, text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta, Chișinău, Novitas, 2001, p. 285-311.

²⁷ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, tipărit prin îngrijirea Domnului George Ioan Lahovari, București, Atelierele Grafice I. V. Socescu, 59, 1904, 237 p. Ultima ediție apare în 2001 la Chișinău: Idem, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Editor Iurie Colesnic, Redactor științific Ion Dron, Museum. Chișinău, Fundația Culturală Română, 2001, passim.

²⁸ П. Драганов, *Бессарабиана. Алфавитный, библиографический указатель архивных первоисточников, авторов книг, статей и вообще литературы на всех европейских и некоторых азиатских языках о Бессарабии*, Кишинев, Типо-литография Ф. П. Кашевского, 1912, 286 с.

²⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Impresii și Note din Basarabia*, cu prefață, note și comentarii de Valeriu Nazar, Chișinău, Civitas, 2001, 392 p.

³⁰ D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei cultural și material*, Valenii de Munte, „Neamul Românesc”, Tipografie și Legătorie de cărți, 1915, p. 149-194.

Din cele arătate mai sus rezultă că istoriografia cărții și tiparului din spațiul de est al Moldovei în această perioadă este marcată de tendința modestă de constatare și semnalare a unor fapte istorice despre întemeierea tipografiilor românești și de tipărire a cărților vechi de factură religioasă. Constatăm și unele încercări de reflectare a istoriei tipografiei de la Chișinău sau a activității Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni în privința organizării tiparniței (Av. Stadnițchi, D. Șčeglov, G. Gore), a unor subiecte care se referă la colăționarea textelor și influențele externe exercitate asupra textului religios tipărit, tradus în limba română (A. Celac). În cercetarea cărții românești din Basarabia se includ cercetători din România (N. Iorga, Gh. Ghibănescu), care contribuie la valorificarea cărților vechi din instituțiile ecleziastice din Basarabia.

Cercetări temeinice în domeniul cărții tipărite au fost întreprinse în perioada interbelică. După Unirea Basarabiei cu România în 1918 au apărut noi oportunități pentru valorificarea patrimoniului cărțurăresc la est de Prut. Oamenii de știință au demarat cercetări temeinice în acest domeniu, prezentând lucrări valoroase despre contribuția cărții și tiparului în menținerea spiritului românesc prin carte și tipar în perioada de stăpânire țaristă. Astfel, viața și activitatea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni sunt reflectate în lucrarea lui Petre V. Haneș, care abordează în paralel și unele aspecte din activitatea tipografică de la Chișinău, evocă unele chestiuni despre prezența spiritului românesc în Basarabia prin cultură și carte³¹.

Deosebite contribuții în acest context sunt aduse de Ștefan Ciobanu care dedică o lucrare destul de documentată pentru acea perioadă și publicată în prima ediție la Chișinău, în anul 1923³². Autorul consacră un capitol tipăriturilor bisericești, ieșite de sub teascurile tiparniței de la Chișinău în perioada de stăpânire țaristă. Importantă și valoroasă ca și conținut este o altă lucrare a lui Ștefan Ciobanu, consacrată literaturii române vechi³³. Valoroase sunt pentru cercetarea tezaurului bibliofil din Basarabia contribuțiile lui Ștefan Berechet cu referire la manuscrisele vechi și însemnările olografe, unele dintre care au un conținut istoric³⁴.

³¹ Petre V. Haneș, *Scriitori basarabeni*, Editura Librăriei Alcalay & Co, București, 1920, 263 p.

³² Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1923, 324 p. Lucrarea a fost retipărită la Chișinău, la Editura enciclopedică „Gheorghe Asachi” în anul 1992, 272 p. il.

³³ Idem. *Istoria literaturii romane vechi*, București, 1947; a doua ediție apare cu același titlu la editura Eminescu, București, 1989 (ediție îngrijită de Dan Horia Mazilu)

³⁴ Ștefan Berechet, *Cunoștințe noi despre manuscrisele religioase slave din România*, în *Luminătorul*, An LVII, 1924, nr. 4, p. 1-16; nr. 7, p. 1-15; Idem, *Spicuri de note istorice de prin manuscrisele slave ale bibliotecilor noastre*. Partea II, în *Luminătorul*. Jurnal bisericesc, An LVII, 1924, nr. 32, p. 26-32; Idem, *Note și inscripții de prin bisericile Basarabiei*, în *Luminătorul*, An LVIII, 1925, nr. 18, p. 62-66.

Constatări prețioase despre tipăriturile românești în Basarabia sunt întâlnite în lucrările semnate de Vasile Curdinovschi³⁵ și I. Gheorghită³⁶. Valoroase pentru cercetările în domeniul tiparului de la Chișinău, prezența și circulația valorilor bibliofile românești în Basarabia sunt contribuțiile lui Constantin Tomescu³⁷.

Cartea manuscrisă sau tipărită, activitatea tipografică sunt incluse ca părți componente a istoriei bisericii. O atare contribuție științifică a fost elaborată și publicată la Chișinău în 1931 de Nicolae Popovschi³⁸, în care este reflectată activitatea Eparhiei Chișinăului și Hotinului de la înființare și până în anul 1918. În valoroasa contribuție asupra căreia stăruim, elaborată în baza documentelor de arhivă și a literaturii publicate până în acea perioadă, este tratată și problema înființării și activității tipografiei exarhicești de la Chișinău și deopotrivă sunt incluse date relevante despre tipăriturile apărute de sub teascurile acestei tipografii.

În urma unor investigații în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor din Basarabia P. Constantinescu-Iași a publicat în perioada interbelică un studiu destul de relevant despre circulația tipăriturilor românești pe teritoriul dintre Prut și Nistru în timpul stăpânirii țariste, punând începuturile abordării acestui subiect în istoriografia românească. Menționăm că pentru timpul în care a fost scrisă această lucrare, cercetările asupra cărților vechi românești erau într-o perioadă a începutului de acumulare a informației, ori ulterior, identificarea și cercetarea valorilor bibliofile a continuat, iar o nouă abordare a acestei probleme este mai mult decât necesară, mai ales pentru a stabili căile de circulație și împrejurările în care au fost difuzate cărțile românești până în Basarabia. Contribuțiile lui P. Constantinescu-Iași la valorificarea patrimoniului cărțurăresc din Basarabia sunt evocate într-o recenzie semnată de Paul Mihail³⁹, ale cărui aport la valorificarea cărții și tiparului în Basarabia este impresionant prin număr și abordări și se plasează printre cele mai prețioase în mediul științific românesc. Paul Mihail a investigat mai multe biblioteci parohiale din centrul și, parțial, nordul Basara-

³⁵ Vasile Curdinovschi, *Obiectele cele mai vechi ce se păstrează în muzeul Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia, în Casa Eparhială din Chișinău (La jubileul de 20 de ani de la întemeierea societății și a muzeului)*, în RSIAB, vol. XVI, 1925, p. 145-146.

³⁶ I. Gheorghită, *Scurtă dare de seamă despre Muzeul Eparhial din Ismail*, în RSIAB, vol. XVI, 1925, p. 159-160.

³⁷ Constantin Tomescu, *Însemnări din cărțile monastirii Dobrușa (Soroca)*, în *Arhivele Basarabiei*. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru, An I, nr. 1, 1929, p. 59-61; Idem, *Tipografia Duhovnicească exarhială din Basarabia*, în *Arhivele Basarabiei*, An III, 1931, Nr. 4, p. 258-271; C. N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungro-Vlahiei, Chișinău, 1927*. Contribuția lui C. N. Tomescu este un supliment la *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. XVII, 1927.

³⁸ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, XII p., 512 p. Reeditată în 2000 la Editura Museum, Chișinău, 320 p.

³⁹ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia, sub ruși*, Chișinău, 1929. Extras din RSIAB, vol. XIX, 1929, 56 p. Vezi și recenzia la această lucrare semnată de Paul Mihail în *Revista Critică*, Iași, nr. 2, 1930, p. 134-136 și în *Luminătorul*, Chișinău, nr. 14-15, 1930, p. 100-102.

biei, rezultatele fiind incluse într-o lucrare de mare rezonanță în mediul științific de pe ambele maluri ale Prutului, care cuprinde studii publicate până la 28 iunie 1940 și din perioada iulie 1941 – august 1944. Prin datele istorice incluse în lucrările sale, opera lui Paul Mihail se prezintă ca fiind de mare importanță pentru istoria românilor.

Informații interesante pentru cercetarea istoriei mănăstirilor sunt memoriile de călătorie în Basarabia ale preotului Dimitrie P. Micșunescu, care a vizitat înainte de 1937 mai multe așezăminte monahale din ținut și a descris uneori în detalii impresiile despre vizită, amintind și de prezența cărților românești sau de starea unor biblioteci mănăstirești⁴⁰.

Din cele arătate constatăm tendința istoriografiei din Basarabia din perioada interbelică de a identifica și prezenta sub formă de catalog a cărților vechi, în special de factură religioasă. Există, însă, și unele încercări modeste de a reflecta problema cărții și tiparului în formă de sinteză. În mediul științific de la Chișinău apar contribuții valoroase despre cartea și tiparul din Basarabia sau despre circulația cărților vechi românești în această provincie. Dacă Ștefan Ciobanu publică o lucrare monografică despre cultura și spiritualitatea românească din Basarabia sub stăpânire țaristă, P. Constantinescu-Iași a elaborat un studiu de sinteză în care este reflectat subiectul circulației cărții românești pe teritoriul Basarabiei, fără a se implica prea mult în subiectul itinerariilor pe care s-au deplasat cărțile în timp. Paul Mihail propune unele informații sugestive despre difuzarea cărții românești din Basarabia în afara spațiului românesc, în baza documentelor arhivistice. De asemenea, sunt merituoase eforturile lui Paul Mihail de a prezenta unele informații despre legăturile culturale dintre Mitropolia Moldovei și mănăstirea Noul Neamț, rezultatul fiind și completarea acestei biblioteci mănăstirești cu valoroase cărți vechi, multe dintre care lipseau cu desăvârșire în Basarabia. Cu toate acestea putem conchide că în această perioadă sunt elaborate primele studii și articole de sinteză referitoare la evoluția cărții și tiparului românesc și manifestările artei tipografice în Basarabia sub diferitele ei aspecte.

După reocuparea provinciei de trupele sovietice în anul 1944, cercetarea fenomenului circulației cărții românești în Basarabia a intrat într-un profund declin. Intelectualitatea s-a refugiat peste Prut, iar după instaurarea noului regim s-a pus problema constituirii unei noi ideologii, bazată pe principii străine românilor basarabeni. Contribuțiile științifice în domeniul istoriei, elaborate și publicate în perioada interbelică de înaintașii culturii românești din Basarabia au fost interzise, au fost impuse teorii false despre originea românilor moldoveni, despre rolul exagerat al slavilor de est în etnogeneza „poporului moldovenesc”. Cercetările în domeniul cărții și tiparului au fost reorientate în direcția elogierii contribuțiilor slavilor de est la dezvoltarea culturii în general și organizarea primei tiparnițe în capitala Țării Moldovei, în particular. Fenomenul circulației

⁴⁰ Dimitrie P. Micșunescu, *Vizitând mănăstiri basarabene și bucovinene*. Cu o prefață de D-l profesor N. Iorga, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1937, 130 p., il.

cărților românești la est de Prut a fost exclus din mediile de cercetare și preamărit rolul manuscriselor și tipăriturilor provenite din mediul slav în făurirea „culturii moldovenești”, care ar fi fost diferită de cea românească.

În anul 1951 la Chișinău a apărut o istorie a Moldovei⁴¹, cu abordări unilaterale și tendențioase despre rolul scrisului slavon în cultura românească în secolele XIV-XV; despre apariția primelor cărți în limba română la confluența secolelor XV-XVI, fenomen datorat, în opinia autorilor, raporturilor culturale dintre Moldova, Rusia și Ucraina. Se acordă o atenție sporită activității mitropolitelor Varlaam și Dosoftei și legăturilor cu Rusia și Ucraina, influenței acestor țări la dezvoltarea culturii din Moldova în secolul al XVII-lea. Este minimalizat rolul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la organizarea tipografiei exarhi-cești la Chișinău în anul 1814 și la tipărirea cărților religioase în limba română. Mai mult ca atât, această personalitate nu este amintită în lucrare, iar despre tipografia de la Chișinău se menționează doar că „a fost creată după 1812”. A doua ediție a acestei lucrări a apărut în anul 1965, în care constatăm aceleași reflecții unilaterale și tendențioase despre cultura din Țara Moldovei în secolele XV-XIX, cu accent vădit pe problema influenței Rusiei și Ucrainei asupra formării și dezvoltării „culturii moldovenești”⁴².

În lucrările de istorie a literaturii „moldovenești” apărute la Chișinău după cel de-al Doilea Război Mondial fenomenul circulației cărților românești pe teritoriul Moldovei istorice este abordat tangențial. În *Istoria literaturii moldovenești*, editată la Chișinău în anul 1958 se admite răspândirea și circulația manuscriselor traduse din slavonă în limba „moldovenească” pe teritoriul Moldovei și Transilvaniei⁴³, iar în ediția din 1986 se susține, fără argumente documentate, că în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea au început să apară pe teritoriul Moldovei unele tipărituri din Transilvania, Muntenia, Lvov, Kiev și Moscova⁴⁴.

În altă lucrare despre istoria „literaturii moldovenești”, apărută la Chișinău în anul 1963⁴⁵ se vehiculează aceași idee, precum că literatura în limba română apare în Moldova datorită legăturilor cu Ucraina și Rusia. De asemenea, se elogiază rolul acestor țări la introducerea și evoluția tiparului în Moldova și se

⁴¹ *История Молдавии. Том I. (От древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции)*. Под ред. А.Д.Удальцова (отв. ред.) и Л.В.Черепнина, «Школа советикэ», Кишинев, 1951, 654 с.

⁴² *История Молдавской ССР. Том I. (От древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции)*. Под ред. Л.В.Черепнина, «Карта молдовеняскэ», Кишинев, 1965, 659 с.

⁴³ *История литератур молдовенешть*. Волумул I. *Литература молдовеняскэ де ла ынчепуриле ей пынэ ла Революция дин Октомбрие*, Едитура де Стат а Молдовеи, Кишинэу, 1958, р. 29.

⁴⁴ *История литератур молдовенешть*. Волумул I. *Литература молдовеняскэ де ла орижинь пынэ ла 1848*, Штиинца, Кишинэу, 1986, р. 92.

⁴⁵ *Очерк истории Молдавской Советской литературы*. Ред. кол., И. К. Вартичан, Ю. А. Кожевников, В. П. Коробан, А.П.Лупан, Р.М.Портной, С.С.Чиботару. Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1963, 303 р.

accentuează pe bună dreptate rolul mitropolitelor Varlaam și Dosoftei în organizarea tiparniței și tipărirea cărților românești.

În această perioadă, la București, apare prima sinteză a istoriei cărții românești, elaborată și semnată de Mircea Tomescu, neobosit cercetător al cărții și tiparului. În lucrare este înfățișată istoria cărții românești de la apariția primelor teascuri tipografice până la Unirea Țărilor Române din 1918. Autorul insistă pe o istorie a cărții ca produs spiritual și material, fără a scrie o istorie a culturii, ori cartea și tiparul constituie părți integrante din cultura românească. S-a dorit ca această valoroasă contribuție să fie, așa cum este de altfel, *o carte a cărții românești*. Autorul propune o periodizare a cărții, diferită de cea tradițională, acceptată în istoriografia românească, inspirată din *Bibliografia Românească Veche* și consideră că perioada veche a cărții românești începe de la scrisul și cartea manuscrisă slavo-română până în anul 1780, iar perioada cărții românești moderne anii 1780-1918. Lucrarea prezintă mult material factologic, analizat cu precauție și meticulozitate, încât mare parte a ipotezelor înaintate nu au fost combătute până în prezent. Această sursă istoriografică poate fi considerată pe bună dreptate începutul sintezelor despre cartea veche și modernă românească⁴⁶. Conjunctura politică din perioada când a fost scrisă și publicată nu a permis autorului să includă în tratările sale și problema circulației cărții românești la est de Prut și a celei tipărite la Chișinău în alte provincii românești. Ba mai mult, Mircea Tomescu nu amintește despre tipografia și cărțile apărute în Chișinău pe întreg parcursul secolului al XIX-lea.

În mediul științific de la Chișinău problemele tiparului și circulației cărții sunt reflectate prin prisma ajutorului acordat de Moscova și Kiev la organizarea tipografiei în capita Țării Moldovei și se valorifică doar informația care este în legătură cu activitatea tipografică din Rusia și Ucraina. În această ordine de idei se înscrie identificarea în 1981 de către E. Levit a unei tipărituri a lui Mihail Strilbițchi, necunoscută mediului științific, intitulată *Cântec după răposare preluminatului cneaz Grigorie Alexandrovici Potemkin Tavricescul*, apărută la Dubăsari în anul 1793⁴⁷.

Pentru prima dată în istoriografia din Basarabia este admisă ipoteza despre răspândirea și circulația cărților din Muntenia și Transilvania pe teritoriul Moldovei în scrierile lui E. M. Russev⁴⁸. Istoricul susține că în secolul al XVI-lea și prima pătrime a secolului al XVII-lea în Moldova pătrundeau cărți din Valahia și Transilvania, acestea fiind uneori comenzi ale domnilor Moldovei, executate

⁴⁶ Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, Editura științifică, București, 1968, 216 p., ilustrații.

⁴⁷ Ефим Левит, *Филе векъ некуноските. Контрибуций иттиинцифико-документаре ла история литературий ии културий молдовенеишь*. Суб редакция луй В. М. Чокану, Кишинэу «Штиинца», 1981, 230 п.

⁴⁸ Е.М.Руссев, *Свет из Москвы*, Кишинев, 1981, 175 п.; Idem, «Де ла Москова лучиште лукоаре», în volumul *Ла обыршия приетений секуларе*. Суб редакция луй Н. Мохов, Картя молдовеняскэ, Кишинэу, 1983, п. 73-79.

în special de tipografii din Valahia. Din cele menționate de E. M. Russev rezultă că o mare contribuție în dezvoltarea culturii din Moldova l-au avut și cărțile slavonești, tipărite la Moscova, Lvov și Ostrog. Influența exercitată de Rusia asupra culturii din Țara Moldovei în secolul al XVIII-lea este reflectată de I. Semionova⁴⁹, care afirmă că mai multe personalități marcante din Țara Moldovei au studiat în centrele din Rusia, de unde au adus numeroase cărți rusești sau traduceri în limba rusă din alte limbi europene.

În *Istoria RSS Moldovenești*, publicată la Chișinău în anul 1984⁵⁰ a fost preluată ideea potrivit căreia până la apariția unei tipografii în Țara Moldovei cărțile pătrundeau în acest spațiu din Valahia, unele dintre care erau comenzi speciale ale domnilor Moldovei, iar din Brașov erau aduse cărți tipărite de diaconul Corresi. De asemenea, un rol important este atribuit tipăriturilor din Lvov (edițiile lui Ivan Feodorov) și celor din Moscova. Se afirmă pe bună dreptate că necesitatea crescândă de carte tipărită a dus la înființarea unei tipografii în capitala Țării Moldovei, ori cărțile aduse de peste hotarele țării nu satisfăceau cerințele în creștere „de slovă tipărită”. În această ediție, ca și în cele precedente, este elogiat rolul Rusiei și Ucrainei în dezvoltarea culturii din Țara Moldovei și se omite intenționat rolul cărții românești în menținerea culturii și limbii române, în special, în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea. Se amintește de tipografia privată a lui Duca Sotiriovici, de cea a lui Mihail Strilbițchi și de tipografia de campanie a cneazului Potiomkin. Despre tipografia înființată de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni se menționează doar că „Îndată după unirea Basarabiei cu Rusia aici se fondează o tipografie eparhială, care imprima, de asemenea, manuale și cărți laice”.

În aceleași coordonate ideologice se înscriu și contribuțiile lui N. A. Mohov⁵¹. Una dintre primele lucrări cu referire la subiectul tiparului din Moldova datează din anul 1959, iar în 1977 a publicat monografia dedicată „prieteniei multiseculare moldo-ucrainene”, în care susține că în perioada de la sfârșitul secolului XIV până la sfârșitul secolului XV Moldova a fost un important centru cultural de limbă slavonă pentru toate țările creștine din sud-estul Europei. Autorul admite doar circulația cărților slavonești din spațiul est-slav spre Moldova și evită să amintească despre răspândirea cărților românești în Basarabia și contribuția acestui fenomen la dezvoltarea culturii și limbii române. Aceleași abordări unilaterale sunt incluse în altă lucrare, publicată în 1983⁵², în care elogiază rolul

⁴⁹ И. Семьонова, *Реляций културале молдо-русе*, în volumul *Ла обыршия приетений секуларе*. Суб редакция луй Н. Мохов, Карта молдовеняскэ, Кишинэу, 1983, п. 153-161.

⁵⁰ *История РСС Молдовенеиць дин селе май векь тимпурь пынэ ын зилеле ноастре*. Ред. В. И Царанов, Кишинэу «Штиинца», 1984, 591 с.

⁵¹ Н. А. Мохов, *Новые данные об организации первой типографии в Молдавии*, в *Ученые записки Института истории Молдавского филиала АН СССР*, Т. 10, 1959, с. 167-176; Idem, *Пажинь дин история уней приетений мултисекуларе*. Едитура Штиинца, Кишинэу, 1977, 138 п.

⁵² Idem, *Приетение кэлитэ де вякурь*, Штиинца, Кишинэу, 1983, 298 п.

Rusiei și Ucrainei în crearea primei tipografii în Țara Moldovei și acceptă doar răspândirea cărților manuscrise și tipărite din arealul est-slav spre Moldova, iar fenomenul circulației cărților românești în acest spațiu, care era destul de intensă pe parcursul perioadei medievale, este omis cu bună intenție.

Cu toate aceste realizări, istoriografia românească din stânga Prutului rămâne tributară în perioada sovietică subiectelor de istorie a tiparului și cărții românești. Monografia editată de V. Chiriac în 1977⁵³ despre cartea și tiparul din Moldova în secolele XVII-XVIII este una dintre puținele contribuții științifice la acest subiect. Monografia este valoroasă deoarece prezintă în linii generale întreaga operă a activității tipografice din Țara Moldovei în secolele XVII-XVIII. Autorul dedică un compartiment cărții manuscrise ca premergătoare cărții tipărite, după care identifică premisele apariției tiparului în Țara Moldovei, descrie primele manifestări de activitate tipografică în acest spațiu, evocă contribuția mitropolitului Varlaam la tipărirea cărților în limba română. Se referă de asemenea la perioada ultimului sfert al secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea în ceea ce privește activitatea tipografică, identifică împrejurările politice, sociale și culturale în care a fost revigorată tipărirea cărților în Moldova, descrie viața și activitatea de copiere și de tipărire a cărților mitropolitului Dosoftei, prezintă în linii generale activitatea tipografiei grecești din Moldova. Autorul evocă contribuția personalității lui M. Strilbițchi la editarea cărților religioase și laice, menționează despre activitatea tipografiei ruse de campanie în Moldova în perioada războiului ruso-turc din anii 1787-1791 și scoate în evidență promotorii tiparului din Moldova, ca: Amfilohie Hotiniul, Vartolomeu Măzăreanu, Iacob Stamati și Veniamin Costachi. Contribuția științifică a lui Vlad Chiriac este importantă prin faptul că a evidențiat câteva aspecte din istoria cărții românești vechi în Moldova, domeniu de cercetare care era interzis sau neglijat ca fiind în opinia autorităților lipsit de substanță. Autorul, însă, nu a reflectat în lucrarea sa și fenomenul răspândirii și circulației cărții tipărite în spațiul moldav în perioada secolelor XVII-XVIII, ori elucidarea acestui aspect ar fi conferit afirmațiilor și ipotezelor emise în lucrare un grad mai avansat de obiectivitate și credibilitate. În altă lucrare, care abordează problema relațiilor culturale dintre centrele slave și Țara Moldovei, V. Chiriac⁵⁴, elogiază la fel ca și predecesorii săi, contribuția Kievului și Moscovei la începuturile tiparului în Moldova în deceniul patru al secolului al XVII-lea.

Problema circulației cărții românești în perioada medievală, din perspectiva unității etnice și culturale românești a fost reflectată în 1978 de Octavian Șchiau⁵⁵. Pe lângă subiectele referitoare la cărți, tipografi, activitatea tipografică

⁵³ В. Кирияк, *Карта ии типарул ын Молдова ын секолле XVII-XVIII (Скице дунэ материалеле депозитате ын УРСС)*. Sub redacția lui Demir Dragnev. Cartea Moldovenească; Chișinău, 1977, 127 p.

⁵⁴ Idem, *Братства живые родники*, Кишинев, 1986, 124 p.

⁵⁵ Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 159 p., 4 hărți.

în secolele XVI-XVIII, autorul reușește să includă fenomenul circulației cărții și schimbul de valori în contextul politic al acestei perioade. Este preocupat și de activitatea tipografică interromânească, cu un accent pe fenomenul cărții și tiparului în Transilvania. De asemenea, urmărește și constată în baza însemnărilor manuscrise de pe cărți prezența și circulația în Transilvania a *Cazaniei lui Varlaam*. Este preocupat îndeosebi de itinerariile cărții muntene spre Transilvania și a celei transilvănene în întregul spațiu românesc. Autorul însă nu menționează despre circulația cărții din Transilvania spre Basarabia, care s-a aflat în număr apreciabil de mare în acest spațiu în secolul al XVIII-lea, fiind adusă de negustorii ardeleni, ori prezența ei poate fi datorată și fenomenului transhumanței.

A doua sinteză a cărții românești, după cea a lui Mircea Tomescu, este semnată de Dan Simonescu și Gheorghe Buluță, apărută la București în anul 1981 și publicată în a doua ediție în anul 1994. Reeditarea acestei cărți a fost necesară, mai întâi de toate, din considerentul că în ultimul deceniu al secolului XX a fost abolită cenzura, iar această ediție a apărut fără digresiuni ideologice impuse de regimul de atunci. Autorii acestei sinteze tratează problemele tiparului și cărții de la vechile alfabete de pe teritoriul României și până în momentul când a apărut a doua ediție a cărții. Sunt meritorii abordările începuturilor tiparului în Țările Române, contribuția diaconului Coresi la tipărirea cărților românești și difuzarea lor în Muntenia, Moldova și Transilvania. Un moment semnificativ al lucrării îl prezintă circulația vechilor cărți pe teritoriul românesc, fenomen fără de care istoria cărții în ansamblu nu poate fi considerată completă. Este, de asemenea, prima încercare de reflectare a tiparului și cărții din Basarabia în contextul istoriei cărții și tiparului românesc după cel de-al Doilea Război Mondial, prin includerea unui studiu despre cartea tipărită la Chișinău, semnat de Iurie Colesnic⁵⁶.

Semnificative pentru cercetările în domeniul cărții vechi românești sunt rezultatele celor două sesiuni cu genericul „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național - cercetare și valorificare” (1980 și 1981), organizate și desfășurate, primul - la Râmnicu Vâlcea și al doilea - la Arad. Materialele comunicărilor au fost publicate sub formă de culegeri de articole și studii și prezintă informații în mare parte inedite pentru anii '80 ai secolului XX. Tematica subiectelor prezentate au fost din cele mai variate, ca: reevaluarea și completarea *Bibliografiei Românești Vechi*. Vol. 1-4 (1903-1944); circulația cărții vechi românești; însemnări și autografe; colecții bibliofile; valorificarea patrimoniului bibliofil; manuscrise; conceptul de carte rară etc. Acestea, în totalitatea lor, constituie direcții de care sunt preocupați cercetătorii în domeniu din România și sunt utilizate în investigațiile actuale. Nu a fost prezentată, din motive cunoscute,

⁵⁶ Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, Editura Ion Creangă, București, 1981, 191 p., il.; a doua ediție a apărut în 1994 cu un capitol despre *Cartea românească în Basarabia* de Iurie Colesnic.

nicio comunicare cu referire la circulația cărții românești la est de Prut, sau despre cartea și tiparul de la Chișinău din secolul al XIX-lea⁵⁷.

Contribuții valoroase la istoria Bisericii Ortodoxe Române aparțin lui Mircea Păcurariu care a elaborat și editat un amplu tratat, cu multiple abordări de subiecte, printre care și cele ale tiparului și valorilor bibliofile din spațiul de la est de Prut⁵⁸.

Valoroasa contribuție științifică a distinsului cercetător al cărții românești vechi Florian Dudaș cuprinde un spectru variat de probleme ale cărții vechi manuscrise și tipărite cu circulație în Transilvania. Lucrarea acoperă spațiul istoric transilvănean, însă există referiri tangențiale și la celelalte provincii românești, mai ales atunci când este vorba despre copierea manuscriselor sau tipărirea cărților în Muntenia sau Moldova ori circulația lor în teritoriile locuite de români. Autorul abordează subiecte ca: numărul cărților românești, difuzarea și prețul lor, dania și ocrotirea tipăriturilor, fenomenul complex al circulației cărții. Concluzia la care a ajuns autorul acestei însemnate contribuții este că tipăriturile din Moldova sunt, în comparație cu cele din Muntenia, mai rar întâlnite în Transilvania, iar argumentul principal ar fi că în Moldova se constată un nivel mai scăzut al activității tipografice decât în Țara Românească și că Transilvania a avut legături culturale mai strânse cu Muntenia decât cu Țara Moldovei. Cu toate acestea, potrivit autorului, în spațiul transilvan sunt întâlnite cărți românești tipărite la Iași, Rădăuți și mănăstirea Neamț. Însă ca și în alte contribuții la istoria cărții și tiparului românesc, publicate după cel de-al Doilea Război Mondial la vest de Prut, circulația cărții românești din Transilvania spre Basarabia nu a fost reflectată⁵⁹.

În publicistica din aceste timpuri din Chișinău au apărut unele articole despre personalitățile notorii care au încurajat sau contribuit la prosperarea activității tipografice din Moldova sau din spațiul est-slav⁶⁰.

Este știut că în anul 1944 teritoriul românesc dintre Prut și Nistru a fost reanexat la URSS, iar problemele cercetării cărții și tiparului, circulației valorilor bibliofile românești în acest spațiu au fost ignorate sau reorientate intenționat în direcția falsificării adevărului istoric. În ceea ce privește apariția tiparului

⁵⁷ *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*. Vol. I. Valorificare-cercetare. Colegiul de redacție: Angela Popescu-Brădiceni, Virgil Căndea, Gabriel Ștrempel. Muzeul județean Vâlcea, 1980, 445 p.; Vol. II. Colegiul de redacție: Dan Simonescu, I.C. Chițimea, Gabriel Ștrempel, Ion Stoica, Viorica Secărescu. București, 1983, 567 p.

⁵⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Chișinău, 1993.

⁵⁹ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, Editura Sport-Turism, București, 1987, 239 p.

⁶⁰ К. Осипов, *Первопечатник Иван Федоров*, în *Советская Молдавия*, 14 декабря 1952, № 294 (2412), с. 2; И. Вартичан, *Ынченпугул типэририй кэрцилор ын Молдова (310 ань дин зииа еширий де суб типар а челей динтый кэрць молдовенешть)*, în *Молдова Сочилистэ*, 4 iunie, 1953, № 130 (6011), p. 4; Ф. Левит, *Пионерул типарулуй молдовенеск (Ку прилежул комеморэрий а 300 де ань де ла моартя луй Варлаам)*, în *Молдова Сочилистэ*, 16 octombrie 1957, № 243 (7354), p. 2; А. Кидел, *А.И.Яцимирский*, în *Молдова Сочилистэ*, 30 august 1958, № 203 (7615), p. 4, etc.

în Țara Moldovei s-au admis doar informațiile despre contribuția Moscovei și Kievului în organizarea primei tipografii, contribuția ierarhului moldovean Varlaam la instalarea tiparniței în capitala Țării Moldovei prin ajutorul acordat de mitropolitul Kievului Petru Movilă. Raporturile culturale prin carte și tipar între țările române au fost ignorate la început cu desăvârșire și abia în anul 1981 E. M. Russev admite fenomenul răspândirii pe teritoriul Țării Moldovei, anterior înființării tipografiei la Iași, a cărților tipărite în Țara Românească și Transilvania. În același timp, se afirmă pe nedrept că un rol important în dezvoltarea culturii din Moldova și apariția cărților în limba română este datorat raporturilor culturale cu Rusia și Ucraina. În mediul științific din RSSM sunt semnalate mai puține contribuții științifice la acest subiect în comparație cu cel din România, fapt explicat prin excluderea tacită a subiectului cărții și tiparului din mediile de cercetare. În România în această perioadă a evoluției cercetării cărții a continuat repertorierea tipăriturilor vechi sub diferite aspecte, fie sub formă de elaborare a cataloagelor de cărți, fie includerea listelor de cărți, uneori cu descrierea lor și însemnările manuscrise ca părți integrante ale lucrărilor de sinteză. Au fost elaborate și publicate articole și studii, lucrări fundamentale de sinteză referitoare la istoria cărții din întregul spațiu românesc, cu excepția teritoriului românesc ocupat de URSS. Conjunctura politică, preceptele ideologice și cenzura instituită de regimul comunist nu permiteau însă reflectarea pe deplin a fenomenului circulației cărții românești în Basarabia, sau a celei tipărite la Chișinău în alte provincii istorice românești.

Începutul perioadei de declin a ideologiei ateiste de la sfârșitul decadei a opta a secolului al XX-lea corespunde cu revenirea la valorile spirituale creștine și la reluarea cercetării științifice a subiectelor de factură religioasă și a celor referitoare la carte și tipar. Atât în centrele științifice din dreapta, cât și din stânga Prutului sunt puse în valoare noi direcții de cercetare, iar valorile bibliofile românești devin accesibile celor interesați de istoria și arta cărții manuscrise și tipărite.

În atare împrejurări, către sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea a fost publicat un catalog de manuscrise vechi din biblioteca mănăstirii Noul Neamț, lichidată de autoritățile sovietice în 1962, alcătuit în urma unor expediții de documentare în diferite centre din fosta URSS de V. Ovcinico-Pelin și care conține un studiu privind istoria constituirii mănăstirii și bibliotecii așezământului monahal de la Chițcani, din care reiese fenomenul circulației cărții manuscrise și tipărite între cele două maluri ale Prutului⁶¹.

În aceeași perioadă au fost reluate cu o mai mare intensitate investigațiile în domeniul cărții tipărite în spațiul moldav. Datorită unor eforturi conjugate au apărut unele lucrări, care abordează problemele răspândirii și circulației cărții românești în Basarabia. Drept rezultat al acestor strădanii, în anul 1990 apare

⁶¹ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*. Alcătuitor V. Ovcinico-Pelin, Chișinău, „Știința”, 1989, 438 p.

primul volum din *Cartea Moldovei*⁶², alcătuit de un grup restrâns de bibliografi, având îngrijirea științifică a cercetătorului Andrei Eșanu, care a scris un consistent și valoros studiu științific despre apariția și evoluția activității tipografice în Moldova în secolul XVII – începutul secolului XIX. Este, de fapt, prima abordare obiectivă a fenomenului cărții și tiparului în spațiul moldav după instaurarea regimului sovietic în Basarabia⁶³. Catalogul a fost redactat cu litere rusești și cuprinde doar cărțile tipărite în spațiul istoric al Țării Moldovei până la începutul secolului XIX. În 1992 a apărut al doilea volum, publicat cu grafie latină, care cuprinde perioada de la începutul secolului al XIX-lea și până în anul 1922⁶⁴, cu un studiu introductiv despre activitatea tipografică în Moldova în secolul XIX și începutul secolului XX, semnat de Andrei Eșanu, în care susține ferm fenomenul importului de literatură în Basarabia din alte centre tipografice românești⁶⁵. Catalogul cuprinde atât tipăriturile religioase, cât și cele de caracter laic. Volumele au fost redactate și publicate într-o perioadă foarte dificilă, care a coincis cu deschiderea lăcașelor de cult și restabilirea de către preoți a bibliotecilor parohiale. Din acest considerent autorii catalogului nu au inclus și însemnările marginale de pe cărți, din teama să nu apară pretenții din partea preoților sau călugărilor.

De un interes major pentru fenomenul circulației cărților românești este valoroasă contribuția științifică despre comerțul cu cărți dintre Brașov și Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850, semnată de Constantin A. Stoide și Ioan Caproșu. Lucrarea este cu atât mai importantă cu cât conține informații prețioase despre comerțul cu cărți, aduse pentru vânzare de brașoveni în Moldova și de asemenea reflectă raporturile comerciale între Brașov și partea răsăriteană a Moldovei. Există liste de cărți aduse din inima Transilvaniei în Moldova, unele fiind identificate pe parcursul cercetărilor ca aflând-se în secolul XIX în bisericile de mir din centrul și sudul Basarabiei⁶⁶.

O altă contribuție științifică de mare interes pentru domeniul comerțului cu cărți a fost elaborată, începând cu mijlocul secolului trecut, de Constantin A. Stoide, după ce în 1945 a preluat conducerea Arhivelor Statului Brașov și con-

⁶² *Карта Молдовей. Едиций векъ (сек. XVII – ынч. сек. XX). Каталог женерал*, вол. I. Алкэгуторъ Н. П. Матей, К. И. Слуту, В. Г. Фармажиу. Cu un studiu introductiv de A. Eșanu, Кишинэу, „Штиинца”, 1990, 254 p.

⁶³ Andrei Eșanu, *Апарияция ши дезволтаря тинэриурий кэрицilor ын Молдова (сек. XVII – ынч. сек. XIX)*, în volumul *Карта Молдовей. Сек. XVII – ынч. сек. XX. Каталог женерал*, вол. I, Кишинэу, 1990, п. 15-33.

⁶⁴ *Cartea Moldovei. Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX - înc. sec. XX). Catalog general*. Vol. II. Alcătuitori: V. Farmagi, N. Matei, C. Slutu. Cu un studiu introductiv de A. Eșanu, Chișinău, „Știința”, 1992, 266 p.

⁶⁵ Andrei Eșanu, *Tiparul și editarea cărților în Moldova (sec. XIX – înc. sec. XX)*, în volumul *Cartea Moldovei (sec. XVII – înc. sec. XX). Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX – înc. sec. XX). Catalog general*, vol. II, Chișinău, „Știința”, 1992, p. 10-29.

⁶⁶ Constantin A. Stoide, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Universitas, Chișinău, 1992, 152 p.

tinuată după 1966 când s-a stabilit la Iași, cercetând fondul de carte veche de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. Monumentala lucrare despre negoțul cu cărți între Țările Române în perioada 1730-1830 a fost definitivată în formă de manuscris în anul 1983 și tipărită prin contribuția lui Ioan Caproșu, care a îngrijit-o și i-a scris un *Cuvânt înainte*. Prin această lucrare autorul prezintă o informație bogată despre comerțul cu cărți între Brașov și Moldova, între Țara Românească și Transilvania, dintre Brașov, Sibiu și centrele din Oltenia, iar împreună cu acestea evidențiază numeroase chestiuni mai puțin sau deloc abordate în istoriografia românească, cum ar fi: negoțul de tranzit de carte, negoțul de cărți prin prenumeranți, tirajul unor tipărituri și prețul de cost (subiect abordat în colaborare cu C. Turcu), vama și transporturile în negoțul cu cărți, cenzura politică etc. În această lucrare găsim suficient de multă și utilă informație despre circulația cărții vechi românești, tipărită în diferite centre românești și străine și care în cele din urmă este semnalată în partea răsăriteană a Țării Moldovei⁶⁷.

Așa cum am menționat mai sus, contribuția teologului Paul Mihail la valorificarea tezaurului bibliofil, la identificarea segmentelor geografice pe care s-au deplasat cărțile manuscrise sau tipărite până în extremitatea estică a românității este de netăgăduit. În anul 1993 a apărut, cu un titlu sugestiv, o culegere de studii publicate până în 1944. Acest gest confirmă importanța scrierilor marelui cărturar basarabean pentru istoria, cultura și spiritualitatea românească⁶⁸.

Problemele cărții și tiparului românesc au fost discutate în numeroase simpozioane și conferințe științifice organizate la Chișinău în ultimul deceniu al secolului XX și începutul secolului XXI. De un interes special s-a bucurat culegerea de studii *Valori și tradiții culturale în Moldova*, apărut la Chișinău în 1993, sub redacția lui Andrei Eșanu. Volumul conține 12 studii a unui grup de cercetători de la Universitatea de Stat din Moldova, de la Institutul de Istorie al AȘM și de la alte instituții științifice ale Academiei de Științe din Moldova, printre care se evidențiază și unele subiecte despre valorile bibliofile românești⁶⁹. În aceleași coordonate științifice se încadrează alte două volume de studii și articole, prezentate la conferințe științifice organizate și coordonate de acad. Andrei Eșanu (Chișinău) și dr. Constantin Iordan (București)⁷⁰.

⁶⁷ Constantin A. Stoide, *Comerțul cu cărți dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească între 1730 și 1830*. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2005, 469 p.

⁶⁸ Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia. Așezăminte. Scrieri. Personalități*, Chișinău, „Știința”, 1993, 407 p.

⁶⁹ *Valori și tradiții culturale în Moldova (culegere de studii)*. Sub redacția lui A. Eșanu, doctor habilitat în istorie, membru corespondent al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Știința, Chișinău, 1993, 231 p.

⁷⁰ *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI-XX)*. Materialele conferinței științifice, Chișinău, mai 2007, Chișinău, 2008, 162 p.; *Cultură și politică în Sud-Estul Europei (sec. XV-XX)*. Materialele sesiunii științifice din 1 septembrie 2010. Coordonatori: acad. Andrei Eșanu, dr. prof. Constantin Iordan, CEP USM, Chișinău, 2011, 188 p.

Contribuții remarcabile în domeniul apariției și evoluției cărții și tiparului din spațiul românesc aparțin acad. Andrei Eșanu, prin eforturile căruia cercetările în domeniul istoriei culturii din Basarabia au fost reluate, publicând numeroase lucrări științifice referitoare la aceste subiecte, ce constituie repere fundamentale pentru cei interesați de valorile bibliofile și istoria tiparului din Țara Moldovei. Acad. Andrei Eșanu urmărește evoluția cărții tipărite în centrele tipografice românești de la est de Carpați de la începuturi, până în primele decenii ale secolului XX. Fiind axat pe probleme de cultură și spiritualitate, savantul coordonează un șir de proiecte, în care istoria în general și învățământul, cultura, cartea în particular sunt oarecum privilegiate⁷¹. Una dintre ultimile contribuții se referă anume la aceste subiecte. Alături de problemele despre cartea în Moldova, bibliotecile private și mănăstirești, învățământul și știința de carte, Dimitrie Cantemir și anturajul său, autorul abordează pentru prima dată în istoriografia din Republica Moldova subiecte despre interacțiunea om-natură, utilizând în acest sens baza documentară din însemnările de pe manuscrisele și cărțile vechi. Pentru o mai largă circulație a materiei, culegerea de studii a fost publicată în limbile română, engleză, franceză și rusă⁷². Recent, în colaborare cu Valentina Eșanu, au pus la dispoziția cercetătorilor date inedite despre tipăriturile lui Macarie, aflate în colecții europene⁷³. De cele mai multe ori în știința istorică românească se discută despre circulația cărții românești în Basarabia și mai puțin despre răspândirea tipăriturilor de la est de Prut în întregul spațiu românesc sau peste hotare. Ultimul studiu științific semnat de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu abordează anume acest subiect, inedit în mare parte pentru știința istorică de pe ambele maluri ale Prutului⁷⁴.

⁷¹ Andrei Eșanu, *Примул мануал молдовенеск типэрит «Букварул» дин 1755, ын Патримониу. Алманахул библиофилилор дин Молдова*, Кишинэу, 1988, p. 118-125; Idem, *Из истории учебной книги в Молдавии (Конец XIV – начало XVIII вв.)*, в *Библиотечно-библиографическая деятельность и история книги в Молдавия*, Кишинев, Штиинца, 1990, с. 14-29; Idem, *Valori bibliofile în colecții particulare din Republica Moldova (un „Catavasier”, tipărit la Iași 1792)*, în *RIM*, 1993, nr. 4, p. 41-48, și în Idem, *Contribuții la Istoria Culturii Românești*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 199-211; Idem, *Manuale, grămătică și alte cărți de învățură în Moldova (sec. XIV- XVII)*, în Idem, *Contribuții...*, p. 119-130; Idem, *Carte și tipar în Moldova (sec. XVII-XVIII)*, în Idem, *Contribuții...*, p. 131-147; Idem, *Carte și tipar în Moldova (sec. XIX)*, în Idem, *Contribuții...*, p. 148-167; Idem, *Contribuții la Istoria Culturii românești*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, 381 p.; Idem, *Carte și tipar în spațiul istoric al Moldovei (sec. XIX – începutul sec. XX)*, în *RIM*, 4, 2007, p. 3-12

⁷² Andrei Eșanu, *Cultural universe in Moldavia (XV-XIX) / Univers cultural în Moldova (sec. XV-XIX)*, Lexicon-Prim, Chișinău, 2013, 328 p.

⁷³ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Tipăriturile lui Macarie în colecții europene*, în volumul *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub Omagiu*. Volum editat de Gheorghe Cliveti. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014.

⁷⁴ Idem, *Tipărituri de la Dubăsari, Movilău și Chișinău în spațiul românesc de peste Prut (1792-1862)*, volumul *Dialogul civilizațiilor. Interferențe istorice și culturale. Culegere de articole / Dialogue of civilizations. Historical and cultural interferences. The collection of articles*. Ad Honorem Victor Țvircun, Chișinău, 2015, p. 45-60.

În aceeași arie de interese științifice se înscriu și contribuțiile lui Nicolae Fuștei care se axează în preocupările sale pe investigarea tipăriturilor ieșite de sub teascurile tiparniței din vechea capitală a Țării Moldovei prin aportul mitropolitului Dosoftei. În contribuțiile mai recente Nicolae Fuștei abordează activitatea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni și implicarea acestuia la tipărirea cărților bisericești la Chișinău⁷⁵.

Un valoros prinos adus problemei valorilor bibliofile din Țara Moldovei aparține distinsei cercetătoare Olimpia Mitric care a valorificat diferite fonduri de carte manuscrisă și tipărită din zona Moldovei din dreapta Prutului, unele dintre care, fie au circulat în Basarabia, fie au fost tipărite în această provincie⁷⁶. Una dintre principalele lucrări de sinteză despre cartea și tiparul din Țara Moldovei a fost elaborată și editată de Elena Chiaburu. Autoarea abordează un șir de probleme despre tehnica tipografică și legătoria de carte, organizarea activității tipografice, prețul și valoarea cărților, distribuția și aria lor de răspândire, relația dintre tipar, biserică și școală etc. Important, din punctul nostru de vedere, este capitolul *Aria de răspândire a cărților imprimate în Țara Moldovei*, cu un compartiment la *Anexe*, în care sunt identificate, din diferite surse, titlurile de carte tipărite în Moldova și localizarea lor în timp, fiind incluse în acest repertoriu și exemplarele atestate în Basarabia⁷⁷. Este, de fapt, prima contribuție științifică din România de după căderea regimului comunist, care cuprinde cartea românească veche din întreaga Țară a Moldovei cu circulație în Basarabia.

Bibliografi, lucrători ai muzeelor, cercetători științifici publică materiale interesante despre valorile bibliofile și tiparul din Basarabia sau din întregul spațiu românesc. Sunt demne de atenție articolele semnate de C. Slutu⁷⁸, V. Farmagiu⁷⁹, E. Ploșniță⁸⁰, Ion Eremia⁸¹, Valentina Eșanu⁸², Nicolai Dâmcenko și

⁷⁵ Nicolae Fuștei, *Cărțile mitropolitului Dosoftei păstrate în diferite colecții din Europa*, în *Tyragetia. Istorie Muzeologie. Seria nouă*, vol. II [XVII], 2008, p. 117-135; Idem, *Opera Mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est și est european (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*, CEP USM, Chișinău, 2008, p. 91-189; 224-263; Idem, *Centrul de cultură și spiritualitate – parohia Sfântul Dumitru din Chișinău. Studiu istoric și documentar*, Chișinău, "Elena-VI.", 2010; Idem, *Contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului*, în *RIM*, 2-3, 2009, p. 169-178; Idem, *Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și filiala din Chișinău a Societății Bilice Ruse*, în *RIM*, nr. 1, 2010, p. 146-160.

⁷⁶ Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2005, 359 p.; Idem, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog. Vol. 1*, Editura Junimea, Iași, 2006, 502 p., 25 facs.; Vol. 2, Editura Junimea, Iași, 2007, 456 p., 30 facs. etc.

⁷⁷ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei*. Ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Universității „Universității Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2010, 711 p.

⁷⁸ Claudia Slutu, „*Carte românească de învățătură...*”, note și marginalii, în volumul *Valori și tradiții culturale în Moldova*, sub red. dr. hab. Andrei Eșanu, Chișinău, 1993, p. 119-126.

⁷⁹ V. Farmagiu, *Tipărituri rămnice din sec. XVIII în patrimoniul Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova*, în *Alfa și Omega*, 1-15 ianuarie 1996, p. 7.

⁸⁰ Elena Ploșniță, *Liturghierul de la 1815*, în *Luminătorul*, nr. 3 (24), 1996, p. 45-49.

⁸¹ Ion Eremia, *Scris, carte și tipar în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Destin românesc. Revistă trimestrială de istorie și cultură*. Chișinău-București, nr. 1/1996, An III, Nr. 9, p. 13-26.

⁸² Valentina Eșanu, „*Cazania*” Mitropolitului Varlaam în Dobrogea, în *Tyragetia*, IV-V, Chișinău, 1997, p.193-195.

Andrei Zenkin⁸³, N. Răileanu⁸⁴, N. Botea⁸⁵, Lidia Volânschi⁸⁶, Liubov Malahov⁸⁷. Informații despre trecutul mănăstirii Noul Neamț în general și a bibliotecii în particular au fost publicate de N. Matei⁸⁸, L.F.Ceașcina⁸⁹, iar mai recent de L. Codreanca⁹⁰.

O prestanță științifică aparte o are volumul editat în anul 2007 sub auspiciile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, în care au intrat mici articole cu referire la valorile bibliofile din colecția acestei instituții⁹¹.

Sunt merituoase contribuțiile științifice ale N. Negru, care se referă la tezaurul de valori bibliofile de la mănăstirea Noul Neamț și la contribuția mitropolitului Grigore Dascălul la asigurarea cu literatură românească a bisericilor și mănăstirilor din Basarabia în timpul exilului său în Chișinău (1829-1832)⁹². În acest context sunt valoroase și informațiile despre unele personalități religioase, extrase din Arhiva Națională a Republicii Moldova și analizate de Teodor Candu⁹³.

Fenomenul cărții religioase din Basarabia pe parcursul perioadei de ocupație țaristă este unul din principalele subiecte, asupra căruia a stăruit timp de mai mulți ani cercetătoarea Maria Danilov. Rezultatul acestor eforturi este publicarea unei lucrări de sinteză, în 2007, care reflectă situația tipăriturilor din Basarabia din această perioadă. Cartea are o structură complexă și este prefăcută

⁸³ Nicolai Dâmcenco și Andrei Zenkin, *Moștenirea culturală a tipografului Mihail Strilbițchi*, în *Tyragetia*, VIII, 1999, p. 209-212.

⁸⁴ N. Răileanu, *Un evangheliar de excepție tipărit la Chișinău în anul 1855, în Moldova*⁹⁹. *Sărbătoarea bimileniului creștin*, Ediție îngrijită de I. Dimitriu-Snagov, București, Editura Nova, 1999.

⁸⁵ Nadejda Botea, *Cartea tipărită la Iași în sec. XVIII. Din colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, în *Tyragetia*, IX, 1999, Chișinău, 2000, p. 311-313.

⁸⁶ Lidia Volânschi, *Contribuții la istoricul tipografiilor din Basarabia (1814-1914)*, în *Tyragetia*, IX, 2000, p. 221-228.

⁸⁷ Liubov Malahov, *Evangheliarul de la Lavra Pecerska din Kiev (1890) – o carte rară în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei*, în *Tyragetia*, XV, 2006, p. 479-481.

⁸⁸ N. Matei, *Biblioteca mănăstirii Noul Neamț, tezaur de spiritualitate și cultură românească*, în *Literatura și Arta*, 40 (2720), Chișinău, 2 octombrie 1997, p. 6.

⁸⁹ Л.Ф.Чащина, *Ново-Нямецкий Свято-Вознесенский монастырь как памятник полиэтнической культуры в Молдове*, в *Вестник Славянского Университета*, Выпуск 19, Кишинэу, 2011, p. 165-184.

⁹⁰ Lidia Codreanca, *O gramatică inedită din Basarabia sec. al XIX-lea*, în *Limba română. Revistă de știință și cultură*, 2013, nr. 9-12, p. 185-197.

⁹¹ *Din comorile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova*, dir. gen. Alexe Rău; elab. și coord. Tati-ana Plăcintă, Tomul I, Chișinău, Casa editorială poligrafică "Bons Offices", 2007, 88 p.

⁹² Nina Negru, *De la Neamț la Noul Neamț: secularizarea ca prilej pentru înstrăinarea de valori patrimoniale românești*, în *Magazin bibliologic*, Chișinău, 1-2, 2008, p. 41-49; Idem, *Exilul Sfântului Ierarh Grigore Dascălul la Chișinău (1829-1832)*, în *Destin românesc* (serie nouă). *Revistă de istorie și cultură*, An VII (XVIII), nr. 2, 2012, p. 67-82; An VIII (XIX), nr. 3-4, p. 26-34.

⁹³ Teodor Candu, *Aspecte privind istoria monahismului în Basarabia în sec XIX. TESTAMENTUL Arhimandritului Chiril, starețul mănăstirii Curchi și executarea prevederilor sale*, în *Studii de arhondologie și genealogie*. I, S. n., Chișinău, 2013, p. 53-66.

de către acad. Andrei Eșanu care are perfectă dreptate atunci când susține că Maria Danilov „a reușit să ne prezinte un amplu tablou al culturii și spiritualității basarabene, în centrul căruia s-a aflat cartea, ca tărâm de cunoștințe, cultură, spirit național aflate pe linia de permanentă ciocnire cu politica țaristă, de oprimare și de ținere în întuneric a mării majorități a populației băștinașă”. Maria Danilov a valorificat și analizat un număr considerabil de documente de arhivă din Chișinău și Odesa, referitoare la cartea și tiparul din Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1918). Interesul științific a M. Danilov este orientat, atât în direcția istoriei cărții din Basarabia, cât și în cea a cărții ieșită de sub teascurile tipografiilor din alte centre românești și străine⁹⁴.

Drumul cărților vechi a depins de multe ori de deplasările de populație dintr-o regiune în alta. Contribuțiile științifice ale mem. cor. Demir Dragnev confirmă pe deplin aceste afirmații, mai ales că în secolele XVIII-XIX în unele sate din Basarabia sunt atestate, alături de cărțile tipărite în spațiul istoric al Moldovei, un număr mare de cărți tipărite în Țara Românească și Ardeal, ori prezența lor în partea de est a românității poate fi datorată și acestui fenomen, alături de cel al colportajului cărților sau transhumanței. Demir Dragnev a abordat un fenomen mai puțin elucidat în istoriografia românească și străină ca difuzarea și circulația manuscriselor româno-slave în sud-estul Europei, afirmând în baza cercetărilor sale că în secolele XIII-XIV manuscrisele slavo-române erau răspândite de la sud spre nord, iar în secolele XV-XVII în direcție opusă, avându-se în vedere spațiul de la sud și nord de Dunăre. Menționăm aici și abordarea istoriografică a subiectului valorilor bibliofile în Țările Române în *Addenda 23*⁹⁵.

⁹⁴ Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)*, Chișinău, Tyragetia, 2007, 264 p.; Idem, *Gramatica lui Ștefan Margela. Date și ipoteze noi*, în *Tyragetia*, VI [Anuar], 1997, p. 197-203; Idem, *Istoricul tipăririi și arealul de răspândire a Bibliei românești de la Sankt Petersburg (1819)*, în *Tyragetia*, IV-V [Anuar], Chișinău, 1997, p. 215-221; Idem, *Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei din Chișinău*, în *Valachica, Studii și cercetări de istorie a culturii*, Târgoviște, nr. 18, 1998, p. 182-185; Idem, *Cărți românești în colecțiile Comisiunii Științifice a Arhivelor din Basarabia*, în *Destin românesc*, [An. VI. Nr.21], Chișinău-București, nr.1, 1999, p. 66-74; Idem, *Circulația cărții de Buzău în Basarabia. Reconstituiri*, în *MOUSAIOS*, Buzău, vol. V, 1999, p. 449-455; Idem, *Biblia românească de la Sankt Petersburg. Probleme și interpretări*, în *Lecturi Filologice*, II [Duplex științific], Chișinău-București, Pontos, 2002, p. 81- 97; Idem, *Cenzura rusească și circulația cărții românești în Basarabia*, în *Destin Românesc*, [Revistă de Istorie și Cultură], Chișinău-București, An X, nr. 3-4, 2003, p. 101 -114; Idem, *Bibliotecile parohiale și protopopești din Basarabia secolului al XIX-lea. Între tradiția românească și politica țaristă*, în *Destin Românesc. Serie nouă*, An I. [XII], Nr. 3-4, [47-48], 2006, p. 108-123; Idem, *Cărți românești în colecțiile mănăstirii Hârjauca (sec. XIX - inc. sec - XX)*, în *Tyragetia*, vol. XV, 2006, p. 242-254; Idem, *Eforturi pentru menținerea legăturilor culturale dintre Basarabia și Mănăstirea Neamț*, în *Destin Românesc*, nr. 1 [53], An III [XIV], 2008, p. 62-75; Idem, *Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia și problema cărții românești de colecție*, în *Muzeul Bisericesc din Chișinău. Geneză. Împlinirii. Pribegii*, Chișinău, Editura Museum, 2006, p. 35-44 etc.

⁹⁵ Demir Dragnev, *Evoluție demografică și circulație umană în Țările Române în secolul al XVIII-lea*, în Idem, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2012, p. 246-273; Idem, *Circulația manuscriselor ecleziastice româno-slave în spațiul sud-est-european (unele materiale din bibliotecile Bulgariei)*, în *Istorie și*

Valentina Pelin a contribuit în esențială măsură la valorificarea tezaurului bibliofil românesc, publicând numeroase studii și articole, monografii despre așezămintele monahale, valorile bibliofile pe care le-a cercetat și descris. Ultima lucrare postumă, apărută prin contribuția neobosiților cercetători acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, abordează fenomenul paisianismului în contextul cultural sud-est și est european în secolele XVIII-XIX⁹⁶.

Informații utile privind cărțile din unele biblioteci parohiale sau mănăstirești pot fi întâlnite în lucrări de istorie locală sau în monografii ale unor mănăstiri sau biserici⁹⁷.

Istoria mănăstirilor și schiturilor din Republica Moldova a fost cercetată de un colectiv de autori, sub coordonarea acad. Andrei Eșanu, iar rezultatul acestor eforturi a fost publicarea în 2013 a unei monumentale lucrări enciclopedice, în care sunt abordate și problemele cărților din bibliotecile mănăstirești. Prin efortul conjugat al autorilor au fost descoperite numeroase cărți cu însemnări, necunoscute circuitului științific din Republica Moldova

În ultima perioadă a cercetării cărții și tiparului în estul spațiului românesc, cuprinsă între sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea până în primele decenii ale secolului XXI, caracterizată prin declinul ideologiei ateiste, s-a revenit la valorile creștine și la cercetările științifice referitoare la valorile bibliofile și activitatea tipografică românească. Au apărut cataloage, studii și articole, lucrări de sinteză despre tiparul și circulația cărții românești în Basarabia. În mediul științific din România cartea tipărită la Chișinău a fost inclusă în a doua sinteză a istoriei cărții românești în ultimul deceniu al secolului XX, iar aria de răspândire

civilizație medievală și modernă timpurie, p. 503-507.

⁹⁶ Valentina Pelin, *Comoara regăsită, în revista Moldova*, Chișinău, nr. 5, 1989, p. 32-34; Idem, *Manuscrise românești inedite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. XIX), în Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, p. 61-68; Idem, *Manuscrise și activități culturale la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX)*, în RIM, 2007, nr. 2, p. 3-14; Idem, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*. Ediție îngrijită de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, Pontos, 2014, 236 p.

⁹⁷ Gh. Bezviconi, *Mănăstirea Japca din județul Soroca*, Tipografia „Fântâna Darurilor”, București, 1942; Nestor Vornicescu, *Mănăstirea Hâncu, centru de spiritualitate românească în sec. XVII-XX*, în *Literatura și arta*, nr. 8, (2481), 25 februarie 1993, p. 7; Dinu Poștarencu, *Mănăstirea Noul Neamț*, Editura „Universitas”, Chișinău, 1994, 66 p.; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*, Chișinău, Pontos, 2003; Simion Damaschin, *Satul Trușeni, file de istorie. Mărturii documentare despre prezentul și trecutul satului*, Chișinău, Editura ARC, p. 165; Nicolae Fuștei, *Biblioteca bisericii "Sf. Dumitru" din Chișinău. Crâmpene istorice*, în *Luminătorul*, Chișinău, nr. 3, 2004, p. 44-49; Idem, *Carte vechi românească la biblioteca bisericii "Sf. Dumitru din Chișinău"*, în RIM, Chișinău, nr. 4, 2005, p. 61-72; Igor Cereteu, *Satul Drochia: pagini de istorie*, Chișinău, Editura Pontos, 2007, p. 55-56; Alexei Agachi, *Istoria Mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Pontos, Chișinău, 2010, p. 106-116; Ion Mihalachi, *Câteva documente de la începutul secolului al XIX-lea cu privire la ridicarea bisericii Sfintei Mucenițe Varvara din satul Păpăuți, raionul Rezina*, în *Buletin științific al tinerilor istorici. Serie nouă I (VI)*, Chișinău, 2012, p. 108-113; Ion Xenofontov, *Complexul monahal Japca. Istorie și spiritualitate*, Editura Lumen, Iași, 2015, 478 p.

și fenomenul circulației cărții românești la est de Prut a fost cercetat în primul deceniu al secolului XXI de Elena Chiaburu.

Cartea și tiparul din spațiul românesc în general și cel al Moldovei istorice în particular, au constituit subiecte importante, asupra cărora s-au aplecat fețele bisericești, bibliografii, cercetătorii științifici. Prezența tipăriturilor în fondurile muzeelor și ale bibliotecilor facilitează cercetările în acest domeniu, însă multe tipărituri și chiar manuscrise se află în bibliotecile bisericilor și mănăstirilor, ce urmează să fie valorificate și care vor oferi noi informații istorice.

Din cele expuse în rândurile de mai sus rezultă că preocupările pentru carte și tipar în spațiul românesc datează de la începutul secolului XIX. Cartea și tiparul erau menționate doar în contribuțiile la istoria bisericii românești sau în contextul abordării istoriei unor lăcașe de cult sau așezăminte monahale. La începutul secolului XX a apărut monumentală bibliografie a cărții românești vechi, în patru volume, semnată de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, de la care au demarat cercetările temeinice în acest domeniu, fiind elaborate lucrări de sinteză, care abordează cartea și tiparul în spațiul românesc. Începând cu ultimul deceniu al secolului al XX-lea au fost investigate numeroase biblioteci private, de stat, bisericești și mănăstirești, fonduri de muzee și de arhivă, iar rezultatul acestor eforturi a fost apariția lucrărilor științifice de sinteză referitoare la istoria și arta cărții românești.

Summary

In this study elucidate the problem of printing and circulation of the book in Bessarabia in Romanian historiography in the first decades of the nineteenth century to the beginning of the XXI century. They are highlighted four distinct periods in the evolution of this research topic. The first segment comprises chronologically 1838-1917, a period that overlaps the Czarist domination in Bessarabia. Second period is between 1918-1944, when the territory between the Prut and Nistru was part of Romania. The third is between the 50 and the end of the eighth decade of the twentieth century, Romanian time when the entire area was inoculated atheist ideology, and the subjects of a religious excluded from the research environment. Last, the fourth period, beginning in the late 80s of the twentieth century and continues until the first decades of the XXI century, characterized by the decline of atheist ideology, and result in a return to Christian values and scientific research related to the bibliophile values and Romanian printing activity.

DOCUMENTAR

Gheorghe Cojocaru*

O NOUĂ BIOGRAFIE A LUI CR. RAKOVSKI

Inserată în paginile de mai jos, această biografie necunoscută a dr. Cr. Rakovski, după cea pe care am publicat-o anterior¹, de asemenea, nedatată², furnizează o serie de elemente, mai puțin cunoscute din viața și activitatea fostului lider socialist al Balcanilor, ajuns după revoluția bolșevică în fruntea Ucrainei sovietice și, apoi, reprezentant plenipotențiar al Sovietelor la Londra și Paris, înainte de a fi trecut pe linie moartă de I. Stalin.

Cunoscut încă din tinerețe ca un militant socialist „periculos” pentru ordinea socială, Rakovski era expulzat pe rând din Prusia (1894), Rusia (1900), România (1907, 1911). Profitând în 1912 de acordarea drepturilor politice locuitorilor Dobrogei, el obține prin diverse subterfugii dreptul de ședere în România, unde, sub masca luptei pentru ideile socialiste, desfășoară, la vedere și în taină, o amplă activitate de subminare a temeliiilor statului, în acord cu mișcarea iredentistă bulgară.

În primii ani ai Marelui Război European, după cum semnala presa socialistă germană, Rakovski ar fi primit, prin intermediul deputatului socialist Sudekum, fonduri din partea Germaniei, pentru a influența opinia publică și presa românească în favoarea Puterilor Centrale. Odată cu intrarea României în război de partea Antantei, printr-un ordin al comisarului regal pe lângă Curtea Marțială București acest „aventurier internațional” era arestat, acuzat fiind de agitație criminală și tulburarea ordinii publice. După evacuarea capitalei, căzută sub ocupație germană, la 22 ianuarie 1917 era internat la Iași, devenit capitala refugiului, într-o casă din str. Sărăriei, de unde va fi pus în libertate de soldații ruși participanți la mitingul socialist din 1 mai, conduși de dezertorii din armata română, M. Bujor și Al. Nicolau. Un tren special îl va duce, împreună cu amicii săi socialiști dezertori, direct de la Socola la Petrograd.

În capitala Rusiei, Rakovski publica articole și ținea discursuri incendiare, în care cerea armatei ruse să invadeze ceea ce mai rămăsese din România, să

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie al AȘM.

¹ Gheorghe Cojocaru, Cristian Rakowsky: misterul unei biografii, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, nr. 4, 2013, p. 121-129.

² După cum rezultă din context, această biografie a fost scrisă, mai curând, în a doua jumătate a anului 1921.

detroneze Regele și să proclame Republica sovietică a muncitorilor și țăranilor. Revenit la Odessa, a adunat în jurul său mai mulți dezertori din armata română, formând „comitetul revoluționar român”, din care făceau parte Bujor, Nicolau, Costesco, Iordan, Ardeleanu, Popescu, Gavan, Dic, Kahana ș.a., precum și un „batalion revoluționar român” care să lupte cot la cot cu trupele ruse pentru triumful principiilor revoluționare în România. Împreună cu acoliții săi, după lovitura bolșevică din octombrie, Rakovski a tratat de o manieră inumană autoritățile și refugiații români evacuați la Odessa, i-a lipsit de bunuri și a confiscat navele române aflate în rada portului. Trimiși la Chilia-Nouă, dezertorii Popovici, Stoiciu și Dic au proclamat la 14 ianuarie 1918 o „republică română”, detronarea Regelui și au condamnat la moarte burghezia, ca dușman de clasă. În același timp, însuși Rakovski desfășura o activitate energetică pe lângă guvernul bolșevic pentru o intervenție militară împotriva României și schimbarea formei de guvernământ. Emisarii săi cei mai fideli încercau să destabilizeze statul român din interior, folosindu-se în acest scop și de structurile clandestine plantate între Prut și Nistru, subordonate secției internaționale de la Odessa a Cominternului, condusă de Jacques Sadoul, un apropiat al lui Rakovski.

Lui Rakovski, după cum se afirmă în această schiță biografică, i s-au pus la dispoziție mijloacele financiare și obiectele de valoare, parte a tezaurului României, confiscat de autoritățile bolșevice. Instituțiile române abilitate au constatat că printre bunurile de valoare sustrase din tezaurul confiscat la Moscova era și întregul stoc de bancnote de 2 lei, introdus fraudulos în țară. Se știa că la Harkov, capitala Ucrainei sovietice, Rakovski a pus bazele unei școli de propagandă comunistă, unde erau instruiți agenții care trebuiau să propage ideile revoluționare în teritoriul României și că rețelele clandestine „revoluționare”, infiltrate în diverse zone ale statului, nu se conduceau decât după instrucțiunile și ordinele sale. Activitatea lui Rakovski împotriva României nu se rezuma, însă, numai la propaganda revoluției. În cadrul aceleiași școli de la Harkov funcționa o secțiune de diversiuni teroriste, prin care au trecut cei ca Max Goldstein, Gheorghe Marin sau Chirițescu, având misiunea de a executa atentate teroriste, precum cel de la Senatul României, care a costat viața unui ministru și a mai multor senatori, cel de la Ciocănești etc. Toate acestea, după cum se subliniază în biografia publicată aici, arătau că dr. Rakovski mersese prea departe în aversiunea sa împotriva României, devenind „autorul moral” al actelor teroriste în serie, prin care își propusese să zdruncine întreaga țară.

În consecință, la 31 martie 1921, Curtea Marțială a Corpului II de Armată București a pronunțat condamnarea la moarte în contumacie a dr. Cr. Rakovski, precum și a acoliților săi, Al. Constantinescu, Al. Nicolau, Gheorghe Marin, Gavril Chirițescu ș. a., dați în judecată pentru atentat la siguranța statului.

Cum a reacționat punctual la această condamnare Rakovski, nu se știe. Aflat, însă, în fruntea guvernului Ucrainei sovietice și conducând și comisariatul pentru afacerile străine al republicii de peste Nistru, iar după 1923 trecând pe

frontul diplomatic și ocupând și funcția de comisar-adjunct al externelor URSS, a avut suficiente motive și pârgii politico-diplomatice pentru a se răzbuna pentru această sentință, inspirând și promovând o linie ireconciliabilă față de România.

* * *

Le docteur Christu Stancioff Racovski, fils des sujest bulgares Georges et Marie Stancioff Racovski, naquit au mois d'août 1873 dans la commune de Kotel, district de Slivno on Bulgarie.

Les parents Stancioff Racovski, détenant, depuis la domination ottomane, un lopin de terre en Dobroudja, ils vinrent s'installer avec leur fils vers 1880-1881 dans cette province, devenue roumaine par le traité de Berlin, et s'établirent dans la ville de Mangalia, où leur fils accomplit son enseignement primaire.

Envoyé par ses parents en Bulgarie, le nommé Christu Stancioff Racovski suivit jusqu'au 1888 les course du gymnase de Varna et jusqu'en 1890 ceux du gymnase de Gabrovo, pour aller terminer son éducation à l'étranger. En 1891 comme boursier du Ministère de l'Instruction Publique de Bulgarie, et étudiant en médecine il habitait à Mornex en Haute Savoie et faisait déjà partie du cercle international des étudiants socialistes de Genève, groupement connu pour les anarchistes et les nihilistes de cette ville.

Au mois de novembre 1893 on le retrouve à la Faculté de Médecine de Berlin, dans les registres matricules de laquelle il s'était inscrit lui m'ême comme étant sujet bulgare. Ayant des recommandations auprès des chefs du parti socialiste allemand, il passait pour un militant des plus dangereux, et fut expulsé pour cette raison de Prusse le 12 Avril 1894.

Après avoir passé quelques mois à Zurich, en novembre 1894 il vint resider à Nancy pour y étudier la médecine. En 1896 il se rendit à Montpellier, en compagnie de sa maîtresse, la nomée Elisabeth Riabowa, qu'il a épousée en 1897.

C'est à la faculté de cette dernière ville qu'il a ètè reçu docteur en médecine, ainsi que la nommée Riabowa.

En 1898 le Dr. Racovski a pris part au congrès socialiste de Londres et l'année après, comme délégué bulgare, au congrès international des socialistes.

S'étant rendu en Russie durant l'année 1900, il on a été expulsé. De retour à Paris, il s'est mis dès 1901 en instance de naturalisation on, laquelle lui a été refusée.

Le 15 Avril 1904 le Dr. Racovski quitte la France pour se rendre en Roumanie, où, malgré sa sujétion bulgare, qu'il avait d'ailleurs manifestée autant dans les facultés étrangères que dans les congrès socialistes desquels il avait fait partie, il a réussi de se faire premièrement inscrire sur les listes électorales des communes de Mangalia et de Gherengik du district de Constantza, ensuite élire comme membre du Conseil de ce département et enfin enroler en qualité de medecin aide-major parmi les officiers de reserve de l'armée roumaine.

L'agitation révolutionnaire que le Docteur Racovski tâchait d'entretenir à l'étranger, continua à constituer le principal but de toute son activité en Roumanie.

Aussi, au mois de Juillet 1907, à la suite de l'article injurieux qu'il s'est permis de publier contre l'armée roumaine dans No. 1085 du journal „l'Humanité”, le Docteur Rakovski a dû comparaître devant un Conseil de réforme qui a ordonné sa mise hors des cadres.

Presque à la même époque, à l'occasion d'une vérification des listes électorales du district de Constanza, il en fut effacé comme étranger et un arrêté du Conseil des Ministres, rendu au mois de Juillet 1907, expulsait le Docteur Rakovski de Roumanie.

Enfin le 5 Avril de l'année suivante, la Haute Cour de Cassation et de Justice de Bucarest, ayant à se prononcer dans l'appel intenté par le Docteur Rakovski pour protester contre le fait d'avoir été exclu des listes électorales du district de Constantza a dûment confirmé cette mesure. Par la même occasion la Haute Cour a constaté dans sa jurisprudence que la possession d'Etat qu'invoquait en sa faveur le réclamant pour établir sa sujétion roumaine, n'était qu'une simple présomption qui ne pouvait pas tenir devant la preuve évidente de son extranéité.

S'étant établi après son expulsion en Bulgarie, il a déployé une véhémence activité contre la Roumanie, en la calomniant outrageusement par toutes les voies.

Comme preuves à l'appui, il est à signaler son ouvrage intitulé „la Roumanie des Boyards” paru en 1910, ses conférences dans les différentes villes de Bulgarie ainsi que les articles qu'il a publiés dans la presse bulgare et étrangère pour dénigrer la Roumanie sur la question juive, sur les désordres de 1907, sur son système électoral ainsi que sur les questions sociales.

Malgré cette attitude haineuse envers la Roumanie, le Docteur Rakovski y est retourné frauduleusement le 12 février 1911, en se constituant prisonnier sous prétexte de vérifier les motifs qui ont déterminé son expulsion.

Expulsé pour une seconde fois du pays, le Dr. Rakovski s'est fixé d'abord à Constantinople, ensuite à Sophia et dans d'autres villes bulgares pour continuer son activité calomnieuse et diffamatoire envers la Roumanie au moyen d'un journal bulgare qui il avait créé à cet effet.

Il est caractéristique pourtant de relever qu'à la même Docteur Rakovski, prenant part à la campagne électorale bulgare pour la Grande Assemblée Nationale de ce pays, n'a jamais porté atteinte à la Bulgarie par ses idées subversives, sans protester davantage au nom du socialisme ou de l'internationalisme, ni contre les agitations panbulgares ni contre les préparatifs de guerre auxquels se livraient ses compatriotes contre la Turquie.

En 1912, sous le Gouvernement de Messieurs Carp et Marghiloman le Docteur Rakovski a été autorisé de rentrer provisoirement en Roumanie pour régler des affaires de fusils. Son séjour dans le pays s'est regrettablement prolongé,

grâce à l'indulgence des autorités, jusqu'à l'époque où fut amendée la loi du 15 Avril 1910 sur la Dobroudja; dès lors le Docteur Rakovski n'a pas manqué de profiter de la faveur de cet amendement qui accordait les droits politiques à tous les habitants de la dite province, pour obtenir, par différents subterfuges, le droit de cité en Roumanie.

Au mois de Septembre de l'année 1912, le Dr. Rakovski a fait un voyage à Constantinople, Sophia et Belgrade dans le but d'activer la création d'une Confédération Balkanique. Mais cela ne l'a pas empêché, une fois la guerre balkanique éclatée, de cesser d'être un pacifiste pour devenir un militariste convaincu et le défenseur des convoitises bulgares qui devaient se réaliser au détriment des pays voisins. Aussi le Dr. Rakovski ne s'est pas embarrassé davantage de combattre énergiquement et de traiter d'aventure criminelle la campagne roumaine de 1913, en touchant effrontément à l'opinion publique du pays par la propagande tendancieuse qu'il menait dans les organes socialistes, tant en Roumanie qu'à l'étranger, à ce sujet. Tel est par exemple l'article qu'il a publié dans le No. 2 du „Courrier Européen”, paru le 21 Mars 1913, dans lequel il préconise l'alliance avec la Bulgarie et relève que les habitants de Silistre et des environs ne se soumettront jamais à la domination roumaine.

Après la paix de Bucarest le Docteur Rakovski n'a cessé d'exiger la rétrocession du quadrilatère à la Bulgarie, en tâchant vainement d'organiser des réunions publiques pour protester contre l'annexion de ce territoire à la Roumanie.

De tout ce qui précède, il ressort d'une manière évidente que le Docteur Rakovski n'était pour la Roumanie qu'un simple agitateur bulgare, lequel sous le masque des principes socialistes n'a fait que servir les intérêts de la Bulgarie, en mettant d'accord son activité avec celle de l'association irrédentiste bulgare, connue sous le nom de „Dobroudja”, qui a pour but la reconquête de cette province roumaine. À l'appui de cette constatation il ne manque pas d'intérêt de rappeler aussi qu'en posant sa candidature aux élections parlementaires du district de Tulcea, le Docteur Rakovski se faisait passer: „pour le défenseur de la population d'origine bulgare opprimée, que la Roumanie avait arrachée, insinuait-il, par vol à la Bulgarie”.

Lorsque la grande guerre européenne a éclaté, le Docteur Rakovski n'a pas critiqué davantage l'Allemagne et l'Autriche – Hongrie, comme provocatrices de la guerre, qu'il n'a protesté contre l'alliance conclue par l'oligarchie bulgare avec les Puissances Centrales pour donner le coup de grâce à la Serbie. Et chose étonnante, tandis que tous les anti-militaristes ainsi que tous les grands apôtres de la liberté et de la fraternisation des peuples ont levé leurs voix contre les buts guerriers de conquête et de domination universelle manifestés par les Puissances Centrales. – le Dr. Rakovski trouve bon de commencer au même moment son oeuvre d'agitation parmi les socialistes de Roumanie, en préconisant, sous le masque des principes socialistes, le maintien de la neutralité roumaine. Son but d'empêcher la Roumanie de prendre position contre la Bulgarie et les alliés de celle-ci apparaît dès lors dans une clarté qu'il ne se dissimule même pas

d'accentuer en s'efforçant de provoquer, au moyen de la presse, de réunions publiques et de manifestations bruyantes, un courant hostile aux Alliés; cette propagande a produit certaines fois même des désordres, telles les dévastations qui ont eu lieu à Bucharest et à Ploëști de quelques redactions de journaux russophiles.

Il a été établi à l'aide de la presse socialiste minoritaire allemande, que le Dr. Rakovski, ce fameux aventurier international comme le nommait ce russophile endourci comme le qualifiait le publiciste Volkow dans le *Vestnik Europe*, recevait des fonds d'Allemagne, par l'entremise du député socialiste allemand Sudekum, pour influencer l'opinion publique et la presse roumaine en faveur des Puissances Centrales. C'est avec cet argent que le Dr. Rakovski menait en Roumanie une propagande affrénée contre la Russie et en faveur de l'Allemagne et c'est avec les mêmes moyens qu'il s'est rendu à Rome afin d'agir dans un but identique auprès des socialistes italiens.

À l'entrée en guerre de la Roumanie, la collaboration du Docteur Rakovski avec les agents centraux étant un fait avéré, il fut arrêté d'ordre du Commissaires Royal près la Cour Martiale de Bucarest, pour les agitations criminelles qu'il fomentait sans relâche dans le pays. Au moment de l'évacuation de Bucarest il a été transféré dans la prison de Vaslui et ensuite il fut envoyé le 22 Janvier 1917 à Iassy, où il a été interné dans une maison de la rue Sarariei. Mais le 1-er Mai de la même année, à la suite d'un meeting organisé avec les socialistes de l'armée russe à Iassy par les socialistes déserteurs de l'armée roumaine, Bujor et Nicolau, le Docteur Rakovski a été délivré par les manifestants de la maison qui lui servait de prison; un train spécial qui partit directement de la gare de Socola pour la Russie, a conduit hors des frontières roumaines le Docteur Rakovski ainsi que ses compagnons déserteurs.

Dès son arrivée en Russie il s'est empressé de renouer les liens avec les révolutionnaires russes, et de commencer une propagande des plus séditeuses en Roumanie dans le but de pousser le prolétariat roumain aux pires excès. Ce même docteur Rakovski qui affectait de s'inquiéter le 11 Janvier 1915 devant l'assistance de la salle Dacia à Bucarest du danger que présenterait pour la Roumanie une Russie agrandie, s'efforçait maintenant au moyen d'articles de journaux, de manifestes et de discours incendiaires, d'obtenir que l'armée révolutionnaire russe envahisse la Roumanie, détrône son Roi et y proclame la République soviétique des ouvriers et soldats.

Mais sa vraie activité funeste et contraire aux intérêts roumains n'a commencé qu'au mois de juillet 1917 lors de la défection désastreuse qui s'est produite sur le front russe de Galicie. À la même époque, Rakovski s'est empressé de se rendre à Odessa pour grouper autour de lui les déserteurs de l'armée roumaine et constituer le Comité révolutionnaire roumain, composé, en outre Rakovski, de Bujor, Nicolau, Costesco, Iordan, Ardeleano, Popesco, Gavan, Dick, Kahane et autres. Ce Comité siégeait à Odessa et avait délégué le Docteur Rakovski comme représentant au Rumcerod. En outre, le Docteur Rakovski avait formé sous

ses ordres le bataillon révolutionnaire roumain qui devait combattre, ensemble avec les troupes des Soviets russes, pour le triomphe des principes anarchistes en Roumanie.

Après avoir pris part à La Conférence Internationale de Stocholm, où on qualifie de délégué de la Social Démocratique roumaine, il a fait l'apologie de la révolution russe, le Docteur Rakovski a continué, une fois rentré à Odessa, son oeuvre destructive envers la Roumanie à coups de meetings bruyants et de manifestations incendiaires.

En tant qu'agitateur bolchévik se proposant de fomenter la révolution en Roumanie au profit de l'ennemi, Rakovski ne s'est pas différencié de ses camarades meneurs russes quant aux procédés criminels auxquels il se livrait pour atteindre son but tel qu'eux, en affectant une insouciance revoltante à l'égard de la vie et de l'avoir d'autrui, le Docteur Rakovski et ses acolytes firent subir d'inimaginables misères aux réfugiés roumains ainsi qu'aux autorités roumaines évacuées du Royaume, qui se trouvaient durant la guerre à Odessa. Selon de multiples documents officiels en possession du Gouvernement Roumain, il ressort d'une manière indubitable que le traitement inhumain imposé, au nom des nouveaux principes du régime rouge à ces infortunés, n'avait d'autre but que le légitimer le crime et le vol en faveur de ce dangereux agitateur et de ses partisans.

Dès lors, sur la proposition du Docteur Rakovski, tous les navires appartenant au Service Maritime du Royaume qui mouillaient en rade d'Odessa, furent déclarés propriété des révolutionnaires roumains et le pavillon national fit place à la flamme rouge bolchévique. Les dépôts privés et publics roumains, qui se trouvaient dans les banques et les Consuls de ce port, furent confisqués au nom du fameux principe incontrôlable de la nationalisation; et enfin les députés, les sénateurs, les hauts fonctionnaires, les officiers et les intellectuels, tous réfugiés de Roumanie à Odessa devant l'ennemi envahisseur, furent totalement dépouillés de leurs avoir et soumis, indépendamment de leur position sociale, aux plus dégradantes humiliations que la fertile imagination du Docteur Rakovski pouvait inventer avec l'aide de ses amis, pour la plupart juifs et déserteurs de l'armée roumaine.

Pour ce qui regarde sa propagande révolutionnaire, elle s'étendait surtout en Bessarabie, qu'il envahissait de son journal „Lupta”, ainsi que de toute une littérature incendiaires. L'incident qui s'est produit le 14 Janvier 1918 à Chilia Nouă, une délégation envoyée par Rakovski a réussi de produire une véritable émeute communiste parmi les ouvriers du chantier qui y avait été évacué, prouve que l'agitation criminelle qu'il poursuivait d'Odessa n'était pas dépourvue de résultats. À l'aide de ces ouvriers, les déserteurs Popovici, Stoiciu et Dick, venus d'Odessa, après avoir proclamé à Chilia Nouă la République roumaine, la déchéance du Roi et la mort à la bourgeoisie, ils ont pris des navires, constitué un tribunal martial, condamné plusieurs officiers à la peine capitale, confisqué

du matériel de guerre et formé finalement une garde rouge pour la sauvegarde de leur nouveau régime éphémère et la dégradation des officiers.

Concomitamment avec son action d'agitation révolutionnaire en Roumanie, Rakovski poursuivait énergiquement sa propagande auprès des Commissaires bolchévistes afin de provoquer au moyen d'une intervention militaire russe en Roumanie, un changement dans la forme gouvernementale. Pour y réussir, il envoyait continuellement des émissaires dans le pays, munis du mandat d'entrer en rapport avec les meneurs socialistes qui étaient restés dans le Royaume.

Le premier courrier de Rakovski, le nommé Sever Rukriegel recte Dimitriu, a réussi à convaincre ces meneurs d'entrer en action et de distribuer des manifestes incendiaires. De leur côté ces derniers ont envoyé en Russie une délégation composée des només Constantinescu Alecu et I. Steinberg, laquelle, après avoir pris contact avec Rakovski, est rentrée en Roumanie pour tenter le coup du 13 décembre 1918 qui a heureusement échoué.

Cet insuccès a avivé l'activité criminelle des révolutionnaires, laquelle n'a pas tardé de se faire remarquer par le surcroît constaté dans le nombre des manifestes répandus et des typographies clandestines installées dans le pays. En outre, les instructions transmises au moyen des émissaires de Rakovski être suivies à la lettre par les meneurs du mouvement communiste en Roumanie et l'organisation clandestine, grâce à laquelle la révolution a été si habilement fomentée en Russie, fut également étendue au Royaume; en conséquence de l'introduction de cette innovation et pour et pour le perfectionnement de l'activité incendiaire à poursuivre en Roumanie, le Royaume fut divisé en régions, étroitement liées entre elles. Enfin pour intensifier la propagande et y coordonner l'activité révolutionnaire, le Docteur Rakovski a envoyé en Roumanie les plus compétents de ses fidèles agents, les nommés M. Bujor et Al. Nicolau.

Lors de leur passage à travers la Bassarabie, ces apôtres de la terreur rouge, n'ont pas omis de prendre contact avec les comités révolutionnaires de Bessarabie, qui avaient été soumis jusque là par Rakovski à l'autorité directe du Soviet de la Section Internationale d'Odessa; ces comités ont servi depuis, comme intermédiaire pour la transmission d'une part en Roumanie, de manifestes, sommes d'argent et instructions, et de l'autre part en Russie, de rapports sur la situation militaire et politique du pays.

Après la nomination de Rakovski à la présidence des Soviets d'Ukraine, et son installation à Harkov, des rapports intimes le lièrent à Jacques Sadoul représentant de la troisième Internationale à Odessa, dont dépendait toute la propagande et l'activité révolutionnaire à poursuivre dans la Péninsule Balcanique.

Dès lors, c'est par Sadoul que passaient les rapports qui venaient de Roumanie ainsi que toutes les instructions qui y étaient destinées.

Comme l'entière activité de Rakovski se concentrait au but d'intensifier la propagande communiste dans la classe ouvrière de Roumanie, il a obtenu de Gouvernement des Soviets que le trésor roumain, qui avait été évacué durant la guerre au Kremlin, lui soit mis à la disposition. Outre les valeurs qui ont été,

selon toutes les probabilités, soustraites de ce trésor dans des buts plus ou moins inavouables, il a été constaté que tout le stock qui s'y trouvait en papier monnaie de 2 lei a été frauduleusement introduit dans le pays et distribué, par l'organisation même du parti socialiste, autant en Bessarabie que dans le reste du Royaume. D'ailleurs depuis la reprise du contact avec Rakovski et l'engagement formel pris à ce sujet à Moscou par la délégation socialiste roumaine, le mouvement révolutionnaire n'est conduit en Roumanie que selon les instructions et les ordres qu'on reçoit de lui.

En vue d'augmenter les chances de victoire, le Docteur Rakovski a créé une école de propagande communiste à Harkow, dans laquelle il est avéré que les agents y sont instruits spécialement sur la manière dont ils devront procéder pour propager la révolution en Roumanie.

La suivante liste énumérative des ouvrages incendiaires publiés par les soins de Rakovski, Bujor, Nicolau et consorts pour être distribués dans le pays, est en mesure de faire preuve de la manière dont ces agitateurs communistes s'efforcent de fausser la mentalité de la classe ouvrière:

- 1) L'appel à tous les peuples du monde;
- 2) Le manifeste sur le mouvement révolutionnaire du 18 avril /1 mai 1917 grâce auquel Rakovski, Bujor et Nicolau ont été délivrés;
- 3) Le manifeste adressé aux soldats, ouvriers et paysans par lequel ils sont poussés à déclencher la révolution, à tuer les officiers et à proclamer la République.
- 4) Le manifeste concernant l'affaire Max Wexler;
- 5) Le manifeste tendant à prouver que les réformes promises ne font que tromper la classe paysanne;
- 6) L'appel adressé aux ouvriers pour les pousser à combattre la politique actuelle;
- 7) L'appel adressé à aux roumains d'Odessa, ainsi qu'aux ouvriers paysans et soldats russes en les implorant d'aider au renversement de l'actuel régime en Roumanie.
- 8) L'appel adressé à la démocratie russe par lequel on exige qu'elle refuse de fournir des provisions à la Roumanie.
- 9) L'appel sous forme de lettre par lequel Rakovski insinue que les ouvriers roumains n'entendent plus à être sauvés que par la révolution russe et non pas par la Gouvernement Roumain.
- 10) Le rapport présenté par Bujor au Conseil des Commissaires du peuple à Petrograd sur la situation en Roumanie.
- 11) L'appel adressé aux soldats de l'armée roumaine se trouvant en Bessarabie, par lequel on exige qu'ils tournent les armes contre leurs officiers pour passer du côté du peuple.
- 12) L'appel adressé aux matelots roumains de la Mer Noire et du Danube pour imiter l'exemple des révolutionnaires russes.

- 13) Le manifeste au peuple roumain signé par Rakovski et Bujor sur la déchéance de la Puissance Royale.

Mais le Docteur Rakovski ne s'est pas borné, dans son activité criminelle contre la Roumanie, de fomenter seulement la révolution communiste chez elle par une propagande incendiaire. Il est allé plus loin en devenant l'auteur moral des actes terroristes par lesquels il se proposait d'infester le pays. À cet effet il a créé, auprès de l'école de propagande de Harkow, une section terroriste où l'on enseignait, d'une manière élémentaire et pratique, ce qui était nécessaire de savoir pour commettre des attentats. C'est de cette école criminelle que sont partis pour des buts bien définis par Rakovski, des Max Goldstein, des Gheorghe Marin et des Kiritzesco, lesquels étaient chargés d'exécuter, tant en Bessarabie que dans l'ancien Royaume, différents attentats, tel que celui du Sénat, qui a coûté la vie à un Ministre et à plusieurs Sénateurs, tel que celui de Ciocanești et que toutes les autres entreprises du même genre subies par la Roumanie durant ces dernières années.

C'est pour cette culpabilité criminelle évidente que le 31 Mars 1921, la Cour Martiale du 2-ème Corps d. Armée de Bucarest, a prononcé la condamnation à mort du Docteur Christu Stancioff Rakovski ainsi que de ses acolytes Al. Constantinesco, Al. Nicolau, Gheorghe Marin, Gavril Kiritzesco et autres qui avaient été tous mis sous jugement pour le crime d'attentat envers la Sûreté de l'Etat.

ANIC, Fond Personal „Ioan Pelivan”, d. 302, f. 1-11.

PERSONALITĂȚI

Dinu Poștarencu*

BORIS IEPURE, PRIM-SECRETAR AL SFATULUI ȚĂRII (1917–1918). SCHIȚĂ DE PORTRET

Își trage obârșia dintr-o familie de clerici. Bunelul său, Ioan al lui Grigore Iepure, a deținut funcția de paracliser la biserica din satul Cimișlia, județul Bender (Tighina). La 2 februarie 1848, Ioana, soția paracliserului Ioan Iepure, îl aduce pe lume pe Macarie, primul lor băiat¹.

După aproape două decenii de la acest eveniment fericit din viața familiei, la 18 septembrie 1867, paracliserul Ioan Iepure s-a stins din viață, soția sa, Ioana, rămânând văduvă la vârsta de 41 de ani, cu 6 copii: Macarie, de 20 de ani (de fapt, neîmpliniți), Ana, de 17 ani, Vasile, de 13 ani, Constantin, de 11 ani, Xenofont, de 4 ani, și Maria, de 2 ani².

Macarie Iepure, fiul cel mai mare, a învățat la școala primară din Cimișlia, după care urmează studii teologice: Școala Duhovnicească din Chișinău, Seminarul Teologic din Chișinău (1869) și Academia Teologică din Kiev (1869–1873). După terminarea studiilor, a activat mai întâi ca profesor de limba greacă la Seminarul Teologic din Chișinău (27 august 1873–1885), apoi – ca director³ al Școlii Duhovnicești din Chișinău (de la 21 mai 1885 până la data decesului). A plecat la Domnul la 23 octombrie 1903 și a fost înmormântat la Cimitirul Ortodox Central din Chișinău⁴.

Din căsătoria lui Macarie Iepure cu Ecaterina s-au născut 4 copii: Boris, venit pe lume pe data de 15 iulie 1881; Nicolae, născut la 4 decembrie 1884 (botezat la 7 ianuarie 1885)⁵; Alexandra, născută la 9 iunie 1889, și Claudia, născută

* **Dinu Poștarencu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ ANRM, F. 208, inv. 1, d. 83, f. 530.

² *Ibidem*, F. 1862, inv. 9, d. 408, f. 112.

³ În rusește: смотритель.

⁴ „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1899, nr. 17, p. 468; ANRM, F. 208, inv. 1, d. 180, f. 187v–188; „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1903, nr. 23, p. 615–616; „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1903, nr. 21, p. 572; П.А. Лотоцкий, *Список и краткие биографии окончивших полный курс Кишиневской Духовной Семинарии за сто лет ее существования. 1813–1913*, Кишинев, 1913, p. 49.

⁵ ANRM, F. 211, inv. 11, d. 92, f. 1v (registru parohial de stare civilă al catedralei Nașterea Domnului din Chișinău pe anul 1885); ANRM, F. 1862, inv. 9, d. 582, f. 28. În unele surse din

la 3 aprilie 1893⁶. Toți copiii soților Iepure au primit taina botezului la catedrala Nașterea Domnului din Chișinău, micuțul Boris fiind botezat de preotul Mihail Ganițchi, împreună cu paracliserul Teodosie Marcoci, calitatea de nași la ceremonie având-o Ioan Vasile Popovici, directorul Școlii Duhovnicești din Chișinău, Maria Toma Lașcov, soție de protoiereu, și Ana Vasile Lașcov, al cărei soț era profesor de liceu⁷.

Prin contractul din 20 aprilie 1899, Macarie Iepure a dat în arendă lui Mihail M. Jukovski, pe un termen de un an, casa proprie din strada Reniiskaia⁸, nr. 59. Imobilul era de piatră, cu un nivel, învecinat cu casele negustorului Fiodor Kașevski și a nobilului Hariton Hinculov. Proprietatea mobilă respectivă soții Iepure au cumpărat-o în 1884, de la Maria V. Burkov, soție de căpitan⁹.

În 1899, Macarie Iepure era văduv. După moartea sa întâmplată în 1903, copiii minori au fost luați sub tutela fratelui său, Xenofont Ioan Iepure, preot la biserica din satul Camcic, județul Akkerman¹⁰. În 1906, rolul de tutore asupra fratelui și surorilor îl avea Boris Iepure¹¹.

În pofida problemelor de ordin familial, frații Iepure au reușit să urmeze studiile superioare. Nicolae a învățat la Școala Duhovnicească din Chișinău (1894–1898), iar mai apoi la Seminarul Teologic din Chișinău (1898–1905)¹².

La 6 mai 1906, la biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Tănătari, județul Bender (Tighina), preotul Vasile Erhan, împreună cu dascălul Dumitru Cârlig, au oficiat cununia lui Nicolae Iepure, în vârstă de 22 de ani, cu Ana, de 20 de ani, fiica decedatului preot Anton Dunaievski din județul Iampol, gubernia Podolia. Rolul de chezași ai mirelui l-au avut Pavel Lotoțki, profesor la Seminarul Teologic din Chișinău, și Pantelimon V. Erhan, student la Universitatea din Sankt Petersburg, iar calitatea de chezași ai miresei au avut-o Vasile V. Erhan, student la Universitatea din Dorpat (Iuriev), și preotul Constantin V. Erhan¹³.

În 1911, Nicolae Iepure a absolvit Facultatea de Drept a Universității din Sankt Petersburg¹⁴. După încheierea studiilor universitare, el a activat în cadrul

epocă este indicată greșit data nașterii lui Nicolae: 4 ianuarie 1885 și 4 decembrie 1885 (*Ibidem*, F. 218, inv. 1, d. 824, f. 3v; F. 1862, inv. 9, d. 168, f. 106; F. 95, inv. 1, d. 756, f. 5; F. 329, inv. 4, d. 434, f. 6v).

⁶ *Ibidem*, F. 95, inv. 1, d. 756, f. 3, 6.

⁷ *Ibidem*, F. 211, inv. 11, d. 88, f. 213v (registru parohial de stare civilă al catedralei Nașterea Domnului din Chișinău pe anul 1881); ANRM, F. 95, inv. 1, d. 756, f. 4. Prin urmare, Boris Iepure nu s-a născut în 1882, după cum este indicat într-o ediție despre deputații din Sfatul Țării (I. Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, 1998, p. 157).

⁸ Actualmente, str. Mihail Kogălniceanu.

⁹ ANRM, F. 95, inv. 1, d. 756, f. 10, 14. Mihail M. Jukovski închiria această casă a lui Macarie Iepure și în 1896 (*Ibidem*, F. 153, inv. 1, d. 5, f. 69).

¹⁰ *Ibidem*, F. 95, inv. 1, d. 756, f. 30.

¹¹ *Ibidem*, f. 95.

¹² *Ibidem*, F. 218, inv. 1, d. 824, f. 3v; F. 1862, inv. 9, d. 582, f. 28; *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*, Кишинев, 1914, IX-й выпуск, p. 162.

¹³ ANRM, F. 329, inv. 4, d. 434, f. 3.

¹⁴ *Ibidem*, f. 5.

Cârmuirii Guberniale a Basarabiei, iar în 1912 a fost desemnat în calitate de șef de sector¹⁵ în județul Bălți¹⁶.

În petiția din 20 iunie 1911, adresată guvernatorului Basarabiei, prin care solicita să fie înregistrat în calitate de candidat la funcția de șef de sector, Nicolae Iepure a consemnat și unele date de natură biografică: „Sunt originar din Basarabia, moldovean de proveniență. Posed liber limba moldovenească. Cunosce bine obiceiurile și legile care sunt aplicate în diferite zone ale Basarabiei, pe care în mod special le-am studiat, frecventând cercul „Dreptul basarabean” de pe lângă Universitatea din Sankt Petersburg, condus de profesorul Pergament”¹⁷.

Ca și fratele său mai mic, Boris Iepure¹⁸ a studiat la Școala Duhovnicească din Chișinău, apoi a urmat Seminarul Teologic din Chișinău, pe care l-a absolvit în 1904. După studiile seminariale a urmat Facultatea de Drept a Universității din Dorpat (Iuriev). În 1914, exercita funcția de secretar în cadrul Comisiei de reglementare a regimului proprietății funciare¹⁹ din județul Soroca²⁰.

Boris Iepure s-a numărat printre participanții la Congresul militarilor moldoveni, ce și-a desfășurat lucrările în zilele de 20–26 octombrie 1917, în Casa Eparhială din Chișinău. Din rândurile lor, delegații la congres au ales 44 de deputați în Sfatul Țării – organul legislativ suprem al Basarabiei, printre aceștia fiind și Boris Iepure.

Pe parcursul activității în Sfatul Țării, Boris Iepure a deținut funcția de prim-secretar al acestui for legislativ²¹.

La 27 martie/9 aprilie 1918, a votat unirea Basarabiei cu România. După unire, Boris Iepure a fost notar public în orașul natal.

S-a petrecut din această lume în ziua de 12 decembrie 1938²², fiind înmormântat la Cimitirul Ortodox Central din Chișinău²³.

¹⁵ În rusește: земский начальник.

¹⁶ *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*, p. 162.

¹⁷ ANRM, F. 329, inv. 4, d. 434, f. 1.

¹⁸ Chiar dacă într-o serie de publicații numele lui de familie este ortografiat *Epure* (formă adaptată la limba rusă), noi am găsit de cuviință să-l scriem în corespundere cu regulile gramaticale ale limbii române. Alexandru Chiriatic i-a ortografiat numele de familie *Epure*, în timp ce în cazul numelui de familie al tatălui acestui deputat a notat: Macarie Iepure (A. Chiriatic, *Membrii Sfatului Țării (1917–1918). Dicționar*, București, 2001, p. 92).

¹⁹ În rusește: землеустроительная комиссия.

²⁰ *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического Общества*, p. 205.

²¹ *Sfatul Țării. Documente. Procesele-verbale ale ședințelor în plen*. Ediție de Ion Țurcanu, Chișinău, Știința, 2016, p. 780–781.

²² „Basarabia”, 13 decembrie 1938, p. 4.

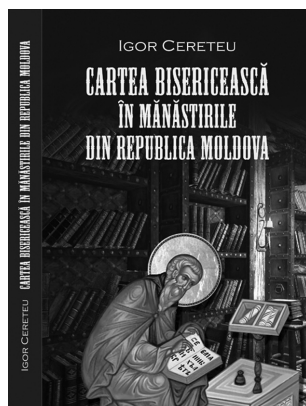
²³ *Funerarele lui Boris M. Epure*, în „Basarabia”, 15 decembrie 1938, p. 4.

RECENZII

IGOR CERETEU, CARTEA BISERICESCĂ ÎN MĂNĂSTIRILE DIN REPUBLICA MOLDOVA

BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ CENTRALĂ „ANDREI LUPAN” (INSTITUT),
INSTITUTUL DE ISTORIE. EDITURA ENCICLOPEDICĂ, CHIȘINĂU:
S. N., 2016 (ÎS „TIPOGRAFIA CENTRALĂ”), 472 P., IL.

Recent, cu sprijinul Bibliotecii Științifice Centrale „Andrei Lupan” (Institut), Institutului de Istorie al AȘM și Ministerului Culturii al Republicii Moldova, a apărut un catalog de carte veche și modernă românească din mănăstirile din Republica Moldova, elaborat și editat de dr. Igor Cereteu, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, preocupările căruia în domeniul istoriei cărții și tiparului românesc sunt bine cunoscute mediului științific. De altfel, este prima intenție în istoriografia românească de a include între copertile unei cărți descrierea tezaurului de valori bibliofile de factură religioasă cu însemnările manuscrise din așezămintele monastice din Basarabia. O altă precizare ce se impune este că o atare lucrare era binevenită cu câteva decenii în urmă, când locașele de cult funcționau în ritm obișnuit, or, închiderea lor de către regimul comunist sovietic în anii postbelici și, în speță, în decursul anilor '50-'60 ai secolului al XX-lea, a dus la pierderea unui număr considerabil de mare de cărți tipărite și manuscrise. Deoarece asemenea cercetări nu erau posibile în perioada de guvernare sovietică totalitară, acest catalog a întârziat să apară cu cel puțin jumătate de secol. Ceea ce a reușit să cerceteze dr. Igor Cereteu reprezintă doar un număr relativ mic de cărți religioase, salvate de monahii și monahiile, care au părăsit mănăstirile după închiderea lor de către autoritățile sovietice. Informația are un caracter polivalent din considerentul că pe lângă constatarea cărților *de facto* și descrierea lor, autorul a transliterat însemnările manuscrise, conținutul cărora poartă uneori o încărcătură emoțională, exprimată prin sentimente și trăiri ale celor care au citit sau au folosit cartea, iar cu diferite ocazii au însemnat diferite știri pentru „ca să să știe” ori că „mâna va putrezi, iară slova în veci va trăi”, informații care

în prezent sunt considerate de specialiști adevărate pagini de cronici sau surse istorice, de multe ori de netăgăduit.

Cartea este prefăcută de acad. Andrei Eșanu (p. 15-17), care pe bună dreptate afirmă că volumul elaborat de Igor Cereteu „constituie o contribuție substanțială la cercetarea vechiului tezaur de carte, păstrat actualmente în mănăstirile basarabene și indiscutabil lărgeste reprezentările noastre despre prezența și circulația cărții românești în spațiul dintre Prut și Nistru pe parcursul sec. XVII - începutul sec. XX”.

În *Introducere* (p. 19-23) autorul trece în revistă situația cercetării cărții și tiparului românesc în știința istorică din Basarabia, introduce cititorul în esența volumului și mulțumește celor care au contribuit la elaborarea și redactarea acestei ediții enciclopedice. De asemenea, Igor Cereteu exprimă mulțumiri înțâistătorilor, duhovnicilor și viețuitorilor mănăstirilor care au facilitat cercetarea bibliotecilor mănăstirești, i-au pus la dispoziție fondul de carte și i-au creat condiții de cercetare.

În *Notă asupra ediției* (p. 24) autorul explică în linii generale principalele momente care facilitează accesul la informația din catalog și exprimă încrederea că în cazul în care vor apare alte informații despre cărțile din mănăstiri, va elabora o ediție completată.

Pentru o mai bună orientare în catalog, a inclus o pagină cu *Sigle și pre-scurtări* (p. 25), în care au fost incluse și semnele convenționale utilizate în procesul descrierii cărților sau transliterării însemnărilor marginale.

Elaborarea prezentului catalog este rezultatul activității lui Igor Cereteu în cadrul proiectului *Mănăstirile Republicii Moldova* (cifra proiectului: 11.817.07.26F), sub egida Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM, demarat în a. 2011. Autorul a reușit să viziteze 28 de mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Rezultatele cercetărilor în cadrul proiectului respectiv au fost materializate în monumentală lucrare *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova: studii enciclopedice*, apărută la Chișinău, în anul 2013, sub coordonarea acad. Andrei Eșanu. Pe parcursul acestei activități Igor Cereteu a cercetat cărțile din bibliotecile mănăstirilor, iar unele rezultate prelucrate le-a oferit dezinteresat colegilor săi, implicați în proiect. Celelalte materiale au fost prelucrate până la predarea catalogului la tipar. Autorul precizează că activitatea de prelucrare a implicat, mai întâi de toate, identificarea cărților, acțiune extrem de meticuloasă, deoarece multe dintre ele nu aveau foaie de titlu și sfârșit, încât a fost nevoie de timp în vederea datării lor corecte.

În prezentul catalog (p. 28-426) dr. Igor Cereteu a descris 655 de exemplare (296 de titluri), cercetate în bibliotecile mănăstirilor din Republica Moldova în perioada 2011-2013. Cărțile din repertoriu au fost tipărite în perioada 1697-1916 în diferite centre din spațiul istoric românesc și din afara lui. Au fost investigate bibliotecile mănăstirilor: Vărzărești, Curchi, Hârbovăț, Hâncu, Saharna, Răciula, Frumoasa, Hârjauca, Rudi, Suruceni, Noul Neamț, Zloți, Cociulia, Ciuflea, Hirova, Tabăra, Briceni, Negrea, Chistoleni, Sf. Andrei de la Durlăști, Butuceni,

Cușălăuca, Țigănești, Nicoreni. În mănăstirile Sireți, Căpriană și Dobrușa, conform afirmațiilor lui Igor Cereteu, nu există cărți vechi, iar la mănăstirea Japca derulau lucrări de restaurare a bisericii de iarnă și nu a fost posibilă cercetarea cărților din bibliotecă. Autorul prezintă și unele date statistice din care rezultă că cele mai numeroase cărți atestate în mănăstirile din Basarabia provin de la mănăstirea Neamț (26%), precum și de la centre tipografice din București (18,6%), Chișinău (18,6%), Iași (11,8%) etc.

Este de menționat tenacitatea de care a dat dovadă autorul, atunci când a descris fiecare exemplar în parte. Titlul cărții este redat în original, urmat de descrierea fizică a ediției și a fiecărui exemplar, în parte. Sunt prezentate însemnările manuscrise, iar în cazul în care acestea erau scrise în alte limbi, autorul a considerat necesar să includă între paranteze unghiulare traducerea textului.

După compartimentul *Catalog*, autorul a inclus o listă ce cuprinde 55 de titluri de lucrări (p. 427-430), utilizate în mod direct sau indirect la elaborarea cărții.

Catalogul câștigă în valoare prin imaginile alb-negru inserate la sfârșitul unor titluri, prin paginile de început ale cărților cercetate, de asemenea, prin cele două caiete de imagini color cu paginile de titlu (p. 474-503) ale unor cărți descrise în acest volum. Pentru o mai ușoară orientare în catalog autorul a elaborat câteva tipuri de indici: indicele general de cărți (p. 431-442), indicele de cărți pe centre tipografice (p. 443-453), indicele de mănăstiri și de cărți (p. 454-455), indicele de nume și de locuri (din însemnări) (p. 456-468). Pentru a asigura o circulație cât mai extinsă a informației despre valorile bibliofile românești cu răspândire în Basarabia, la sfârșitul volumului, autorul a inclus rezumate în limbile engleză și rusă.

Prin urmare, recenta lucrare a dr. Igor Cereteu acoperă golul creat de regimul totalitar sovietic în știința istorică atât din Republica Moldova și România, cât și din istoriografia universală, autorul oferind specialiștilor în domeniu dar și cititorului interesat de manifestarea fenomenului cultural în spațiul românesc o informație esențial de bogată, din perspectiva înțelegerii evoluției tiparului și a circulației cărții. Volumul pe bună dreptate poate fi considerat un adevărat instrument de lucru nu numai pentru istorici și bibliografi, dar și pentru un cerc mai extins de persoane care manifestă interes pentru fenomenul de exprimare culturală în spațiul basarabean. Catalogul de față este și, cu certitudine, va fi un adevărat ghid pentru cei interesați de valorile bibliofile din spațiul românesc. Totodată, prin punerea în circulație a acestei lucrări, structurile statului abilitate cu păstrarea și salvagardarea patrimoniului cultural național vor putea interveni în vederea conservării și transmiterii lui generațiilor viitoare.

Teodor Candu*

* Teodor Candu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

EVALUĂRI ȘI REEVALUĂRI ALE ISTORIEI CA DISCIPLINĂ DE STUDIU ȘI DE CERCETARE LA PRIMUL CONGRES NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI. CLUJ-NAPOCA, 25-28 AUGUST 2016

În secolul al XX-lea, scrierea istorică a fost supusă mai mult ca oricând unor ingerințe externe lumii savante, în consecință, astăzi, ne-am ales cu urmări grave atât pentru studiarea trecutului, cât și pentru medierea acestuia către elevi, studenți și publicul larg.

În contextul acestor probleme, în zilele de 25-28 august 2016, la Cluj-Napoca, și-a ținut lucrările Primul Congres Național al Istoricilor Români, acțiune științifică care a întrinit peste 500 de participanți. Programul Congresului cita prezența, cu comunicări științifice, a circa 450 de istorici din România, Republica Moldova, Ungaria, Serbia, Italia, Austria, Germania, Franța, Israel și Canada. După cum au catalogat-o istoricii din România, aceasta a fost cea mai valoroasă manifestare științifică din domeniul istoriei din România din ultimii 36 de ani, menirea ei fiind să „reașeze, pe baze sigure prestigiul istoriei ca formă de cunoaștere a vieții omenirii și poporului român, de revigorare a cercetării științifice în domeniu, de reconsiderare a statutului istoricului în societate și de asigurare a statutului de disciplină școlară a istoriei, la toate clasele și profilurile, în acord cu importanța cunoașterii istorice”¹. Alături de principala instituție-organizatoare, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, au colaborat Academia Română, Comitetul Național al Istoricilor din România, alte instituții. Printre coorganizatori s-a numărat și Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, avându-l pe directorul institutului dr. hab. Gheorghe Cojocaru, ca membru în Comitetul științific al Congresului. Delegația istoricilor din Republica Moldova a însumat un număr impunător de 20 cercetători, fiecare prezentând în dezbateri câte un subiect relevant.

Congresul Istoricilor Români s-a constituit, după spusele organizatorilor, într-un dialog al tuturor istoricilor români. Lucrările congresului s-au ținut în circa 50 de ateliere tematice. Subiectele abordate au cuprins o gamă variată de chestiuni, cele mai importante, la etapa actuală, fiind: noile direcții de cercetare în domeniul istoriei vechi; metodologie și metode, analiză și interpretare în arheologia din România; utilizarea informaticii în cercetările arheologice; probleme de istorie economică și socială în Evul Mediu; comerțul extern al Țărilor Române; istorie

¹ <http://cnir.conference.ubbcluj.ro/>

regională; comunitățile istorice românești din vecinătatea României; românii din Balcani (aromânii și megleno-românii); relațiile internaționale în Europa Centrală și de Est în secolele XVIII-XX; problema elitelor din spațiul românesc; probleme ale minorităților; probleme de cultură spirituală laică și ecleziastică; abordări ale vieții de familie în spațiul românesc; istorie orală; istoria mobilității. Cum congresul a marcat și împlinirea a 100 de ani de la intrarea României în Primul Război Mondial, subiecte la tema respectivă s-au regăsit în mai multe ateliere. Printre cele mai relevante au fost subiectele de cercetare referitoare la: armata română în Primul Război Mondial; anul 1918 în Istoria Românilor; participarea populației în conflagrația mondială; consecințele demografice ale războiului; memoria colectivă a războiului; războiul în filmul artistic. Alte ateliere au abordat teme la fel de incitante, precum istoria bancară în România; istoria universităților din spațiul românesc; probleme actuale în istoriografia juridică; perioada interbelică românească; istoria celui de-al Doilea Război Mondial; evoluția postbelică a Europei; probleme legate de istoriografia comunistă în Europa Centrală și de Est; orașele din România în anii regimului comunist ș.a. Un șir de ateliere s-au concentrat asupra diverselor chestiuni legate de sursele vechi și noi; edițiile critice; bibliografiile ale multor probleme; arhivistică și documentologie; presă, arhive, reclamă etc.; norme și principii de editare a documentelor. Toate aceste sute de comunicări, au subliniat rolul integrator al istoriei în raport cu alte discipline socio-umanistice.

Lucrările Congresului au fost inaugurate prin discursul „Meseria de istoric la începutul mileniului al treilea” acad. Ioan Aurel Pop, rectorul Universității gazdă Babeș-Bolyai, care, o dată în plus, a subliniat că: „...viața oamenilor care au trăit în trecut este considerată de către înțelepți memoria colectivă a comunității pământești. Cu alte cuvinte, de-a lungul timpului, s-au adunat fapte, întâmplări, evenimente, procese etc., care se constituie în zestrea omenirii, în patrimoniul societății, într-un adevărat tezaur de viață”. Acad. Ioan-Aurel Pop a trecut în revistă realizările în timp ale marilor istorici români: A. D. Xenopol, David Prodan ș.a., menționând că „...istoricul nu poate reînvia lumea revolută pe care o studiază, dar se poate apropia de ea cât mai mult, o poate reconstitui cât mai aproape de ceea ce a fost, dacă respectă „regulile jocului”, verificate de secole și de generații întregi de specialiști”.

Rectorul prestigioasei Universități Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în discursul său s-a arătat întristat de faptul că în prezent se întrezărește o tendință de depreciere a istoriei ca disciplină. Această depreciere acad. Ioan-Aurel Pop a văzut-o în derapajele din timpul regimului comunist (când trecutul a fost parțial falsificat, glorificat ca fiind alb și imaculat etc.) în excesele naționaliste și protocroniste, în denigrarea românilor și a trecutului lor după 1989 etc. În concluzie, Ioan-Aurel Pop a îndemnat să veghem cu toții ca toate admirabilele descoperiri și invenții ale lumii contemporane să servească omului creativ și creator, omului cercetător și omului moral, nu omului-robot, distorsionat și manipulat”. Prin aceasta, a arătat acad. Ioan-Aurel Pop, se dorește „...să reconferim ființelor și comunităților umane demnitatea, capacitatea de alegere și de judecată, discernământul și creativitatea, spre revigorarea idealurilor care au făcut posibilă lumea și care se bazează pe cunoaștere și pe cunoștințe, pe comparație și pe credință, pe dialog, pe dreptate și adevăr, toate

acestea subsumate binelui individual și general. Științele istorice cultivă toate aceste valori, ceea ce înseamnă că ele cultivă viața omului și a comunităților umane, trăită în cunoștință de cauză, întru demnitate și onoare”.

Lucrările Congresului s-au desfășurat zilnic de la ora 9.00 până la ora 20.00, întrunirile fiind organizate pe ateliere, în aulele Universității Babeș-Bolyai. În fiecare zi a lucrărilor au avut loc câte 2 sesiuni în plen și, în paralel, câteva mese rotunde consacrate celor mai actuale probleme de istorie, noilor metodologii de cercetare, arhivisticii și didacticii istorice.

Au susținut prelegeri în plen acad. Dan Berindei și acad. Victor Spinei, precum și au fost date citire discursurile acad. Alexandru Zub și acad. Dinu Giurescu: despre menirea istoriei astăzi, despre istorism și conștiința de sine, despre școala astăzi. O atenție deosebită au suscitât comunicările prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, prof. univ. dr. Ioan Scurtu, prof. univ. dr. Bogdan Murgescu, prof. univ. dr. Vasile Pușcaș, dr. Ioan Drăgan ș.a.

În finalul Congresului a fost adoptată o rezoluție despre menirea și importanța istoriei în întreaga societate românească.

De la deschiderea forului și până la închiderea lucrărilor sale, s-a desfășurat Târgul de carte istorică, la care au fost prezente diferite edituri, participanții la congres beneficiind de reduceri substanțiale la cărțile procurate. În pauzele între ateliere și sesiuni s-au organizat lansări de carte cu prezența autorilor, editorilor sau a celor care au pregătit edițiile lansate.

Astfel, în cadrul Congresului, a fost lansată cea de-a treia ediție a *Istoriei Transilvaniei*, în trei volume, coordonată de Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András; lucrarea Cătălinei Mihalache, *Copilărie, familie, școală: politici educaționale și receptări sociale*, Iași, 2016; lucrarea lui Liviu Brătescu *Liberali versus conservatori: monumente publice și memorii concurente în România modernă (1866-1914)*, Iași 2016; lucrarea *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman* de Epaminonda I. Stamatiade, tradusă din limba greacă de Constantin Erbiceanu, București, 2016; un șir de alte lucrări apărute la prestigioase edituri din Iași printre care se numără: Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Iași, 2016; *Dor de Iași. Imagini din Iașul vechi*, editată de Jul Silberstein; *Istoria Universității din Iași povestită la TVR*, ediție îngrijită de Gheorghe Iacob, *Procesul titoismului*, de Ionuț Nistor ș.a.

Delegația istoricilor din Republica Moldova s-a remarcat prin comunicări inedite, profunde și actuale, prin participarea la dezbaterile antrenante în cadrul atelierelor.

Congresul Istoricilor Români își propune să se convoace o dată la doi ani, Iașul fiind desemnat orașul care va găzdui cea de-a doua mare întrunire în 2018.

Silvia Corlăteanu-Granciuc*

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretar științific al Institutului de Istorie al AȘM.

ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI III”, ZALĂU, 4-9 IULIE 2016

Acest proiect al școlii de vară are o tradiție deja de 12 ani, reunind an de an profesori, cercetători științifici, elevi, studenți români, din afara granițelor, astfel, creându-se un cadru favorabil de a face schimb de idei, de a afla ultimele noutăți editoriale, de a cunoaște metodele moderne de predare a istoriei în școli, de a aborda alte probleme cu care se confruntă cercetarea istorică și învățământul istoric la etapa actuală. Tradițional, la eveniment, alături de savanți istorici din România, participă profesori și cercetători din Republica Moldova, Ucraina, Serbia și Ungaria. Tematica școlii de vară din acest an a fost una interesantă, punându-se accent pe problemele existente în sistemele de învățământ ale românilor din afara granițelor României.

Școala de vară a fost organizată de Centrul de Studii Transilvane și Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, iar finanțarea a fost asigurată de Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al Guvernului României. Ediția curentă a beneficiat și de sprijinul Centrului de Cultură și Artă al județului Sălaj, dar și al Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău.

Deschiderea oficială a cursurilor de vară a avut loc la 5 iulie, în sala „Dialoguri europene” a Centrului de Cultură și Artă al județului Sălaj. Mesaje de salut au adresat participanților primarul de Zalău, Ionel Ciunt, directoarea Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău, Corina Bejinariu, prim-prorectorul Universității din Cluj, prof. univ. dr. Ioan Bolovan. A fost citit și mesajul transmis de acad. Ioan-Aurel Pop, rectorul Universității Babeș-Bolyai, și directorul Centrului de Studii Transilvane. S-a menționat importanța acestei activități pentru românii din afara granițelor, care, în cadrul unor asemenea întruniri, pot interacționa între ei, prin discutarea unor probleme de interes comun. În mesaje rostite și în discuțiile ce au urmat s-a subliniat importanța disciplinei istoriei în contextul tumultuos al perioadei actuale, una a schimbărilor profunde în acest domeniu, ceea ce ne face să medităm la perspectiva acestei materii pe viitor. De asemenea, s-a vorbit despre valoroasa tradiție a acestei școli de vară, ajunsă la cea de-a 12 ediție.

Prof. univ. dr. Ioan Bolovan a susținut conferința „Anul 1866 în istoria României”. Domnia sa a relevat principalele evenimente din acest an foarte important din istoria României. Printre acestea, cu impact major asupra istoriei românilor, a fost abdicarea domnitorului Al. I. Cuza, la 11 februarie 1866, ca urmare a „monstruoasei coaliții”, eveniment istoric ce a generat un șir de consecințe pentru soarta Principatelor. 1866 este anul când pe tronul României a fost chemat Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, când s-a adoptat prima

Constituție românească. De asemenea, un reper important al anului 1866 este constituirea Societății Literare Române, viitoarea Academie Română. Profesorul Ioan Bolovan a prezentat această serie de evenimente de importanță maximă în istoria poporului român, captivând atenția publicului prezent la manifestare prin maniera liberă și profundă de expunere a materialului.

O altă conferință interesantă, cu titlul „Emigrație, Biserică și Identitate”, a prezentat conf. univ. dr. pr. Gabriel Gârdan. Demersul său s-a focusat asupra identificării primilor emigranți români spre SUA și evoluției numerice a acestora, începând de la mijlocul sec. al XIX-lea până la începutul sec. XX, determinând, totodată, cauzele acestei emigrații, dar și categoriile de vârstă încadrate cel mai frecvent în acest fenomen.

În după-amiaza zilei de 5 iulie a urmat turul ghidat al orașului Zalău, în calitate de ghid-gazdă producându-se dr. Ioan Bejinariu, care a prezentat principalele obiective turistice din zonă și multe detalii istorice cu privire la această regiune. Menționăm aici cele mai importante obiective turistice – Muzeul Județean de Istorie și Artă, Galeria de Artă „Ioan Sima”, Primăria, Grupul statuar Wesselenyi, Biserica Romano-Catolică „Sf. Treime”, etc.

Școala de vară a continuat cu o serie de conferințe, dar și excursii la un șir de locuri semnificative din zona Sălajului. Ziua de 6 iulie a început cu conferința „Sălajul - un destin sub semnul Limes-ului”, prezentată de dr. Ioan Bejinariu, comunicare în care arheologul român a făcut o analiză minuțioasă a sitului roman de la Porolissum, fosta capitală a Daciei Porolissensi în anul 124 D. C. Mai apoi, participanții la școala de vară au asistat la o serie de activități cu caracter științific și didactic, desfășurate la Școala gimnazială „Mihai Eminescu” din Zalău. Prezentările de proiecte școlare, prin aplicarea unor mijloace și metode moderne de predare, au fost de un real folos pentru profesorii de istorie, din afara granițelor României. Ziua a continuat cu o excursie pe traseul Zalău – Jibou - Porolissum. La Jibou am vizitat Grădina Botanică a Institutului de Cercetări Biologice „Vasile Fati”, una dintre cele mai mari instituții de acest gen din România, care impresionează prin colecția variată de plante din diverse colțuri ale lumii. Excursia a culminat cu vizitarea castrului roman de la Porolissum, unul dintre cele mai bine păstrate situri arheologice din perioada romană, de pe teritoriul României. De menționat că, în anul 106, Porolissum a fost un important centru militar de graniță, edificat din ordinul împăratului Traian, la începutul războaielor daco-romane.

Cursurile de vară au continuat cu alte tematici interesante. Dr. Maria Berenyi a susținut conferința „Aspecte din viața și activitatea Societății studențești „Petru Maior” din Budapesta”, aducând în prim plan și personalitatea nobilului basarabean Vasile Stroescu, cunoscut ca unul din cei mai mari filantropi români, care a făcut donații bănești și acestei societăți. În comunicarea interesantă a dr. Daniela Mârza „Familie și societate în Transilvania în epoca modernă: aspecte cantitative”, au fost prezentate o serie de date statistice privind starea demografică

din Transilvania în perioada respectivă: numărul familiilor, natalitatea, mortalitatea. S-a menționat că registrele de stare civilă și bisericească constituie o sursă importantă în cunoașterea realităților demografice transilvane.

Moment cheie în activitatea școlii de vară a fost Masa rotundă cu genericul „1916: Românii din România și din imperiile vecine în vâltoarea Marelui Război”, la care au participat istorici din comunitățile românești din afara granițelor României. Acțiunea a fost concepută în contextul împlinirii a 100 de ani de la intrarea României în prima conflagrație mondială. Istoricii au relevat impactul acestui război asupra mișcării naționale din provinciile românești, aflate sub dominație străină, gradul de implicare a acestora în Războiul de Reîntregire, după cum a fost numit el în istoriografia românească. Ziua a continuat cu excursii la casele memoriale ale unor personalități de seamă, din zona Sălajului, precum Simion Bărnuțiu, Corneliu Coposu, Iuliu Maniu.

În penultima zi a școlii de vară s-au discutat mai multe probleme ce țin de tematica basarabeană: anul 1924 în contextul evoluțiilor politice din zonă, foametea din 1946-1947, restructurarea învățământului din RSS Moldovenească, în epoca perestroikăi. Dr. hab. Gheorghe Cojocaru, a prezentat comunicarea „Noi documente diplomatice despre conferința sovieto-română de la Viena (1924)”. Menționăm că la această conferință, desfășurată în zilele de 27 martie - 2 aprilie 1924, delegația română a cerut recunoașterea unirii Basarabiei cu România, în timp ce delegația sovietică a replicat că dorește organizarea unui plebiscit în Basarabia, la care populația să răspundă la întrebarea dacă ea dorește unirea cu România sau cu Uniunea Sovietică sau preferă să se organizeze într-un stat independent. În comunicarea „Fenomenul foametei din 1946-1947 din URSS”, prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu a prezentat cifre exacte cu referire la manifestarea acestui moment nefast din istoria românilor basarabeni. Conf. univ. dr. Liliana Rotaru a ținut comunicarea „Depolitizarea și deideologizarea învățământului superior din Republica Moldova în epoca perestroicii”. Ziua s-a încheiat cu vizita la Muzeul Județean de Istorie și Artă din Zalău.

Ultima zi a școlii de vară a fost rezervată unor mese rotunde, dedicate predării istoriei în școlile din regiunile istorice românești, din afara granițelor României, și problemele cu care se confruntă profesorii în predarea acestei discipline.

Școala de vară de la Zalău (ediția a XII-a) a fost o experiență utilă, în vederea interacționării cu românii din afara granițelor României. Ea ne-a oferit oportunitatea de a asculta conferințe deosebite și cu o tematică variată, acestea fiind prezentate de cercetători de primă mărime din spațiul românesc.

*Eugen-Tudor Sclifos**

* **Eugen-Tudor Sclifos**, cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al AȘM.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md
Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022